

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GRAFİK TASARIMININ GELENEKSEL KİTAP SANATLARIYLA
İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Merve KARABACAK

Güzel Sanatlar Anasanat Dalı
Grafik Tasarım Bilim Dalı

EYLÜL, 2019

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**GRAFİK TASARIMININ GELENEKSEL KİTAP SANATLARIYLA
İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Merve KARABACAK
(Y1612.310006)

Grafik Tasarım Anasanat Dalı
Grafik Tasarım Sanat Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Sefa ÇELİKSAP

EYLÜL, 2019

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY FORMU

Enstitümüz Grafik Tasarımı Anasanat Dalı Grafik Tasarımı Tezli Yüksek Lisans Programı **Y1612.310006** numaralı öğrencisi **Merve KARABACAK**'ın “**GRAFİK TASARIMIN GELENEKSEL KİTAP SANATLARIYLA İLİŞKİLERİ VE GELİŞİM AŞAMALARI**” adlı tez çalışması Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.06.2019 tarih ve 2019/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Tezli Yüksek Lisans tezi 16.09.2019 tarihinde kabul edilmiştir.

	<u>Unvan</u>	<u>Adı Soyadı</u>	<u>Üniversite</u>	<u>İmza</u>
ASIL ÜYELER				
Danışman	Prof.	Sefa ÇELİKSAP	İstanbul Aydın Üniversitesi	
1. Üye	Doç.	Arif Can GÜNGÖR	İstanbul Aydın Üniversitesi	
2. Üye	Doç.	Fuat AKDENİZLİ	Dokuz Eylül Üniversitesi	

ONAY

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Grafik Tasarımının Geleneksel Kitap Sanatlarıyla İlişkileri" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım. .../.../2019

Merve KARABACAK

ÖNSÖZ

Yazı dilinden önce resimle başlayan grafik anlatım varlığımızın kanıtı olarak mağara duvarlarında karşımıza çıkmaktadır. Aklın ilerlemesiyle yazının ortaya çıkışı tarihin kayıt altına alınmasını sağlamıştır.

Kitap. İnsanlık tarihinde bilginin saklanması, yayılmasında ve toplumların uygarlık seviyesini göstermede önemli bir ölçek olmuştur. Kitaba sahip olmakla bilginin gücünün üstünlüğü kanıtlanmıştır.

Tez çalışmasında geleneksel anlamda hazırlanan kitapların günümüze kadar oluşan gelişimini bilinçli tarihi atlamalar ile araştırılarak gelişim sürecini incelerken, kitabın aynı zamanda sosyolojik olarak da toplum üzerindeki etkisinede yer verilmiştir.

Tüm eğitim yaşantım boyunca desteklerini esirgemeyen annem, babam, kardeşim ve sevgili dedem Hüseyin KURTOĞULLARI'na, araştırmalarım sırasında bilgi ve tecrübelerini paylaşan Sayın Cemil Cahit YAVUZ'a, hazırlamış olduğum Yüksek Lisans tez çalışmamda desteğini sürekli yanımda hissettiren danışmanım Sayın Prof. Sefa ÇELİKSAP'a şükranlarımı sunarım.

Eylül 2019

Merve KARABACAK

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
ÖZET	xv
ABSTRACT	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Amacı ve Önemi	1
2. BİLGİNİN KORUNMASI ve YAYILMASINDA KİTAP	3
2.1 Kitap Tanımı	3
2.2 Kitabın Toplum ve Birey Üzerindeki Etkisi	17
2.3 Piskolojik Anlamda İnsanları Etkileyen Mistik Ürkütücü Kitaplar	27
2.4 Tarih Boyunca Korkulan Kitaplar	32
3. TÜRK KÜLTÜRÜ VE KİTAP	37
3.1 Orta Asya'dan Anadolu'ya Tabletler ve Yazıtlar	39
3.2 İslam Etkisinde Kitap	44
3.3 Geleneksel Kitaplarda Kullanılan Teknikler	49
4. GRAFİK TASARIMININ KİTAP SANATLARIYLA İLİŞKİLERİ	83
4.1 Kitap Tasarımında Bugün	83
4.2 Hayalperest Yayınevi ve Kitap Üretim Süreci (Söyleşi)	89
5. SONUÇ	93
KAYNAKLAR	99
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

HZ. : Hazreti

MÖ.: Milattan Önce

MS. : Milattan Sonra

VB. : Ve benzeri

YY. : Yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Ölüler kitabının bir parçası olan hiyeroglif yazı, Dikey olarak okunmakta olup, iki böcek “dünyaya gelmek” anlamına, ağız göstergesi “konuşmak” anlamına gelmektedir.....	6
Şekil 2.2: Orhun yazıtları (Göktürk Alfabesinin kullanıldığı en önemli örneklerdendir).....	7
Şekil 2.3: Yunanistan’ın başkenti Atina’nın Olympia Tapınağı yakınında bulunan Yunanca alfabe kullanılarak yazılmış Odysseia Destanı’nın 13 dizesinin kazılı olduğu kil tablet M.Ö 3.yy, aynı zamanda Homeros Destanı’nın en eski örneği.....	7
Şekil 2.4: Güney Hindistanda bulunmuş tahta bambu levhalar ile yapılmış kitap....	9
Şekil 2.5: Papirüs bitkisi.....	10
Şekil 2.6: Papirüs Bitkisinin Yapılış Aşamaları.....	10
Şekil 2.7: Papirüsten elde edilmiş kağıt	11
Şekil 2.8: Parşömen Kitap Ruloları.....	12
Şekil 2.9: Kültepe kazılarında bulunmuş M.Ö. 4000 yıllarına ait kil tablet.....	13
Şekil 2.10: Yeşim Taşına yontularak yazılmış Çin mührü, aynı zamanda matbaa harflerinin atası olarak ta bilinmektedir.	13
Şekil 2.11: Kara Hoço’da bulunan VIII. ve IX. yüzyıllara ait, 66×32 cm ölçülerindeki koşan at freski	14
Şekil 2.12: 13. yüzyıla ait Ortaçağ’dan el yazması bir Kodeks örneği;	15
Şekil 2.13: Kitabın atası olarak bilinen ve uzun metinlerin kolay okunabilmesi ve saklanabilmesi için hazırlanmış parşömen kodex	16
Şekil 2.14: Hinduizm dininin kutsal kitabı olarak bilinen ve en eski el yazması ve basılı kitaplar olarak anılan “Rgvada” (Rig Veda)	18
Şekil 2.15: Dünyada en eski basılı kitap olarak bilinen Çin’de tahta kalıp kullanılarak yapılmış Elmas Sutra (Diamond Sutra) olarak anılan 6m X 60cm ölçülerinde yapılmış kutsal kitap.....	20
Şekil 2.16: “Necronomicon” isimli el yazması kitap	28
Şekil 2.17: “Necronomicon” isimli el yazması kitap	29
Şekil 2.18: “Necronomicon” isimli el yazması kitap	29
Şekil 2.19: Ritüel gücün Mısır El Kitabı olarak adlandırılan Kıpti dilinde yazılmış büyü ve tılsım kitabından bir sayfa	30
Şekil 2.20: Kurucusu Ptolemaios hanedanlığı olan tarihinde üç defa yakılan İskenderiye Kütüphanesinin katledilme sahnesi	32
Şekil 3.1: Kil Tabletlere yazı yazmak için kullanılan kamıştan yapılmış hokka kalem ve dolma kalemın atası olarak bilinen ilk kalem örneği.....	39
Şekil 3.2: Çivi Yazısı	41
Şekil 3.3: Resim Yazısı	42
Şekil 3.4: Uruk tableti	43

Şekil 3.5: Milattan Önce IV. Bin yıldan kalma Uruk Tableti, üzerinde birbirinin tekrarı gibi göstergelerin bulunmasından dolayı hesap defteri olarak yazılmış olduğu düşünülmektedir.	44
Şekil 3.6: Vankulu Lügati	48
Şekil 3.7: Parşömen kağıdının yapılışı; kullanılacak olan derinin düzleştirilme ve temizlenme işlemi	49
Şekil 3.8: Parşömen kullanılarak elde edilmiş bir kitap örneği, ismini eski Fransızca'dan almış, (velin) veel yani dana sözcüğünden almıştır. Özelliği ise mürekkebi kolay emiyor, renkleri canlı tutuyor olmasıdır. .	50
Şekil 3.9: Manastır kütüphanelerinde bulunan atölye, yazıcı ve el yazması bir eserin kopyalanması	52
Şekil 3.10: Pompeii' den beşli levha	54
Şekil 3.11: Klasik formlu Şukufe tarzı ile yapılmış cilt	55
Şekil 3.12: Cilt Örnek	56
Şekil 3.13: Yazma Bir Cildin Kısımları	57
Şekil 3.14: 1940 yılında Prof. Süheyl Ünver'in yapmış olduğu Saz Üslubu kullanılmış, Buketli ve Miklepli Lake Cilt	58
Şekil 3.15: El yazması süsleme yöntemleri	58
Şekil 3.16: Aharlanmış kağıt	60
Şekil 3.17: Zahir-i Harzemşah başındaki Besmele, 1290	61
Şekil 3.18: Topkapı Sarayı, Katı' sanatı örneği	62
Şekil 3.19: Katı' sanatı örneği	63
Şekil 3.20: Katı sanatı ile yapılmış Cilt örneği, Miklep içi Katı'a şemsede dallar ve çiçekler içerisinde maymun figürü yapılmıştır, Ayasofya müzesinde yer almaktadır.	64
Şekil 3.21: Filigre örneği	65
Şekil 3.22: Matrakçı Nasuha ait Diyarbakır Minyatürü	67
Şekil 3.23: Yapımı Sinan Bey' e ait Fatih Sultan Mehmed Han'ın gül koklayan minyatür portresi	70
Şekil 3.24: Matrakçı Nasuh'a ait olan Tarih-i Sultan Bayezid kitabı ve minyatürü ..	72
Şekil 3.25: Türk Tezhip Sanatı	72
Şekil 3.26: Münhani renklendirme tekniği	74
Şekil 3.27: Mushaf'ın Serlevhası, Tazhip sanatı ile süslenmiş Kur'an sayfası	76
Şekil 3.28: Genellikle Kur'an sayfalarının kenarlarında kullanılan Tezhip Motifleri	77
Şekil 3.29: Tezhip sanatında motif oluşturma aşamaları	78
Şekil 3.30: Tezhip Süsleme Sanatı ile yapılmış Kur'an sayfası	79
Şekil 3.31: Ebru sanatı örneği	80
Şekil 3.32: Ebru Sanatı ile yapılmış bir cilt örneği, Süleymaniye Kütüphanesi, Nusret Hepgül Koleksiyonu	81
Şekil 3.33: Ebru Sanatında Gelincik çiçeğinin yapılış aşamaları	81
Şekil 3.34: Kalemkeş	82
Şekil 4.1: Semerkand kâğıdı	83

GRAFİK TASARIMININ GELENEKSEL KİTAP SANATLARIYLA İLİŞKİLERİ

ÖZET

Grafik Tasarım'ın iki temel unsuru olan tipografik ve görsel öğeler, zaman içinde insanoğlu tarafından geliştirilerek, kitaplarda yer almıştır. Mağara duvarlarında başlayan, kalıcı görsel ve yazıların bulunduğu ilk örnekler, grafik tasarım da; kitaplar sayesinde taşınabilirlik ve kolay saklanıp, korunabilme özelliği kazanmıştır.

İlk örnekleri tipografik unsurlar kullanılarak hazırlanmış, daha sonra gelişen teknik ve malzemeler ile görsellerinde bulunduğu kitaplar oluşmuş, gelişerek günümüz kitaplarına dönüşmüştür.

Kitaplar hem fiziki olarak, hem içerik olarak, evrim niteliğinde zaman içinde değişimlere uğramıştır. Önceleri taşlara, kil tabletlere, ağaç kabuklarına, bitki yapraklarına yazılıp, rulolar ve tomarlar halinde oluşturuluyorken, daha sonra dikilerek, ciltler haline dönüştürüp, günümüze kadar ulaşmıştır. İnsanlığın gelişimi açısından, tasarımlarıyla bu sanat eserleri önemli bir yere sahip olmuştur. Teknolojinin olmadığı dönemlerde, bilgi akışı, nesiller boyu kitaplar ve insanların birbirine anlatması (söylem, sözlü edebiyat) yöntemleri ile sağlanmıştır. Böylece bilginin kalıcılığı yalnızca kitaplar ve yazılı eserler ile sağlanmıştır.

Kitaplar, her toplumda farklı karakter özellikleri kazanmıştır. Her toplum kendi gelenek ve kültür özelliklerini barındıran kitap tasarımları, süsleme teknikleri oluşturmaya, görsel anlatımları kullanmaya başlamıştır. Böylece el yazımıyla oluşturulan kitaplar sanat eseri niteliğine bürünmüştür. Kitaplar ve onları hazırlayan dönemin grafik tasarımcıları, sanatçılar da oluşmuştur. Hiçbir el yazması barındırdığı bilgi dışında, kopyalansa bile, hiçbir zaman aynı olamamıştır. Bu özellikte el yazmalarına sanat eseri denilmesinin nedenlerindendir.

Günümüzde kolay erişebildiğimiz, çantamızda bile gezdirdiğimiz, gelişen teknoloji sayesinde, sayfalarına dokunmadan, cep telefonlarımızdan bile erişmekteyiz.

Anahtar Kelimeler : *Grafik Tasarım, Geleneksel Kitap Sanatları*

SUMMARY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GRAPHIC DESIGN AND TRADITIONAL BOOK ARTS

ABSTRACT

Throughout the years, humans developed the main two components of graphic design which are typography and visual elements, that we can today find in books. The first visuals and writings found on the walls of caves, can now be found in books. Graphic Design enabled their preservation and transportation.

Firstly, the typographies were combined with some techniques and materials to put together books with visuals. With more development we now have more sophisticated books.

Books have been subject of evolvement, both physically and content wise. In ancient time, book contents were designed on stones, written on leaves or rolled up. Afterwards, they became horizontal and were presented with a hardcover, which lead to the current design of books.

Those pieces of art are a perfect representation of the evolvement of the world and human beings, because when technology did not exist, knowledge was communicated by word of mouth or books. What makes knowledge stay permanent throughout time is literature and books.

Throughout time each nation and population started adopting different interpretations and characteristics of books. They each reflected their own culture and tradition on their books, writings, design techniques and visuals. That is how books and artists covering the topics of “Hand Writing” were created. Each hand writing is unique, therefore can never be copied, as it would never look alike. Hence, why hand writing is considered as an art.

Nowadays we have very easy access to books. We can carry it in our purse and can even swipe pages on our phones.

Keywords: *Graphic Design, Traditional Book Arts*

1. GİRİŞ

Dünya tarihinde grafik tasarım denildiğinde, ilkel zamanlarda mağara duvarlarında bulunan resimlerle başlamış, yazının icadı ile tarihin kaydı gerçekleşmiş ve bir devrim yaşanmıştır. 18.yüzyılın yeniliği kabul edilen sanayi devrimi ve günümüz teknolojisinin gelişmesiyle hayatımızın büyük bir parçası haline gelmiştir. Geçmişe dayanarak tanımladığımızda, dönemler arasında bilgi geçişini sağlayan görseller ve yazılar ile desteklenerek sanatla beslenmiş bir iletişim çeşidi olarak günümüze ulaşmıştır.

Ülkemizde grafik tasarımın süreçleri incelendiğinde, geleneksel kitap sanatlarımızı oluşturan sanat dalları ile hayatımıza giriş yapmış olduğunu ve yine geçmiş ile geleceğimiz arasındaki izlerin dönemler arası aktarımında büyük rol üstlendiği görülmektedir.

“Grafik Tasarım ve Geleneksel Kitap Sanatlarımız” arasında bulunan ilişki nedir? sorusunun cevabına; grafik tasarımı ve grafik tasarımını oluşturan alanların tarihinin eski kitap sanatlarına dayandığı görülmüştür. Bu sanatların birbirini takip ederek geliştiği, günümüz grafik tasarımının temelinin geleneksel eski kitap sanatları olduğu bilgisine, tezin yazılış sürecinde yapılan literatür tarama ve araştırmaları sonucunda ulaşılmıştır.

1.1 Tezin Amacı ve Önemi

Konu başlığında belirtildiği üzere tezin amacı ve önemi; Geleneksel Kitap Sanatlarımız ile Grafik Tasarım arasında bulunan ilişki, insanlığa ve yaşantılarına olan etkisi ve katkısı kapsamında, sanat alanlarının tarihsel süreçleri ve yapılış aşamaları teknolojik gelişmeler ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıntılı bir çalışma ve araştırma verilerine dayanarak konu hakkında derleme oluşturulması hedeflenmekte, bu alan hakkında bilgi paylaşımı sağlamaktır.

2. BİLGİNİN KORUNMASI ve YAYILMASINDA KİTAP

2.1 Kitap Tanımı

Günümüzde kitap denildiğinde hepimizin aklında fiziki özellikleriyle tanımlayabildiğimiz iki kapağı olan, içinde sayfaları bulunan, renkli görsellerle süslenmiş, farklı kalınlıklarda ve boyutlarda birçok konuda bilgiyi aktaran, öğretici ya da hayal dünyamızı etkileyen yazılı, basılı, kolay taşınabilir nesneler olarak nitelendirdiğimiz tanım canlanmaktadır.

Dünyada insan yapımı nesnelerin en eskilerinden olan, tarihi antik çağlara dayanan kitaplar, şekli, içeriği, yapılış malzemeleri açısından birçok değişim ve gelişime uğramıştır.

Burcu Dünder 2011 yılında yayınlanmış bir makalesinde kitaplar konusundan şu şekilde bahsetmiştir; “UNESCO'nun 1964' te yaptığı tanıma göre kitap, "Kapak sayfaları hariç en az 49 sayfadan oluşan, süreli olmayan basılı bir yayın", Grand Larousse Encyclopedique'e göre "Dikilmiş ya da ciltli olarak bir araya getirilmiş yapraklar bütünü"; aynı ansiklopedinin 1986 baskısındaki tanıma göre ise "Basılmış ve bir araya getirilmiş, ciltli ya da ciltless sayfalar bütünü" olarak tanımlanıyor.” Ancak genel ya da bilimsel anlamda “kitap” kelimesinin anlamı; Arap dilinden günümüze geçmiş “Katb” kökünden gelmiş, morfolojik bir yapı olduğunu görürüz. Bu kelimenin tam karşılığı ise, “yazılı şey”, “belge” sözcüğüdür.

Aynı araştırmacının edinmiş olduğu verilere göre, “Kitap, UNESCO ya da Larousse'un tanımlarında olduğu gibi bir basılmış sayfalar bütününden mi bahsediyoruz? Eğer öyleyse, matbaanın bulunuşuyla birlikte yerini basılı kitaba bırakan, ancak günümüzde de farklı amaçlar için hala üretilen “manuscript” el yazması kitaplar bizim için kitap değil midir? Dikilmiş ya da ciltli olarak bir araya getirilmiş sayfalar bizim için kitabı temsil ediyorsa, uzak doğunun yelpaze şeklinde birleştirilmiş kitapları, uzun bir kâğıdın akordeon şeklinde katlanması ile oluşturulan oryantal katlama ya da Venedik Cildi yöntemiyle bir araya getirilmiş çıta kitaplar; bu tanımın dışında bırakılan diğer örnekler kitap değil midir? Günümüze gelene kadar zamana, kültürlere, teknolojiye

bağlı olarak farklı amaçlarla, farklı içeriklerle, farklı biçimlerle karşımıza çıkan kitap için bütün kitapları kapsayacak tek bir tanım getirmeye çalışmak çok zordur.”

Kitaplar, insanlık tarihinin gelişim sürecinde büyük bir öneme sahiptir. Kuşaklar boyu biriktirilmiş küresel bilgi hazinesidir. Bu birikim yalnızca tarihi bilgi ve kaynakları değil, el yazmaları adı altında, sanat eserleri ve sanatçıları içeriğinde barındırmıştır. Bu sebeple el yazması olan kitaplar birer sanat eseri, hazırlayan kişiler ise sanatçı olarak adlandırılmalıdır.

Türk kitap geleneğini incelediğimizde, Uygur Türk’leri döneminden, günümüz matbaasının gelişmiş tekniklerine kadar basılan ve ilkel yöntemlerle çizilen bütün kitapların temelini kâğıt ve yazının bulunması gibi devrim niteliğinde olan ve günümüzde halâ iki büyük dünya mirası kabul edilen unsur oluşturmaktadır.

Bilgiyi kayıt altına alabilmeyi istemek, içgüdüsel bir davranış olarak insanoğlunun yazıyı bulmasına neden olmuştur. Bu keşif hayatta kalmanın bilgilerini saklamayı ve aktarmayı gerektirmiştir. Yazı; tarihi dönem içerisinde birçok uygarlığa ev sahipliği etmiş olan Mezopotamya¹ bölgesinin, en eski uygarlıklardan olan Sümerliler tarafından sembollerin kullanılmasıyla icat edilmiştir. “İlk sembolik yazı örnekleri, yassı kil tabletler üzerine rahipler tarafından, sert kamıştan yapılmış bir kalemle kazınarak yazılmıştır.” İfadesi bir çok kaynakta aynı şekilde belirtilmiş olup, arkeolojik araştırmalar sayesinde müzelere sergilenmek amacıyla taşınan ve insanlığın ilgisine sunulan kalıntılar ile de desteklenmektedir. Bunların bir çok örneğine bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde gezdiğimizde kolayca ulaşabilmekteyiz. Yazı denildiğinde hiç birimizin kulağına yabancı gelmeyen Çivi Yazısı çiviye benzer araçlar kullanılarak yapılmasına veya kamışlar ile kil tabletlere kazınan tekniğe verilen isim zannedilse de konu tam olarak bu şekilde değildir. Bu yazı stilinde sembollerini oluşturmakta olan çizgiler, çiviye benzediği için bu ismi almaktadır. Dünya tarihinde yapılmış bütün taramalar ve araştırmalar sonucu birçok kaynakta, çivi yazısı, yazının atası kabul edilir, fakat bana göre bu tam da yazı olarak adlandırılmamalıdır. Çünkü çivi yazıları önce sembollerden oluşmuş, semboller ise tam olarak yazı ve harflerin oluşumu arasında sadeleşerek veya eklemelere uğrayarak geçiş sağlamıştır. Gelişen ve değişen dünya içerisinde yazı, uygarlıklar arasındaki

¹Mezopotamya; Ortadoğu’da, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölgeye verilen, iki nehir arası yer anlamına gelen isimdir. Mezopotamya, Sümer, Babil, Asur, Akad ve Elam gibi çok eski tarihlere dayanan medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeple “medeniyetler beşiği” ismiyle de anılmaktadır.

farklılaşmaları meydana getirmiş, insanlık ile birlikte gelişim göstermiştir. “Yazının evriminin insanoğlunun uygarlık serüveniyle başa baş ilerlediği görülür. Yazı, insanoğlunun bilgilerini, birikimlerini, deneyimlerini, gözlemlerini kalıcı hale getirip, gelecek nesillere aktarılmasını ve bu nesillerinde bu birikimlerden yararlanmasını sağlamıştır. Arkeolojinin verileri ışığında, insanoğlunun ilk yazı deneyimlerini avcı, toplayıcı veya göçebe toplum aşamasında, mağaralarda yaşadığı dönemlerde geliştirilmeye başladığı görülür. M.Ö. IV. Binyıldaki ilk yerleşik tarım toplumlarından çok önce, insanoğlunun mağara duvarına çizdiği resimlerin, sembollerin ve kazımların yazının ilk evresi olduğu düşünülür, ancak bunlar henüz yazı olarak adlandırılmaz. Mağara duvarlarındaki resimlerin bir yanda törensel ayinler amacıyla, ava çıkmadan önce, av üzerinde güç elde etmek için, diğer yanda ise av sonrası yaşanan olayların biriktirilmiş tecrübelerin bilgisinin gelecek kuşaklara anlatılması için yapıldığı varsayılır. Bunların yazı olarak adlandırılabilmesi için genel geçer bir dizgeye dönüşmesi gereklidir. Halbuki bunlar insanoğlunun öyle ya da böyle bir iletişim biçimi, bir dışa vurumdur.” (Sarıkavak, 2014:3).

“Eski Mısır’a göre ise; yazıyı tanrı Thot’un kendisi yaratmış ve insanlığa bağışlamıştır. (mısır yazısının karakterini belirleyen “ Hiyeroglif” sözcüğü (tanrının yazısı) Yunanca kutsal anlamına gelen hieros tan gelmektedir” (Jean, 2006:27).

İletişim çeşidi haline gelen yazı ise toplumlar arasında bazen kültürel etkileşim, bazen de gelişimlere de neden olmuş, yaşamları boyunca edindikleri tarihsel durumları kayıt altına almalarını sağlamıştır.

“Çivi yazısı göstergeleri bütün Mezopotamya’ya yayılırken, uzak Çin’den yakın Mısır’a kadar bir çok yerde farklı yazı sistemleri doğmakta ve gelişmektedir. İnsanlar tanrının bir hediyesi olarak gördükleri yazı aracılığıyla dünyanın dört bir yanında taş, kil ya da papirüs üzerine tarihlerini kaydetmeye koyulurlar” (Jean, 2006:25).

Şekil 2.1: Ölüler kitabının bir parçası olan hiyeroglif yazı, Dikey olarak okunmakta olup, iki böcek “dünyaya gelmek” anlamına, ağız göstergesi “konuşmak” anlamına gelmektedir.

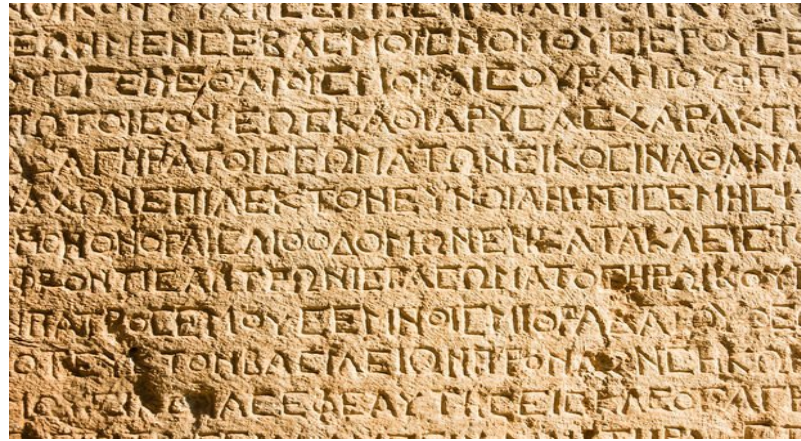
Kaynak: Jean, 2006:26

“Evrimleşen ve toplumlarca değişiklik gösteren yazı; Muhammed Şahin’in, 2002 yılında Uygarlık Tarihi adlı kitabında da şu şekilde anlatılmıştır; “Mısır’ın Sümerlerle ticaret ilişkisi sonucunda, Mısırlılar yazıyı öğrenmişlerdir ve bu yazıya “Hiyeroglif” adı verilmiştir. İçerikte hiç sesli harf bulunmadığından bu yazı bir alfabeye dönüşmemiştir. Hitit ve Urartular çivi yazısını, İyonyalılar, Lidyalılar ve Frigyalılar “Fenike alfabesini” kullanmışlardır. Yunanlılar, Fenikelilerden öğrendikleri alfabeye bazı harfler ilave ederek kendi yazılarını geliştirirken, Romalılar, “Yunan Alfabesi” üzerinde değişiklik yaparak “Latin Alfabesini” oluşturmuşlardır. Türkler ise yazılı kanıtlarına ilk kez “Göktürk Yazıtlarında” rastlanan “Göktürk Alfabesini” kullanmıştır.” (Şahin, 2002).

Şekil 2.2: Orhun yazıtları (Göktürk Alfabesinin kullanıldığı en önemli örneklerdendir)

Kaynak : Gerçek Edebiyat, 2016

Şekil 2.3: Yunanistan'ın başkenti Atina'nın Olympia Tapınağı yakınında bulunan Yunanca alfabe kullanılarak yazılmış Odysseia Destanı'nın 13 dizesinin kazılı olduğu kil tablet M.Ö 3.yy, aynı zamanda Homeros Destanı'nın en eski örneği

Kaynak: Habertürk, 2003

Yazının bulunması, doğal olarak yazının yazılacağı yer ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu durum ikinci önemli unsur, kâğıdın bulunmasına neden olmuştur.

Önceleri kitapların ağaç yapraklarının, taş ve kil tabletlerin, hayvan derilerinin, ağaç kabuklarının vb. çeşitli malzemelerin yüzeylerine yazıldığını görürüz. Bu malzemeler, bulunduğu bölgenin coğrafi yapısı, bitki örtüsü, toplumların gelenekleri ve kültürel özellikleri doğrultusunda; yapılış, biçim ve içerik açısından karakteristik olarak kabul edilecek farklılıklar göstermektedir.

İlk olarak ağaçların yaprak, kabuk ve gövdesi kullanılarak yapılan yazı malzemeleri Mısır, Mezopotamya gibi uygarlık tarihinin en eski yerleşim yerlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu malzemeler bölgede yetişen ağaçlara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, Doğu uygarlıklarına bakıldığında palmiye yapraklarına yazıldığı gibi Atina'da da zeytin ağacının yapraklarına yazıldığı bilinmektedir. Ve hatta Yunanistan'da zeytin ağacının yaprakları küçük olduğu için yazı, suç işleyen kişilere ceza olarak yazdırıldığı bilgisini internet literatür taramalarım sırasında bir makale de okumuştum. Yazılacak olan yazının kolay ve okunaklı yazılabilmesi için sert ve geniş yüzeye yazma ihtiyacı meydana çıktıktan sonra ağaç kabukları ve kereste tabletlere yazılmaya başlanmıştır.

“Ağaç kabukları, ağacın yapraklarına oranla yazı için daha elverişli bir malzeme olmuştur. Çeşitli yerlerde ve dönemlerde papirüsün kullanımının yaygınlaşmasına kadar kullanılmıştır. Latince “Liber” kelimesi kitabın başlangıcı konusunda bizi aydınlatmaktadır. Bu kelime kabuk anlamına geldiği gibi kitap anlamına da geliyordu.” (Yıldız, 2000:80).

Yaprak ve ağaç kabuklarına yazılan kitaplar, ağacın gövdesinden elde edilen ahşap levhalara yazılmaya başlanmıştır. Mısır, Roma ve İskitlerin tahta levhaları yazı malzemesi olarak kullanmıştır. Bu levhalar beyazlatılmış ve balmumu kaplı ağaç levhalar gibi çeşitlerde de yapılmıştır. Balmumu kaplı levhaların da daha çok Anadolu ve Mezopotamya'da kullanılmıştır. Ağaç yapraklarından sonra çamurdan elde edilen kil tabletler de yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra Ostrakon adı verilen kap-kacaklar, vazolar üzerine kısa notlar tutulmuş, taşlar ve madenlerde üzerine yazı yazılacak malzemeler olarak Anadolu ve Yunanistan' da, kullanılmıştır.

Şekil 2.4: Güney Hindistanda bulunmuş tahta bambu levhalar ile yapılmış kitap

Kaynak: Jean, 2006

Devam etmek gerekirse gerekirse; “kitap formları Mısır’da **papirüs**² ruloları, Çin’de bambu tabletler, Asur ve Babil’de kil tabletler olarak görülmüştür.” (Demirtepe, 1983:11).

Modern kitabın ortaya çıkışında kuşkusuz Çinliler tarafından bulunan kâğıdın Avrupa’da yayılması önemli bir köşe taşı olmuştur. Çinliler ile Müslümanlar arasında 751 yılında meydana gelen Talas Savaşı sonucu Müslümanlar esir alınan 20.000 Çinli vasıtasıyla kâğıt yapımını öğrenmiştir. Semerkand kâğıdı Ön Asya’ya ihraç edilmekteyken, Müslüman Araplar da kâğıt üretimine başlamışlardır. Kâğıt üretimi Bağdat, Şam, Hama, Trablus ve Kahire’de yoğunlaşmıştır. XII. yüzyılda Müslümanlar, kâğıt üretimini İspanya ve Sicilya’ya, XIII. yüzyılda da Hindistan’a iletmişlerdir. İspanya’daki kâğıt üretimi, 1492 yılından sonra Müslümanlardan Hristiyanların eline geçmiştir. Böylelikle kâğıt yapımı Avrupa’da yaygınlaşmıştır (Yıldız, 2000:46).

²Papirüs, Mısır’da Nil Deltası’nda yetişen “Cyperuspapyrus” adlı su bitkisinin gövdesinden yapılan bir tür kağıttır. İngilizce kâğıt anlamını taşıyan “paper” kelimesi papirüs kelimesinden türetilmiştir. Papirüs bitkisinin boyu 4-5 metredir ve Mısırlılar bitkinin gövdesini; ip, sepet, hasır, terlik, örtü ve kayık yapmak için kullanırdı. Herodot, Mısırlıların papirüsün kökünü kavurup yediğini yazmıştı. Mısır’da; resmi, dini ve günlük işlerle ilgili yazılar papirüslere yazılırdı.

Şekil 2.5: Papirüs bitkisi

Kaynak: TUBİTAK, 2006

Kitap tarihinin en önemli ve gelişimini etkileyen icatlardan olan papirüslerin yapılışı şu şekildedir;

Sap kısmından ince ince kesilen papirüsler, örgü halinde toplanır ve birbirlerinin üzerine yatay ve dikey gelecek şekilde dilimler halinde yapıştırılıp sonrasında düzleştirilip ve inceltilerek kağıt haline getirilirdi.

Şekil 2.6: Papirüs Bitkisinin Yapılış Aşamaları

Kaynak: Jean, 2006:40

Şekil 2.7: Papirüsten elde edilmiş kağıt

Kaynak: TUBİTAK, 2008

Dünya üzerinde genel olarak incelendiğinde, kitapların yine toplumsal farklılıklar gösterdiği düşüncesini desteklemektedir. “Eski Yunan’da kitap başlarda papirüs rulosu olarak şekillenmiştir. Ancak parşömenin yazı amaçlı kullanılmaya başlamasıyla zamanla parşömen kitap ortaya çıkmıştır. Yunanlılar papirüs rulosunu M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren kullanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bilinen en eski Yunan papirüsü M.Ö. IV. yüzyıldan kalmaz. Grekler döneminden günümüze hiçbir rulo ulaşamamıştır. Ancak, Grek papirüs rulolarının 6-7 metre uzunlukta olduğu tahmin edilmektedir. Dürülü haldeki bir el yazması rulo 5-6 cm çapında, elde kolaylıkla tutulabilen silindirik biçimliydi. Bazı ruloların uzunluğunun 6 metreyi geçtiği belirtilmektedir. M.S. IV. yüzyıldan başlayarak papirüs kullanımı azalarak sona erme eğilimine girmiş ve parşömen papirüsün yerini almaya başlamıştır. Bu duruma sebep olarak Mısır Kralının Bergama Kütüphanesi’nin İskenderiye Kütüphanesi’nin önüne geçmesini engellemek amacıyla II. yüzyılın başında papirüs ihracatını yasaklaması gösterilmektedir.” (Dahl, 1999:11-16). Siyaset de bu gelişim sürecinde kitapların gelişimini etkileyen bir unsur haline gelmiştir.

Şekil 2.8: Parşömen Kitap Ruloları

Kaynak: Sanatın Yolculuğu, 2019

Kitapların Orta Asya’da ise deri üzerine yazılarak yapıldığı bilinmektedir. Bu malzemelerdeki farklılıklar kitapların yapım süresinde uzama ve kısalmalara sebep olduğunu düşündürmektedir.

Taş veya kil yüzeyine kazıma tekniği ile yapılan bir kitabın oluşum süresi, deri veya kumaş üzerine yapılan bir kitabın süresinden çok farklıdır. Bu durum muhtemel ki, uygarlıklar arasında üretilen kitap sayılarının farklılaşmasına da neden olmuştur.

El yazmalarının günümüzde bilinen kalıntılarını düşünecek ve bundan bahsedecek olursak, uğraşları neticesinde Türk Dünyasında ilk kitap örneklerinin deri üzerinde olduğunu düşünmekteyim.

Şekil 2.9: Kültepe kazılarında bulunmuş M.Ö. 4000 yıllarına ait kil tablet

Kaynak: İ. Ekici, 2017

İsmet Binark'ın Eski Kitapçılık Sanatlarımız isimli kitabında bahsetmiş olduğu paragraf konuyu şu şekilde desteklemektedir; “Arkeolojik kazılar ve araştırmalar neticesinde bulunan “İlk Türk ciltleri Doğu Türkistan’da Mani dinini kabul eden Uygur Türkleri’ne aittir. Alman A. Görüngede, Albert fon Le Cos ve İngiliz Arel Seti’nin Orta Asya’da yaptıkları kazı ve araştırmalar ve bunlardan Albert Van Le Coq’un Uigurica adı ile üç büyük cilt halinde yayınladığı Turfan, Kara Hoçu, Biş Balığ gibi Türk şehirlerinde bulunmuş fresk (duvar resmi), minyatür ve kitap ciltlerine dair eserleri M.S. VII – VIII yüzyıllarında bu sanatların Uygur Türkleri arasında ne derece ilerlemiş olduğunu açıkça gösterir.” (Binark, 1975:1).

Şekil 2.10: Yeşim Taşına yontularak yazılmış Çin mührü, aynı zamanda matbaa harflerinin atası olarak ta bilinmektedir.

Kaynak: Jean, 2006:44

Şekil 2.11: Kara Hoço’da bulunan VIII. ve IX. yüzyıllara ait, 66×32 cm ölçülerindeki koşan at freski

Kaynak: Okur Yazarım, 2017

Burada bulunan kalıntılar Türklerin yapmış oldukları kitaplar, eşyalar ve el ciltlemelerinde malzeme bakımından deri kullandıklarının ispatı olmuştur. Türklerin başlıca uğraşlarından biri olan hayvancılık sebebiyle, deriyi kolay elde edebildiklerinden, dericiliğin de bir çok alanında ustalaşmış oldukları düşüncesi zihnimizce kaçınılmaz bir ifadedir. Uygur Türklerindeki kitap kültürünün ileriki dönemlerde Türk uygarlıklarında daha da gelişmesinde İslamiyet’in kabulü dönemi etkili olmuştur. İslamiyet Türk yapımı kitaplar da tasarımsal değişime neden olmuştur.

“Yalnız içeriği ile değil, görsel öğeleri ile de sanat ileten bir araç olan kitap, söz sanatının olduğu kadar, görsel sanatların da bir taşıyıcısıdır. Bugün elimize geçen ve evimize giren tüm insan yapısı araçları bir gözden geçirelim; Kitap kadar sanat ögesi taşıyan ve sanatçı eli ile oluşan bir başka yapıt bulamayız. Kitabın bu özelliği kitabın doğuşu ile beraber belirmiştir. Rulo şeklindeki ilk kitaplarda bile yazı, yazı bloklarının yüzey içinde yerleşmesi grafik sanatı açısından, o çağ zevkinin en ileri düzeyindedir. Kitap sanatına beşiklik eden ülkemiz her çağda bu sanatın zengin bir kaynağı olmuştur. Rulodan sonra kodeks denilen ilk ciltli kitaplar İstanbul’da yapılmıştır. Bilinen ciltli ilk üç kitaptan biri Topkapı Sarayı Müzesi’ndedir. Bu kitap yazısı, sayfa düzeni, cildi ve dengeli boyutları ile her çağda örnek olabilecek bir düzeydedir.” (Er, 1975:10-11).

Şekil 2.12: 13. yüzyıla ait Ortaçağ'dan el yazması bir Kodeks örneği;

Kaynak: Blogspot, 2014

Kitapların gelişiminde yine büyük rol oynayan süreçlerden birisi de kodeks dönemidir. Kodeks dönemi kitapların gelişimi üzerinde devrim niteliğindedir. “Tahta Tabletler ve Parşömen Kodeksler Antik dönemde yatay rulo en yaygın kitap biçimi olmasına rağmen tahta tabletler ve parşömen kodekslerin kullanıldığı da bilinmektedir. Yazı tableti, 1-10 adet tahta ya da fildişi parçasından oluşan bir yazı tabletidir. Bu tabletler, menteşe ya da toka ile birbirine tutturulmuş ya da kenarlarına açılan deliklerden geçirilen bir iple bağlanıyordu. Tablet üzerine tebeşir veya mürekkep ile doğrudan yazı yazılabiliyordu. Ancak genellikle tabletin içi hafifçe oyuluyor ve balmumu dolduruluyordu. Böylelikle yazı bu tabakanın üzerine köşeli bir alet yardımıyla yazılıyordu. Bu şekilde tabletler çok yapraklı biçimde de üretilebiliyordu. Roma İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinde kitap yapımında parşömenden yararlanma yönteminde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak parşömenden tablette kullanılan biçimde kitap üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu yeni biçime “kodeks” adı verilmiştir. Bu terim, başlarda ciltli takım balmumu kaplı tabletleri ifade etmek için kullanılmaktayken, zamanla tek kenarlarından birbirine tutturulmuş, parşömen, papirüs ve kâğıt gibi bükülgen malzemelerden yapılan kitap biçimleri için de kullanılmaya başlanmıştır.” (Bloom, 2003:42; Dahl, 1999:17).

Şekil 2.13: Kitabın atası olarak bilinen ve uzun metinlerin kolay okunabilmesi ve saklanabilmesi için hazırlanmış parşömen kodeks

Kaynak: Gedai, 2019

Parşömen kodeks kitap biçimi, kullanım olarak rulo kitaplara göre daha pratiktir. Kodeks üzerinde aranılan bilgi kolaylıkla bulunabilmektedir. Kodeks kitap biçimi, günümüzde kullanılan kitaplarla benzerlik göstermektedir (Öcal, 1971:71).

“Matbaanın bulunduğu 1450 yılına kadar kitaplar el yazması biçimindeydi. Kitaplar insan eliyle yazılıyor ve çoğaltılmaları tek tek yapılabiliyordu. Batı’da el yazması kitapların çoğu kodeks şeklinde olmasına rağmen rulo biçimli kitaplar da mevcuttu. Kitap konusunda Yunanlı’ların etkisinde kalan Romalı’larda kitap çoğaltma işlerini özel yetişmiş köleler yürütmekteydi. Zamanla kitap yazımı, daha çok kilise görevi olarak görülmeye başlanmıştır. Genel olarak kitap çoğaltma işi manastırların “scriptorium” adı verilen yazı atölyelerinde yapılmıştır. Kilisenin el yazması kitap sanatı üzerine etkisi bütün Ortaçağ boyunca devam etmiştir. 7. yüzyıldan itibaren bu elyazmaları, İslam kütüphaneleri tarafından toplanmaya ve Arapça’ya çevrilmeye başlanmıştır. Ortaçağ’da kitap çoğaltımı gene manastırlarda yapılmıştır. 8. yüzyılın sonlarında el yazması kitaplarda Roman sanatı çağı etkili olmuştur. Yazı sanatında standart haline gelen Karolenj yazı sistemi 11 ve 12 yüzyılda uzun, dar ve sıkışık köşeli gotik yazı biçimini almıştır. 13. yüzyılın sonlarına doğru üniversitelerin kurulmasına bağlı olarak kitap çoğaltan meslek kuruluşları ortaya çıkmıştır. 14. ve 15. yüzyılda kiliseye bağlı olmayan hattat, minyatürist ve kitap süsleyicileri yetişmiş; kitap sanatında, konularda ve şekillerde değişimler olmuş; tarih ve roman gibi yazma

kitaplar ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'ın sonlarına doğru parşömenin doğal olarak da el yazması kitabın pahalılaşması yazı malzemesi olarak parşömenin yanında kâğıdın da kullanılmaya başlanmasına neden olmuştur.” (Öcal, 1971:81-89).

İslam etkisinde olan ve İslam etkisi dışında hazırlanmakta olan el yazması kitaplar görselleri, renkleri ve yazı stilleri bakımından bir çok farklı özelliklere sahiptir.

Dünya genelinde bakacak olursak, el yazması kitaplar için; “kopyaları yapılsa bile, hiçbir zaman birbirinin aynısı olamamıştır.” demek mümkündür. Belirli merkezi kütüphanelerde, saraylar gibi önemli yerlerde yer almış, ustaların, sanatçıların, bilgelerin ve alimlerin elinde hazırlanmış her biri birer sanat eserleri haline getirilmiştir. Zaman geçtikçe bilgiye duyulan ihtiyaç artmış, kitapların içeriğindeki konuların, çeşitliliğin çoğalarak farklılaşmış, eğitim ve okur yazarlık ilerlemiş, bilgi edinmek haricinde, güncel hayatımızda da hobi olarak yer almış olması icatları da beraberinde getirmiştir. İnsanlık tarihinin tüm icatları özellikle; matbaanın icadı ile büyük devrim yaşamış, fotoğraf makineleri, bilgisayarlar, internet gibi unsurlar ile evrimleşerek, serileşmiş, aynılaştırmış, erişimi kolaylaştırmıştır.

“Matbaanın icadı sanatların yok olmasına sebep olmuştur fakat yeni meslekleri de beraberinde getirmiştir. Matbaacılığın yeni bir meslek olarak ortaya çıkışı, kitap ticareti, ciltçilik, yayıncılık gibi kitapla ilgili çalışma alanlarının ortaya çıkmasına neden olurken, kitaplarla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gereğini de ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, yayıncılığın Avrupa’ da gelişimi modern kitabın gelişiminde önemli bir adımdır. Sanayi Devrimi’yle birlikte 19. yüzyılda kâğıdın üretiminde ve baskı tekniğindeki gelişmeler, kitap üretiminde çok büyük bir gelişim sağlamıştır. Mizanpaj üzerine yapılan araştırmalar ve illüstrasyon yöntemlerinin gelişmesi de kitabın gelişiminde önemli rol oynamıştır.” (Labarre, 1991:68-97). Gelişen ve değişen zaman içerisinde insanlar gibi kitaplar da günümüz halini almıştır.

2.2 Kitabın Toplum ve Birey Üzerindeki Etkisi

İnsan nesli dünya üzerinde yaşam sürdürürken bu süre içerisinde edindiği deneyimleri, görmüş olduğu canlıları, astronomik hesapları ve icat ettiği unsurları içeren birçok konuyu bazen bilimsel bazen dini nitelikleriyle yazıya dökmüştür. Din, astronomi, tıp, matematik, felsefe, zanaatlar, tarih, sihir ve büyü kitapları, gelecek nesilleri bilgi

akışıyla aydınlatırken aynı zamanda dünya üzerinde bilginin gelişmesini de kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.

Kitaplar, binlerce yıl insanlığı etkisi altına almış nesnelerdir. İnsan nesli tabiat karşısındaki çaresizliklerden kendine inanacak “tanrılar”, “üstün yaratıcılar” olarak yaşamlarını zora sokan tehditlerden kurtulmaya veya korunmaya çalışmıştır. Bu sebeple bulmuş oldukları tanrılar ile; dualar, övgüler, methiyeler, ilahiler ile iletişim kurabildiklerini düşünmüşlerdir. Bu anlamda ilk kitaplar ve resimlerin içeriği; tabiatla yaşamış oldukları deneyimler, zorluklara karşı vermiş oldukları mücadeleler, günlük yaşantılarında yaşamsal tehditlere karşı nasıl korunduklarına dair bilgileri ve dinsel içerikleri barındırmaktadır. Kendilerinden sonraki nesiller ile duvar resimleriyle ve zaman içerisinde de kitaplar aracılığıyla iletişim akışı sağlamışlardır. Bu durum ve süregelen gelenek nesiller boyu sürmüştür, günümüzde bile hala devam etmektedir. Kitaplar hem içerik hem fiziksel özellikleri bakımından birçok değişime uğramıştır. Örneğin görsel betimlemeler önceleri mağara duvarlarında, taş yüzeyler üzerinde yapılırken, daha sonra kağıdın icadı ile kitapların içlerinde yerlerini almıştır ve zamanla insanlar tarafından geliştirilmiştir. İnsanlığı tamamen etkisi altına almıştır.

Şekli ve içeriği bakımından çeşitlilik ve gelişmişlik gösteren kitaplar bilime, sanata ışık tutacak, savaşlara sebep olacak, bireylere, toplumlara malolacak sırları, dinleri içinde kapsayacak ve hatta suikast aracı olarak kullanılacak kadar hayatımıza dahil olmuştur.

Şekil 2.14: Hinduizm dininin kutsal kitabı olarak bilinen ve en eski el yazması ve basılı kitaplar olarak anılan “Rgvada” (Rig Veda)

Kaynak: Hare Krishna Brighton, 2019

Öncelikli olarak yapmış olduğum kaynak, internet, literatür araştırmalarımda; kitapları ve tanrılar ile insanları etkileyen en büyük unsurun din kavramı olduğu düşüncesine katılmaktayım. Din kavramının kitap, tanrı ve insanlar üzerinde bulunan etkisini düşünecek olursak, internet üzerinde rastlamış olduğum kaynaklarda en eski el yazması ve basılı kitaplar olarak anılan “Rgvada” (Rig Veda) ve “Diamond Sutra”nın çevirileri yer almaktadır. İçerik açısından incelendiğinde ortak özelliklerinin dini içerikler olduğu gözümüze çarpmaktadır. Kaynaklarda “Hinduizm” dininde “Veda” kitaplarının en eskisi olarak tabir edilen Rgvada; Hint mitolojisine dahil tabii tanrılara hitaben yazılmıştır. Tanrısal övgüler, şiirler, dualar, ilahiler ve büyü uygulamaları olarak kabul edilen (düşmana karşı galip gelme, zehirli böceklerden korunma) gibi teolojiyi barındırır. Önceleri, nesillerce sözlü anlatım geleneğine dayalı olarak aktarıldığı düşünülen bu din, M.Ö 1000-1500’lü yıllarda yazıtlara dönüştürüldüğü düşünülmektedir.. Bir duanın okunmaya başlarken bile öncesinde söylenmesi gereken belli başlı kuralları barındıran bu kitabın insanlığı etkilemediği düşüncesi kesinlikle düşünülemez. Her dinin kutsal kitabı için de bu etkiden rahatça bahsedebiliriz. Binlerce yıldır, tanrılar ve peygamberlerden sonra insan ırkının saygı göstermiş olduğu öge kesinlikle kutsal kitaplardır. Dini itaatler gereği bu kitapların en büyük insanlığı etkileme sebebi “saygı” ve “kutsallık” gibi özelliklerdir. Bu durum kutsal kitapları dogmalar haline getirmiş, tartışılmasını bile imkânsız kılmış, sonsuz inanç gerektiren bir hal almasına sebep olmuştur.

Dinlere gösterilen saygı ve kutsallık anlayışı, zaman içerisinde hem toplumları, hem bireyleri, hem de cinsiyetlere göre insanlığı dev bir kaos içine çekmiştir. Dini kitaplar araştırmama devam ederken, internet kaynaklarında rastlamış olduğum şu bilgi dikkat çekmektedir. “Çin’de tahta kalıpla yapılan baskının ilk örneği, dut ağacı kabuğundan yapılmış kalın kâğıttan elde edilmiş minyatür bir tılsım tomarıdır. Bu tomar, 6 m X 60 cm ölçülerinde olup üzerinde 12 tahta kalıp baskısı bulundurmaktadır. Dünyadaki en eski basılı kitap, 868 yılına tarihlenen Elmas Sutra’nın Çince çevirisinin kâğıda basılı bir kopyasıdır. Çin’de hareketli harflerin II. yüzyıl ortalarında bulunmuş olmasına rağmen tahta kalıp baskısı önemini korumuştur.” (Bloom, 2003:62-63).

Şekil 2.15: Dünyada en eski basılı kitap olarak bilinen Çin’de tahta kalıp kullanılarak yapılmış Elmas Sutra (Diamond Sutra) olarak anılan 6m X 60cm ölçülerinde yapılmış kutsal kitap

Kaynak: Revista Leemos, 2016

11 Mayıs, 2017 tarihinde, Elif Yıldırım tarafından, “Meral Günlükleri” isimli bir blog sayfasında yayınlanmış, açıklama yazısı da yine aynı şekilde dikkatimi çekmiş Diamond Sutra hakkında öğrenmiş olduğum bilgilerin doğru olduğuna inanmama bir nebze sebep olmuştur. Bu yazı içinde de yine Diamond Sutra adında bir kitaptan bahsedilmektedir. İlgimi çeken sebep Budizm dinine ait, üzerinde yazılan tarih ile yapıldığı dönemi bilinebilen, en eski din kitabı olarak anılması ile birlikte çok eski zamanların kitabı olmasına rağmen tahta kalıplar yardımı ile üretildiği için matbaa tarihi açısından da önemli olduğunun anlatılmasıydı. Kitap hakkında biraz daha detaylı araştırma yaptığımda ise; Gautama Buddha’nın ağzından müridi Subhuti’ ye vermiş olduğu vaazları ve söylemiş olduğu öğütleri barındırdığı bilgisine ulaşmış oldum. “Dünya mirasları” olarak bakıldığında matbaa tarihi için çok önemli olarak anılan bu kitap 5 metre uzunluğunda bir rulo oluşturacak şekilde birbirine yapıştırılarak yapılmıştır. Bu teknikle yapılarak günümüze ulaşabilen en eski kitap olduğu bir çok kaynak tarafından söylenmektedir. 1907 tarihinde Çinin kuzeybatısında bulunan Mogao Mağarası’nda Dunhuang el yazmaları ile birlikte arkeolog Sir March Aurel Stein’in araştırmaları sonucu bulunmuştur. İnternet kaynaklarında üzerinde tarih olarak “Xiantong 9. Yılı’nın 4. Ayının 13. Gününde yapıldığını, yani 11 Mayıs 868 yılında yapılmış olduğunu göstermektedir.” Gibi bir bilgi de yer almaktadır. Budizm

dinini okuduğumda, Budistlerin dini ayinlerinde bu kitabı; hem yanlış okumaması, hem de ezberleyebilmesi için çok yüksek sesle okunduğu not düşülmüştür.” (Yıldırım, 2017).

Dini kitaplar konusuna devam edecek olursak, dinlerin en önemli işlevlerinden biri, mensuplarının dünya karşısındaki tutum ve davranışlarını belirleyen bir zihniyet ve ideolojiyi kazandırmasıdır. Diamond Sutra ve Rigveda kitapları dışında dünya üzerinde en çok hakimiyeti bulunan, yaygın olan 4 büyük hak din kitabı mevcut olduğu evrensel bir bilgidir. Bu kutsal kitaplar milattan önce başlayıp milattan sonra yüz yıl kadar devam etmiştir. Bu dört büyük kitap insanlığı en çok etkileyen din kitaplarıdır. Öncelik sırasıyla; Tevrat (Hz. Musa), Zebur (Hz. Davud), İncil (Hz. İsa), ve Kur'an-ı Kerim (Hz. Muhammed) olmaktadır. Bu kitaplar insanlık tarihinde tanrı tarafından elçiler (peygamberler) aracılığıyla duyurulmuş, belli kavimlerin sapkınlıkları neticesinde gönderilmiştir. İçlerinde birçok mucizelerden bahsedilmektedir. Allah'ın insanlığı uyarması, kendisine dualar yoluyla itaat etmesi, kendisine inanmayan elçileri yani peygamberleriyle savaşan insanların başlarına nelerin geldiğini anlatmaktadır. Bu kitaplar şu şekildedir;

Kutsal Kitapların birincisi olan “Tevrat” sözleşme veya anlaşma anlamına gelmektedir. Allah tarafından sapkınlıkları sebebiyle firavun ve kabilesine Hz. Musa elçiliğiyle gönderilmiş olan kitaptır. “Yahudi ırkını (İsrailoğulları'nı) firavun' un elinden kurtarmak için gönderilmiştir. Museviler Tevrat'ın içinde yazılı olan “on emir” bölümünün tanrı tarafından tabletlere yazıldığını ve Hz. Musa'ya verildiğine inanırlar. Kaynaklarda yazılış zamanı tam olarak bilinemeyen, Mısır'da ki firavun dönemleri kayıtlarından hesaplanarak tahmini yapılan Tevrat'ın Milattan önce bin yüz – bin iki yüz yılları arasında tamamlandığı düşünülmektedir Yani Hz. Musa'dan birinci ağızla kitap olmamış insan müdahalesine uğramıştır.

İkinci Kitap “Zebûr” tanrı tarafından “Hz. Davud” peygamber elçiliğiyle indirilmiştir. Alû İmran. 3/84 ayetindeki “Zebûr” kelimesinin “menetmek” manasına gelen “Zebr” kökünden olduğunu açıklamıştır. Kitap da halkın hilafına olan hususlardan meneden şeyleri bildirdiği için Zebûr diye adlandırılmıştır. Kaynaklarda orijinal Zebûr'un İbranice olduğu ve İsrailoğullarına indiği bilinmektedir. Zebur da içerik olarak Hz. Davud'un Allah'a yalvarışları ve ilahiler bulunmaktadır.

Kutsal kitapların üçüncüsü olarak bilinen “Hz. İsa” peygamber elçiliğiyle indirilmiş olan “İncil” kelime olarak “öğretici” anlamına gelmektedir. Tevrat’ın aslını doğrulayan Kur’an-ı Kerim tarafından tasdik edilen ve bir anlamı da “yol gösterici, aydınlatıcı” olan (el-Maide, 5/46-48), dört büyük kitaptan üçüncüsü. Yunanca “Evangelion”, “iyi haber” demektir. Esas itibarıyla Hz. İsa’nın hayatını, mucize ve faaliyetlerini, söylediği hikmetli sözleri, tebliğ etmiş olduğu peygamberane hakikatleri anlatmak için kullanılmıştır. “Hz. İsa da onu; “Tanrının müjdesini (iyi haberini) duyurma” olarak ifade eder. İncil Hz. İsa döneminde yazılmamış veya kitaba çevrilmemiştir. İsa’dan sonra yetmişli yıllarda kitaba çevrilmiş olan İncil, Hz. İsa’nın birinci ağızıyla yazdırılamadığından “gerçek olarak yazılmamış, insanlar tarafından müdahaleye uğramıştır” iddialarını ortaya çıkartan önemli bir sebeptir. Çevirisini Suat Yıldırım’ın 1981 yılında yazmış olduğu, M. Bucailler’ in “Kitab-ı Mukaddes , Kur’an ve Bilim” ve 1983 yılında Ekrem Sarıkçıoğlu’nun kaleme aldığı “Günümüzde Dinler Tarihi” kitaplarında İncil şu şekilde anlatır; “Bu gün Kilise tarafından kabul edilmiş dört resmi İncil vardır: “Matta”, “Markos”, “Luka” ve “Yuhanna” İncilleridir. Bunların “Havarilerden” geldiği ve “sahih” olduğu kabul edilir. Bunlardan ilk üçü bir takım ayrılıklara rağmen ana mesele ve bölümlerinde birbirlerine yakındırlar. Bunlar “aynı bakış açısıyla yazılmış anlamında”, “Sinoptik İnciller” adı verilir. Bu üç İncil zaman bakımından dördüncü İncil den önce yazılmıştır. İncillerin genel amacı Hz. İsa’nın yaşamını, sözlerini ve yapmış olduğu işlerini anlatmak, insanlığa aktarmaktır. Hz. İsa’dan sonra yazılmış olması, döneminin din büyükleri tarafından rivayetler ve sözlü anlatımları kaynak göstererek yazılmış olması, toplulukların bu kutsal kitap üzerinde kendilerine uygun şartlar neticesinde oynamış olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Son Kutsal Kitap İslam dini üzerine Cebrail ve Hz. Muhammed elçiliğiyle insanlığa indirilmiş olan Kur’an-ı Kerim Hz. Muhammed tarafından ezberletilmiş, sonra ise deri üzerine yazılarak kalıcı hale getirilip değiştirilmesi gibi tahribi olasılıklar ortadan kaldırılmıştır.

Bu kitapların tamamının ezberlenmesi gereği ve yüksek sesle okunuyor olması, her bir dinin emrettiği gibi yaşam kuralları barındırması, örnek yaşamlar, ibret verecek anlatımlarıyla insanların yaşayışlarına yol çizmesi, kısıtlaması ya da zorunlu kurallara göre devam etmesidir. “Kitapları ve insanları etkileyen en büyük unsur dindir” şeklinde ifade edebileceğim düşünceye girmeme sebep olmuştur. Bu cümleyi biraz

daha açıklamak gerekirse, peygamber döneminde kitap oluşu ve insanlığa yayılması birinci amacı olan kutsal kitaplardan Kur'an, ilk olarak Hz. Muhammed ve ona inanan Müslümanları etkilemiştir. Mekke'li Müşrikler Hz. Muhammed'e Kur'an ve Allah'a olan inancı sebebiyle çok kez suikast girişiminde, Müslüman halka ise işkencelerde bulunmuşlardır. Bu tarihi olay hem toplumları etkileyen savaş, hem de Hz. Muhammed'e karşı yapılan saldırılar, etrafında olan insanlara işkence edilmesi gibi olaylar ile toplumsal etki gösterirken aynı zamanda bireyi etkileyen bir olay olarak da tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Bu kitaplar ve kitapları yazan kişiler, her dini kendi içlerinde ayırtmış, insanları etkilemiş, mezhepsel ayrılıklara uğratmış, insanların, hatta farklı dinleri kabul eden toplumların çatışmıştır.

“Dinler kitaplara, kitaplar ise savaşımlara , savaşlar fetihlere, fetihler ise; dini, geleneksel, kültürel ve sanatsal geçişlere, etkileşimlere sebep olmuştur.” Bu etkileşimlerde dünya tarihinde Türk toplumu başrolde yer almaktadır.

Türk toplumu dünyanın en eski tarih ve geçmişe sahip insan ırklarından biridir. Dini inançları, sanat yetenekleri, hızlıca kurmuş oldukları devletler ve savaşları ile tarih sahnesinin her döneminde öncü olmuşlardır; bu Türklerin tarihte bilinen en belirgin özelliklerindendir.

Türk toplumunun tarih boyunca bir çok dine inanmış olduğu, Göktürkler zamanında Gök Tanrı (Kök Tengri) yani tek tanrı inancını kabul ettiği bilinmektedir.

Emeviler döneminde Müslümanlar ve Türkler arasında Talas Savaşı yaşanmıştır. Bu savaş sonunda dünya üzerinde Türkler, “kılıçtan dönme Müslüman” olarak adlandırılmış, İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Talas savaşı, hem gelenekler arası kaynaşmaya hem Kur'an-ı'nın emri olan dinin yayılmasında önemlidir. Çünkü savaşları ile ünlü olan bir millet yapmış olduğu her fetihle gitmiş olduğu yerlere kendi insanlarını yerleştirmekte, kendi geleneklerini taşımaktadır. Türklerin yaygın olarak yaşamış olduğu Doğu ve Ortadoğu ülkelerinde de İslamiyet'in yaygınlığının ve Kutsal Topraklarda Türk Müslüman liderlerin yaptırmış oldukları eserler, Kâbe üzerindeki Altınoluk, Zübeyde Su Yolu, Osmanlı Kışlası, Ecyad Kalesi ve yine Kabe'de bulunan sütunlar bu konuya iyi bir örnektir.

Yine aynı şekilde dünyanın düzeninin değişmesi sebebi olarak kabul edilen Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesidir. Fetih sürecinde ve fetih sonrasında oluşan değişimlere örnektir: “Fatih'in bu isteğinin arka planında biri siyasi diğeri ise dini

olmak üzere iki temel güdü bulmak mümkündür. Dini güdü kaynağını doğrudan İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in İstanbul'un fethi üzerine söylemiş olduğu rivayet edilen hadislerden almaktadır. Bu hadislerin en bilineni, İstanbul'u fethedecek komutanın ve ordunun övüldüğü hadistir. Din temelli bu güdülenme verili bir özellik taşımakta ve tarih boyunca sadece Fatih Sultan Mehmet için değil İstanbul'u kuşatan diğer Müslüman yöneticiler için de bir teşvik unsuru olagelmıştır. İslami gaza ve cihat geleneği bağlamında anlam kazanan bu güdülenmeyi fetih sonrasında yazılan fetihnamelerden izlemek mümkündür. Bu metinlerde Fatih, hadislerdeki mucizeyi gerçekleştiren sultan olarak nitelenmekte ve İstanbul'un fethi ile İslami gelenekten kaynaklanan büyük bir hedefe ulaşıldığının mesajı verilmektedir." (Emecen, 2007:85).

Buhari'nin ve Tirmizi'nin yazmış olduğu sıhhi kabul edilen Hadis Kitaplarında bulunan anlatımlar ile Hz. Muhammed'in savaştığı topraklar Türk liderlerinde fetih listelerinin oluşmasına sebep olmuştur. Kabe'nin fethi, İstanbul'un fethi Buna örnektir. Bunların hem Müslümanlar hem Türkler için en önemlisi Constantine'nin isminin İstanbul'a dönüşmesidir. Bu fetih ile bir çağ kapanmış, yeni bir çağ açılmıştır. Constantine; Müslümanlar başta olmak üzere dünya tarafından hayranlık duyulan bir şehirdir. Hristiyanlığın zirvesi konumunda, Roma'nın başkenti, Bizans'ın merkezidir. Kur'an'ı kılavuz edinmiş ve Müslümanlığı yaymaya yemin etmişçesine yaşayan, bu güne kadar kurulmuş Türk-Dünya İmparatorluklarının en büyüklerinden olan Osmanlı'nın ve padişahlarının ilgisini çekmesine sebep olmuştur. Bu tarihi olay hem bireyleri hem de toplumları etkilemiştir.

Gelişen insanlık, dünyanın her yerinde; tıp alanında, felsefe alanında, bilim, matematik, gibi bir çok konuda, pek çok eserler yazmış, teoriler ve duygusal yorumlar geliştirmiş, iddialar oluşturmuş, şemalar çizmiştir. Eski dönemlerde ya ustaların yanında çıraklık yöntemiyle yetişerek ve yetiştirerek, ya da kitaplar aracılığıyla bilginin sonraki nesillere aktarımı ile gelişim sağlanmıştır.

Din kitaplarının etkilerinden, ve ilk yazılı kitapların deri üzerine yazılıyor olmasından başlarsak, kağıt icat edilmiş, yazı bulunmuş, renkli mürekkepler, görsel öğeler kitapların içeriklerinde yerlerini almış, yani kitap fiziki olarak gelişim yaşamış, elyazması başlığıyla sanat kavramını içeren eserler ortaya çıkmıştır. Sonrasında insanlar tarafından tanrının varlığı sorgulanmaya, dinler üzerinde düşünmelere, bilimsel ve mantıksal açıklama yapılma beklentilerine yol açmıştır. Bu konuda birçok iddia ortaya çıkmış, bazıları ispatlanmış bazıları yok edilmiştir. Bu durum yazılı ve

basılı eserler arasında içerikler ve içerikte oluşturulan görseller açısından çeşitlilikleri meydana gelmiştir. Tüm bunların yaşanması, din büyüklerince saygı kavramında yok olma, tanrı inancında kaybolma ihtimali korkusu yaratmıştır.

Tarih boyunca kiliseler, cemaatler, camiler, medreseler ve saraylar dünya yönetimini elinde tutmuş, insanlık üzerinde baskınlık kurmuş yerlerdir. Din insanların ve toplumların bu seferde bilim, sanat, dinler ve yönetimler arasında çatışmalarına sebep olmuştur. Dünyada en büyük kütüphaneler, en iyi kaynaklar dini araştırmalara ve incelemelere maruz kalmış, fikir özgürlükleri engellenmiş, bilgi din engelini geçemediğinden halka arz edilmemeye, saklanmaya hatta imha edilmeye başlanmıştır.

Kitapların dini engelleri geçenleri kopyalanmış insanlara sunulmuştur. Bazıları ise tek bir nüsha olarak orijinal halinde gizli yerlerde saklanmış, ya da yok edilmiştir. İnsanoğlu dini mantığıyla kabullenebildiği gibi mantığını karşılamadığı zaman da dini reddedebilme içgüdüsunü kendinde bulmuştur. Gelişen zaman içinde ateistler dini sorgulayıp mantığı ile hareket ederek tanrı ve kitaplarına inanmayan kişiler olarak meydana gelmişlerdir. Bu kişiler dinlerin baskısıyla katledilmiş, işkencelere maruz kalmıştır. Bu katliamlar olmasın, dinler zarar görmesin düşünceleriyle her din, kendi çevresinde tehdit gördüğü durumlarda kitaplara okunma yasakları koymuş, yönetimi ve gücü elinde tutmak istemiştir. Bu barbar anlayış hem doğuda hem batıda yani dünyanın her yerinde insanlığı ve aynı fikre sahip olmayan diğer kitapları esir almıştır.

Dinlerin kavgası ile başlayan savaş dönemi doğu ve batı toplumlarının yüzyıllar boyu anlaşamamalarına sebep olmuştur. Bu kavga günümüzde dahi aynı şiddetle sürmektedir.

Kitaplar zaman geçtikçe ilerlemiş, gelişmiş ve içerik bakımından çeşitlilik kazanmaya başlamıştır. El yazması eserler içinde artık din betimlemeleri dışında farklı konular da yazılmaya ve anlatılmaya başlamıştır. Örneğin avcılık alanında, hayvanların biyolojik yapıları konusunda bir çok yazma eser hazırlanmıştır. Bu çeşitlilik insanlar üzerinde zevk almak ya da hobi olarak yaşantısını içine alarak yeni bir tarz oluşturmuştur. İnsanlığın ilgisini çekmeye başlayan kitaplar ve konular ileriki zamanlarda toplumları etkilediği gibi bireyleri de etkilemeye başlamıştır. Örneklendirecek olursak 1840'lı yılları anlatan, Alexandre Dumas'ın yazmış olduğu La Reine Margot isimli romanından uyarlanarak yapılmış olan 1994 yapımı, yönetmenliğini Chereau'nun

üstlendiği bu filmde Fransa topraklarında Hanedan içinde yaşanan taht kavgalarını, mezhep ayrılıklarını, din savaşlarını anlatan konular ele alınmıştır.

Filmde, saltanatın başına geçebilecek özelliklere sahip bir prens, kraliçe tarafından suikast girişimine uğramaktadır. Filmin dikkat çekici olan tarafı ve bizim konumuzla ilgili olan yanı şudur; suikast girişimi insanlar üzerinde hobi haline gelmiş, kitap okuma alışkanlığı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Prensın hayatında avcılık kitapları önemli bir yere sahiptir. El yazması eserlerin okunabilmesi için gerekli bir özellik şudur; sayfalar boyalar ve kağıtlardan kaynaklı günümüz kitaplarına göre daha az kaygandır ve birbirine yapışmaması çok düşük bir ihtimaldir. Bu nedenle sayfaların çevrilmesi parmak yalama yöntemi kullanılarak mümkün olmaktadır. El yazmalarını okumak için gerekli olan bu özellik, kraliçenin suikast girişimi için yeterlidir. Planın prensin odasına sayfalarına arsenik sürülmüş bir kitap bırakmasıyla gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Prens sayfaları her çevirmek istediğinde parmağını yalayacak ve sayfalara sürülen arsenik tarafından zehirlenecektir. Bu örnek ise kitapların insanlar üzerinde okuma alışkanlığına, hobi oluşturabildiğine, bununla birlikte insanların okuma alışkanlığı kullanılarak suikast girişimin de bulunulması da yine bireylerin kitaplar tarafından uğramış olduğu etkiye örnektir (Dumas, 2012).

Umberto Eco'nun Gül'ün adı (Name of the Rose) kitabından uyarlanarak aynı isimle beyaz perdeye aktarılan filmde tam da bu sorunlara değinilmiştir. Filmde Aristo'nun kayıp 2. kitabının Manastır Kütüphanesi'nde din büyükleri tarafından saklandığını, kitabın kimseye okutulmadığı anlatılmaktadır. Ortaçağ'da İtalya'da merkezden çok uzakta yapılmış olan bir Manastır'da geçen bu olay dinin baskısının insanların fikir özgürlüğünü kısıtladığını, o dönemde gülmenin ve komik çizimlerin yasaklı olduğunu anlatmaktadır. Dine göre gülmek, gülmece kitaplar yazmak ya da okumak yasaktır çünkü, Hz. İsa 1. Ahit din kitabına göre, çarmıha gerilip insanlık uğruna acı çekmiştir. Bu yüzden de gülmek İsa ve dine karşı yapılan ayıptır. Önemli eserlerin orijinal kitapları, gizli bir geçitten ve şifreli kapılardan geçilerek girilen labirent kütüphanede tutulmaktadır. Detayda kapıların şifresi bir parşömen üzerine limonlu su ile yazılmıştır ve arkasından yakılarak belirginleştiği okunabilir hale geldiği gösterilmiştir. Bu yazının ve kağıdın bulunduktan sonra konulara göre farklı tekniklerin geliştirildiğini de göstermektedir. Filmde anlatıldığına göre olayın geçtiği manastır Hristiyan aleminin kitaplar bakımında en zengin kütüphanesidir. El yazma eserlerin kopyalama işlemi bir tek manastırın içinde bulunan bir yerde, kontrol altında belli ustalar ve

çevirmenler tarafından yapılmaktadır. Bilimsel yazılan ve gülmece görsellerle hazırlanmış kitaplar o kadar gizlidir ki; bu kitapları hiç kimse okuyamasın diye yapımında arsenikli mürekkep kullanılmıştır. İzinsiz kitabı eline alan veya okumaya çalışan kişiler, kitabı ellerine aldıkları an zehirlenerek ölmektedir. Yani insanlar bilgiye ulaşmak istediğinde ne yazık ki bunun bedelini canlarıyla ödemektedir. Eski Ahit kitabının yaygın olduğu, yeni Ahit kitabının yeni yeni kabul edildiği Ortaçağ döneminde, düşünürler ve bilimsel çalışmalar yapmakta olan kişilerin, din kitaplarına olan en ufak sorgulamasında, Engizisyon Mahkemeleri'nce idam cezası, işkenceler görerek yargılandıkları, hayvan beslemekte bile engeller ortaya koymaktadır. Filme göre yine aynı şekilde fikir özgürlüğü ve sorgulama özgürlüğünün din tarafından kısıtlandığı hatta engellendiği sorunu da anlaşılır bir şekilde anlatılmaktadır (Eco, 1986).

2.3 Piskolojik Anlamda İnsanları Etkileyen Mistik Ürkütücü Kitaplar

Büyük bir sorun olarak bireyleri etkileyen durumlardan bir diğeri de Mistik konuları barındıran büyü kitapları ve büyücüler olmuştur. Her dinin kutsal kitaplarında dualar, büyüler, tılsımlı sözcükler yer almaktadır. Bu olayları, insanların ve cinlerin iş birlikleriyle tılsımlı sözler söyleyerek, türlü yöntemlerle gerçekleştirdiği bilinmektedir. Cinler; Kur'an-ı Kerimde Cin Suresinde anlatıldığı gibi varlığı kesin olan, evrende bizlerle yaşayan, diğerleri olarak adlandırılan ruhlar alemine dahil bizim göremediğimiz, fakat varlığını kabul ettiğimiz canlılardır. Günlük yaşantımızda sıklıkla duyduğumuz “musallat olabilmesi” ya da “emir altında yaşayabilmesi” gibi durumlara hepimiz oldukça aşinayız. Bu sebepler ile birlikte cinler kitaplarda bulunan insanların gerçekleştirdiği iletişim yöntemleri ile insanların hem etkisinde kalmış, hem de insanları etkilemiştir. Bu etkileşim büyücü olarak adlandırılan bireyleri meydana getirmiş bu alanda yalnızca büyü ve tılsımları barındıran özel kitaplar yazılmaya başlanmıştır.

Tarihte papa tarafından yasaklanıp, İngiliz müzesinde saklandığı, 7 cilt 900 sayfa olduğu, Şam'da bir Arap olduğu düşünülen yazar tarafından Milattan sonra yazılmış olduğu, adı efsanelerde kendi sayfalarından bile daha fazla yer aldığı söylenen “Necronomicon” isimli el yazması kitap konumuza güzel bir örnektir. İnternet kaynaklarından edindiğim bilgiye göre bu kitap ismiyle bile döneminde ün kazanmış, insanları etkisi altına alan unvanlara sahiptir. Bunlar; Ölülerin Çağırısı Kitabı, Ölü

İsimlerin Kitabı, Çıldırtan Kitap gibi... Bu takma isimler bile insanların ne derece etkilediğinin açıklamasıdır. Günümüzde hala bu kitabın etkisi aynı isimle korku içeriğine sahip kitapların yazılmasından, korku filmlerine esin kaynağı olmasından açıkça görülmektedir.

Şekil 2.16: “Necronomicon” isimli el yazması kitap

Kaynak: Cokiiya, 2012

İçeriği, hikayesi ve yazarı hakkında internet kaynaklı bir blog sayfasında, Necronomicon isimli kitaptan şu şekilde bahsediliyor; “Abdul Al Hazred’in, yıllarca çöllerde aranıp, çok eski günlükleri bulması ve delirmesinden sonra kötü ruhlarla karşılaşmasını, insanların yeryüzüne gelmesinden önce yaşanan Azothoth Dönemi’ni, ruhlar alemiyle nasıl iletişim kurulacağını ve ölümlerin nasıl harekete geçirileceğini anlattığı kitaptır. İçinde formüller ve büyüler bulunan bu kitaptaki büyüler tecrübe eden herkes, ya delirmiş, ya ölene kadar susmuş ya da bilinmeyen varlıklar tarafından öldürülmüştür. Ünlü büyücü olarak bilinen, Aleister Crowley'nin okumuş olduğu, ayrıca Adolf Hitlerin ele geçirmeye çalıştığı söylenen kitabın bilinen tek kopyası British Museum'da korunuyor. Sadece imtiyazlı müşterilere, bodrum katında, uzaktan, cam fanus içindeki bazı sayfalarının gösterildiği rivayet edilir. Bundan yıllar önce "Fenomen" adlı bir dergide Ata NİRUN tarafından özel izinle olduğu belirtilen bir kaç sayfasının fotoğrafı yayınlanmıştı. Okuyanların çıldırdığının da altı çizilmişti. Kayıtlara geçmiş yirminin üzerinde kitabı okuduktan sonra delirmiş ya da hipnoz

halinde kişiler bulunmaktadır” (dunyagerceklerim.blogspot.com, 2012:02). İfadesi yer almaktadır.

Şekil 2.17: “Necronomicon” isimli el yazması kitap

Kaynak: Korkucu, 2012

Ortaçağ’da Engizisyon Mahkemesi tarafından kopyalarının İtalyancaya çevrildiği ve yasaklı hale getirildiği benzer büyüler yapan veya yaptıran kişilerin cadı olarak adlandırılıp cezalandırılarak yakıldığı bilgileri de efsaneler arasında yer almaktadır.

Bu kitabın varlığı günümüzde her ne kadar soru işareti olsa da, böyle bir içeriğe sahip, korkutucu çizimleri, İbranice yazılmış, bu tarz bilgileri barındıran bir kitabın, insan ırkı üzerindeki etkisini görememek imkansızdır. Bu algının oluşmasında da Necronomicon’dan önce ya da sonra var olan kitapların etkilerinden kaynaklı olduğunu düşünmekteyim.

Şekil 2.18: “Necronomicon” isimli el yazması kitap

Kaynak: Korkucu, 2012

Yine Umberto Eco'nun Gül'ün adı (Name of the Rose) kitabından uyarlanarak aynı isimle beyaz perdeye aktarılan filmin bir bölümünde Eski Ahit kitabına göre, siyah horoz ve siyah kedi beslemek yasaktır. Bunlar şeytanı simgeleyen hayvanlardır. Bu sebeple kim bu hayvanları besler ise “cadı” ya da “büyücü” olarak adlandırılıp, engizisyon mahkemesi tarafından, kanunları gereğince yakılarak cezalandırılmaktadır. (Eco, 1986).

Yıllar geçtikçe artan okur yazar nüfus, ilk örneklerin verildiği kaynak niteliğindeki kitapların eskimesi, bilginin sürekli tazelenmesi gereği, kaynakların çoğaltılması gibi sebepleri beraberinde getirmiş, teknolojinin gelişimiyle çağımızdaki şekline ulaşmıştır.

Sosyal, siyasi, kültürel, tarihi, bilgi ve bilgilendirilme amacıyla yazılan kitaplara, insanlara arkadaş olmak, zaman geçirmek, hobi haline gelmiş okuma ihtiyacına sebep olan kitap formuna masal, roman gibi türler de eklenmiş, günümüz teknolojisi sayesinde makineleşme sayesinde basımı hızlanmış günlük, aylık hazırlanabilme hızlarına ulaşmıştır. İletişim kaynağı gazeteler, dergiler ve mecmualar basılı hale gelmiş kitaplar arasına eklenmiştir.

Bu durum günümüz Türkiye'sinde ve dünyada evrenselleşmiş bilgileri bir araya getirmiştir. Teknolojinin gelişmesi, bilginin yayılmasında hızlanma sağlamıştır, bilgi kayıplarını azaltmıştır, fakat geleneklerimize dahil birçok sanat eseri niteliği taşıyor, diye bahsettiğimiz kitapları ve sanatçıları yok etmiştir.

Şekil 2.19: Ritüel gücün Mısır El Kitabı olarak adlandırılan Kıpti dilinde yazılmış büyü ve tılsım kitabından bir sayfa

Kaynak: Onedio, 2015

“2014 yılında Avustralya Macquarie Üniversitesi’ndeki Malcolm Choat ve Sidney Üniversitesi’ndeki Iain Gardner, adındaki araştırmacılar oldukları “ Ritüel gücün Mısır El Kitabı” olarak adlandırdıkları büyü kitabından söz ederler. İçeriğinde ölümcül büyüler, Aşk büyüler, tılsımlar yer aldığı gibi sağlık sorunlarına karşılık tedaviler, şeytan çıkartma yöntemleri başarısızlık gibi durumlarda okunacak tılsımlı sözcüklerin bulunduğu yirmi görsel bulunan yaklaşık binüçyüz yıllık olduğu düşündükleri Kıpti dilinde yazılmış bir kodexin varlığından söz etmektedirler. Aşk ve iş gibi konularda başarı elde edebilmek için ruhlar ile iletişime geçmenin yollarını anlatan kitabın içeriğinde, araştırmacılar “güç sözcükleri ve çizimlerle doruğa ulaşan uzun büyü hikâyeleri ile başladığını” ifade etmektedirler. Araştırmacıların söylediğine göre kodeksin açılışı, kimliği sır tutulan, “Baktiotha” isimli kutsal figüre atıfta bulunur ve der ki, “Sana teşekkürlerimi sunuyorum ve seni ziyaret ediyorum. Baktiotha; sen güvenilir olansın, 49 farklı canlının da üstünde bir kralısın.” Choat ve Gardner, kodeksle ilgili araştırmalarının bulunduğu kitap basılmadan bir konferansta, “Baktiotha çelişkili duygular taşıyan bir figürdü. Büyük bir gücü ve materyalist dünyada güçlerin kural kural koyucusuydu” şeklinde belirttiler. Bahsi geçen kodekste, Hristiyan ve Ortodoks dualarının bir arada olması, tüm Hristiyan dualarının büyüleri metinlerden alınmasından önce yazılması, kodeksin bir geçiş belgesi olma ihtimali işaret ediliyor. Yeni deşifre edilen kodeksin diğer metinlere benzediğini fakat daha çok Ortodoks Hristiyanlarından bilgiler taşıdığını ve birkaç özelliğinin sadece Şit dönemine ait olmasına dikkat çekiliyor. Bu kodeksi kullananların kimliği bir gizem. Kodeksin kullanıcısı mutlaka bir keşiş ya da rahip olmayabilir. Choat’a göre ritüel uygulayıcıları, keşişlerin ve rahiplerin dışındaki topluluklardı. Kim oldukları insanların “büyücü” diye etiketlemesine karşın gizli tutulmuştur. Kodekste kullanılan dilin bu kodeksi yazanın bir erkek olduğunu akla getiriyor ama yine de metinleri kadın bir ritüel uygulayıcısının kullanmadığı anlamına da gelmiyor, şeklinde Choat ifade etmiştir. Kodeksin asıl hali de bir sır aslında. Macquarie Üniversitesi 1981’lerde Viyana’daki bir antikacı olan Michael Fackelmann’dan almıştır. Choat mailinde “70’lerde ve 80’lerin başında, Macquarie Üniversitesi’nin (dünyadaki diğer koleksiyoncular gibi) Michael Fackelmann’dan papirüs aldığını” belirtmiştir. Fakat, Fackelmann’ın kodeksi aldığı yer de bilinmiyor. Yazı stili, kodeksin Yukarı Mısır’dan olabileceği izlenimini veriyor. Yukarı Mısır’daki eski bir şehir olan ve Choat ile Gardner’in kitaplarında yazdığı Ashmunein/Hermopolis yakınındaki bir şehir olma ihtimali var. Kodeks şu anda, Sidney’de Macquarie Üniversitesi, Eski Kùltürler

Müzesi'nde bulunmaktadır.” Şeklindeki ifadeler Live Scienci & Gaia Dergisinde 2014 yılının Kasım ayında Owen Jarus tarafından yazılmış bir makalede yer almaktadır (Onedio, 2015).

2.4 Tarih Boyunca Korkulan Kitaplar

Şekil 2.20: Kurucusu Ptolemaios hanedanlığı olan tarihinde üç defa yakılan İskenderiye Kütüphanesinin katledilme sahnesi

Kaynak: Sanatın Yolculuğu, 2019

Toplumlar arası en büyük farklılıklar dinler sebebiyle meydana gelmiştir. Din kitapları bazı toplumlarda yönetim biçimini, bazılarında ise yaşayış düzenini etkilemiştir. Bunun nedeninin insanların bulundukları toplum içinde dogmatik edinmiş olduğu dinlere karşı saygıdan meydana geldiğini düşünmekteyim. Dinlere gösterilen bu saygı, kutsal kitapların önemi, kitapların gelişimi açısından iyi sonuçlar getirse de bu durum daha sonra dinler, kültürler, halk ve saraylılar, toplumlar ve hatta kardeşler arası savaşlar ile neticelenmiştir. Bu durum bilgilerin, kütüphanelerin yok oluşuyla dünya gelişimini geriletmiş, hatta uzun yıllar duraklatmıştır. Böylece kayıp tarih ya da karanlık tarih olarak dünya tarihinde yerlerini almıştır. Farklı dinlere ait kutsal kitaplar hem fiziki, hem içerik açısından aynı fikirleri barındırdığı gibi birçok zıtlıkları da barındırmaktadır.

“Dünya tarihi boyunca kitaplar insanları, insanlar ise kitapları etkilemiştir” ifadesi güncel yaşamış olduğumuz hayatta hepimizin gözle görebildiği ve bilgi sahibi olduğu bir durumdur. Okuduğu kitaptan etkilenmeyen insan, yazan bireylerin psikolojisinden etkilenmeyen kitap yoktur. İnsanlar İcat ettiklerini kitaplarda bulunan bilgiler ile geliştirip minnet duygusu beslerken, bazen ise kitapların varlığından içeriğindeki bilgilerin ortaya çıkmasından korkmuştur. İslam etkisiyle medreselerde, Hristiyanlık etkisiyle manastırlarda yapılan yada çoğaltılan kitaplar arasında tek nüsha halinde saklanan ve kimi zaman imha edilen, yasaklı kitapların bulunması söz edilen konunun ispatlanmış örnekleridir. Bu durum dünya genelinde bakıldığı zaman bilgi aktarımına engel olan, fikir özgürlüklerinin kısıtlandığı korkunç olayları meydana getirmiştir. İnsanlar nesilleri boyunca kitaplar ile hayat dedikleri zamanlarını şekillendirip, nesiller arası iletişimi yine kitaplar sayesinde sağlamışlardır. İyi ya da kötü, doğru ya da yanlış bilgi bütünü olarak nitelendirdiğimiz ama yaşamımızın her döneminde var olması gereken kitaplar, tıpkı insanlar gibi fikir özgürlüklerinin kısıtlandığı dönemlere maruz kalmış, yok edilmişlerdir.

Tarihin her döneminde yakılmış, harap ve imha edilmiş, yağmalanmış kitaplar ve kütüphanelerden bahsederek konuyu açacak olursam; En başta anlatmış olduğum insanlar arasında en büyük ayrıma sebep olan din ve hemen ardından gelen siyaset kitap ve kütüphanelerin yakılmasına sebep olmuş, dünyayı tamamen karanlık döneme itelemiş, bir çok bilginin yok olmasına neden olmuştur. Bunların başlıca örnekleri; M.Ö. 330 Persepolis Kütüphanesi’nin yakılması, M.Ö. 212’de Çin’in mitolojik beş kraldan biri olan Chin Shin Huang Çin’le ilgili bütün kitapların ve edebi eserlerin yakılması, büyük kraliyet kütüphanesi de dahil bütün kütüphaneler yok edilmiş ancak bazı metinler mağaralarda ve manastırlarda saklanmışlardır. 100 yıl sonra Wang Tao-Shih isimli Taocu bir rahip, bazı mağaralarda yer alan bu kütüphaneleri bulmuştur. M.Ö. 75’de Sibilli yazıtlarının yok edilmesi, M.S. 490 İskenderiye Kütüphanesi’nin yakılması, M.S. 700 yüzlü yıllarda Katolik el yazmalarının yakılması, Katoliklerden kalma 10.000 rululuk el yazmasını yok edilmiştir, M.S. 783, Bizans kitaplıklarının yakılması, M.S. 789, Torun, Nantes ve Toledo kitaplıklarının yakılması, M.S. 1300 yıllarında Haçlıların İstanbul’da yaktığı kitaplar, M.S. 13. yüzyılda Cengiz Han’ın yaktığı kitaplar, M.S. 13. yüzyılda Moğol Hülağü’nün Bağdat’ta ki Bâtini Kütüphanesi’ni yakması, M.S. 15. yüzyılda İspanyol Engizisyonu’nun yaktığı Endülüs kitapları, M.S. 16. yüzyılda İspanyolların Maya ve İnka elyazmalarını yakması ve son olarak, M.S. 14. yüzyılda

Ortaçağ Avrupası'nda Katolik Kilisesi'nin yaktığı kitaplar burada diğerlerinden farklı olarak skolastik düşünce baskınlık ve üstünlük kurmuş kitaplar ile birlikte yazarlar da yakılmıştır. Bu insanlık tarihinde utanç verici kabul edilen ve edilmesi gereken olaylar her dönemde var olmuş, insan ırkının gelişmesini engellemiş hatta duraklama dönemi yaşatmıştır. Yakılan bu kütüphaneler bireyleri ve toplumsal düzeni değil dünyanın tamamını etkilemiştir. Tüm bu insanlığın ve kitapların uğramış olduğu haklı ya da haksız yok ediliş, nesiller boyu sürmüştür.

“Bir tür sansür uygulaması olan "kitap yasaklama" fikri ise; farklı ülkelerde farklı biçimlerde uygulanmıştır. Bir ülkede baş tacı edilen bir eser, başka bir ülkede o ülke hükümetinin normlarına uymadığı için yasaklanabilmiştir. Kendi ülkesinde yayımlanmasına bile fırsat verilmeyen bir kitap, politik çıkar elde etmek için karşı blokta yer alan ülkelere hemen en çok satan kitaplar listesine girebilmekte, hatta ödüllere boğulabilmektedir. Örneğin Boris Pasternak'ın Rus Devrimi sırasında geçen romanı Doktor Jivago'nun SSCB'nin resmi görüşüne uygun olmadığı için kendi ülkesinde yayımlanmasına izin verilmemişti. Müsveddeleri 1957'de gizlice Avrupa'ya kaçırılan roman ilk kez İtalya'da hem Rusça hem de İtalyanca basılmıştı. Daha sonra tüm dünyada sayısız baskıları yapılmıştı. 1958'de ağırlıklı olarak bu kitabından ötürü Pasternak'a Nobel Edebiyat Ödülü verilmişti. Hatta İngiliz gazeteleri, Pasternak'ın bu ödülü almasında İngiliz ve Amerikan gizli servislerinin rolü olduğunu dahi ileri sürmüşlerdi” (Ntvmsnbc, 2019).

Yine aynı ülke içinde bile farklı topluluklarda değişik uygulamalara rastlamaktadır. Buna verilmesi gereken en güzel örnek özellikle milletimizin zorlukla yaşadığı 1980'ler ile başlayan karanlık olarak tabir edilen yıllardır. O yıllarda devletimiz içinde siyasi kavgalar çıkmış, fikir özgürlüğü yok edilmiş, anarşist kabul edilen insanlar idam edilmiştir. Tıpkı insanların yaşamış olduğu bu zulümler gibi kitaplar da bu eziyetlere maruz kalmıştır. Nazım Hikmet gibi birçok önemli yazarın eserleri yasaklı konumuna getirilmiştir. Bu dönemler ne yazık ki hiç kimseye yaramamış, aksine milli olarak yaşanılmış karanlık dönem haline gelmiştir. Hem kitapların yasaklanması emri ile bilgiler toplanıp imha edilmiş, hem bu bilgilere ulaşmak isteyen ya da bu kitapları taşıyan insanlar hükümet tarafından eziyete maruz bırakılmıştır.

Yine başka bir örnek düşünecek olursak, Amerikalı yazar John Steinbeck'in konusu büyük ekonomik buhran yıllarında geçen 1939 tarihli Pulitzer Ödüllü romanı Gazap Üzümleri (The Grapes of Wrath), ertesi yıl başarılı bir sinema uyarlaması da

yapılmasına rağmen tarım şirketlerinin baskısıyla yazarın memleketi olan Salinas, Kaliforniya'da bile 1990 yılına kadar halk kütüphanesine girememiştir. Eserin sendika yanlısı duruşu ve ABD'deki fakirliğe ve eşitsizliğe vurgu yapması hem romanın yazarı John Steinbeck'in hem de uyarlama filmin yönetmeni John Ford'un Amerikalı senatör Mc Carthy tarafından komünizm yanlısı eğilimleri olduğu iddiasıyla Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi'nde soruşturmaya uğramalarına yol açarken, ironik bir şekilde romandan uyarlanan film Josef Stalin'in emri ile 1940 yılında Sovyetler Birliği'nde de yasaklanmıştı. Yasaklanma gerekçesi ise filmde en fakir Amerikalıların bile araba sahibi olabileceğinin gösteriliyor olmasıydı (Nicholas, 2006:57-71).

Yasaklanan bir kitabın yeni basılmış ve iktidarın dikkatini yeni çekmiş olması da gerekmez. Bir kitap basıldıktan yüzyıllar sonra da sansüre uğrayabilmektedir. Örneğin Voltaire'in 1759'da yayımladığı Candide adlı romanına müstehcenlik gerekçe gösterilerek 1930'da ABD gümrüklerinde el konmuştu. Aynı şekilde Geoffrey Chaucer'ın 14. yüzyıl'da İngiltere'de yazdığı Canterbury Hikâyeleri ve Orta Çağ'da kaleme alınmış Orta Doğu kökenli anonim eser Binbir Gece Masallarında ABD'de yüzyıllar sonra aynı akıbete uğradılar. Keza, Aristofanes'in MÖ 411'de yazdığı Lysistrata, savaş karşıtı mesajından dolayı 24 yüzyıl sonra, 1967 yılında Yunanistan'da askerî cunta tarafından yasaklandı (Banned Books Online, 2012).

"Amerikan Kütüphaneler Birliği" 1982 yılından bu yana her yıl Eylül ayının son haftasını "Yasaklı Kitaplar Haftası" olarak ilân etmiştir (Sabit Fikir, 2019).

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün "Üçüncü Yargı Paketi" kapsamında yeniden değerlendirilmesi için gönderdiği "Yasaklı Yayınlar Listesi"yle ilgili incelemeyi iki ayda tamamlayan Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na bağlı Basın Suçları Savcılığı, 453 kitapla ilgili yasağı tam 63 yıl sonra kaldırmış oldu. Söz konusu yayınlarla ilgili yasak ve toplatma kararıyla ilgili takipsizlik kararı veren savcılık yasağın 5 Ocak 2013'ten itibaren hükümsüz kalmasını kararlaştırmıştır. Yayıncılıkta düşünce ve ifade özgürlüğüyle ilgili engellerin devam ettiğini söyleyen Türkiye Yayıncılar Birliği Genel Sekreteri Kenan Kocatürk ise yasağının kaldırılmasının olumlu bir gelişme olduğunu, ama yetersiz bulduklarını bildirmiştir (Vatan Gazetesi, 2019).

Dünyada ve Türkiye'de yasaklanan kitapların sayısı on binleri geçmektedir. Sadece Türkiye'de bugüne kadar toplamda 23 bin kitabın yasaklar listesine girdiği göz önüne alınırsa eksiksiz bir liste oluşturmanın çok zor olacağı açıktır (Hürriyet, 2019).

3. TÜRK KÜLTÜRÜ VE KİTAP

Her kitap, içeriğindeki yazılmış olan bilgiler dışında, ait olduğu toplumun kültür ve geleneklerine dair üslup özellikleri taşır. İnsan nesli açısından büyük önem taşımakta olan kitaplar için; “nesiller arası bağlantı oluşturmaktadır.” ifadesi evrensel nitelikte yapılsa da bu durum Türk toplumunda tam olarak okur-yazarlık anlayışı ile yaygınlaşmamış, bilgi aktarımı daha çok anlatım ve dinleme tekniğiyle veya usta-çırak ilişkisinde olduğu gibi insanları yetiştirerek gerçekleştirilmiştir.

Kitap, el yazma eserlerin yapılış zamanından, günümüz matbaa ve teknolojik gelişmelerin vermiş olduğu ürünlere kadar amaç çerçevesinde; duygu, düşünce bilgi ve fikirleri depolama işlevi gören bir iletişim aracı olmuştur.

Dünyanın her yerinde okur- yazarlık aynı yaygınlığa sahip değildir. Bazı toplumlar bunu sanat anlayışı olarak benimsemiş, bazı toplumlar ise sadece lüks bir alışkanlık olarak görmüştür.

Okur-yazarlık toplumumuz geleneklerinde her ne kadar yaygın olmasa da Türk kültüründe kitabın varlığının yok sayılması mümkün değildir, ve hatta günümüze ulaşan en eski kitap örneklerinin Türk uygarlıklar tarafından yapılmış olduğu bilinmektedir.

İsmet Binark Eski kitapçılık Sanatlarımız isimli kitabında bu iddiayı destekleyecek olan bilgiyi şu paragraf ile açıklamıştır. “Uygurlar, M.Ö. 1. yüzyıldan, M.S. 13. yüzyıla kadar orta Asya’da ayrı ayrı devletler kurarak yaşayan bir Türk kavmidir. Uzun yıllar Çinliler’e, Göktürk ve Kutluk devletine bağlı kalmışlardır. Göktürklerden sonra Orta Asya’da Türk hakimiyetini devam ettiren Uygur Türkleri olmuştur. Orta Asya’da yapılan kazı ve araştırmalar, Uygur Türk şehirlerinde bulunmuş fresk (duvar resmi), resimli ve minyatürlü kitaplar, M.S. 8 - 9. yüzyıllarda bu sanatların Uygur Türklerinde ne derece ilerlemiş olduğunu açıkça gösterir (Binark, 1975:38).

İsmet Binark’ın yine aynı kaynakta açıklamış olduğu verilere göre; Türk ciltleri Doğu Türkistan’da Mani dinini kabul eden Uygur Türkleri’ne aittir. Uygur Türklerinin yaşamış oldukları Doğu Türkistan toprakları üzerinde son yarım yüzyıldan beri , çeşitli

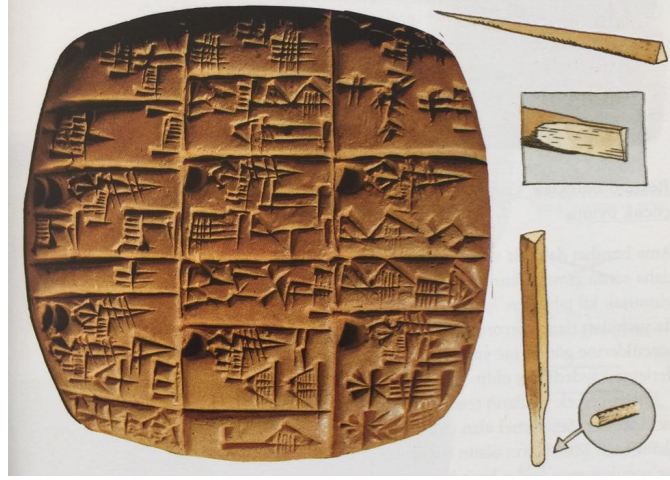
Ülkelerin arkeolog ve sanat tarihçileri tarafından yapılan kazı ve araştırmalar sonucu, bu kültürün zenginliği hakkında bugüne kadar bilinmeyen pek çok gerçek aydınlanmış ve gün ışığına çıkmıştır. Orta Asya’da yapılan bu araştırmalar sonucu elde edilen bilgi ve materyaller, Türklerin eski kültür ve medeniyetlerinin ne kadar büyük ve gelişmiş olduğunu ortaya koymuştur (Binark, 1975:3-5).

Kemal ığ’in 1973’te Türkiyemiz dergisinin şubat ayına ait 9. sayısında yayınlanmış olan makalesinde ise F. Sarre’nin İşlam kitap kapları üzerinde ilk defa ciddi tetkiklerde bulunduğunu ve yayın yaptığını irdelemektedir. Cilt sanatının Orta ağların ilk zamanlarından beri Mısır’da ve Doğu Türkistan’da, özellikle Uygur Türkleri’nin yaşadığı alanda uygulandığını tespit ettiğini savunmaktadır. A. Von Lecoq, Karahou kazılarında Mani dinine ait el yazmaları arasındaki iki cilt parçası üzerinde arkeolojik verilere dayanarak yaptığını araştırmalar sonucunda bu parçaların 6 - 9. yüzyıllara ait olabileceği, üzerlerinde bulunan süslemelerin Mısır’ın Kıpti ciltleri süslemeleri ile güçlü bir ilgisi bulunduğunu ortaya koymuştur (ığ, 1973:6).

Yine Kemal ığ’in araştırmaları sonucu edindiği veriler ile Karahou kalıntıları hakkında; Bu parçaların dış yüz süslemeleri bıçakla kesme tekniği ile yapılmış geometrik biçimlerdir. İ yüzlerine ise yaldızlı deri kaplanmış, damga hakkedilmiş ve oyulmuştur. Mısır’ın cilt yapma tekniği Orta Asya’ya İşlamlıktan nce Nasturiler vasıtasıyla girmiş olduğunu, İşamlık devrinde ise, dini kitaplarla tekrar Türkistan ve İran sahasında etkisini göstermeye devam etmiş bulunduğunu bugün artık kesin olarak bilmekteyiz (ığ, 1973:6). şeklinde yapmış olduğu ifadesi ile İşlamiyet ncesi Türk Kültüründe kitaplar konusunda bilgi akışını desteklemektedir.

Ve bir çok kaynak araştırma sonucunda genel olarak zetleyebileceğim bilgiye göre; Doğu Kitap Ciltlerinin Batı kültürü Ciltlerinden gelişmişlik açısından üstün olduğu, öncülerin Çin, İran, Mısır ve Türk toplumları olduğu, iddiasını ispat etmektedir. Bu gelişmişliğinde İşlam etkisiyle El yazması Kur’an’ların içinde yer alan sanat eserlerinin en üst düzeyle ulaştığını bilgisini günümüze ulaşan eserler aracılığıyla kabul ettirmektedir.

3.1 Orta Asya'dan Anadolu'ya Tabletler ve Yazıtlar

Şekil 3.1: Kil Tabletler yazı yazmak için kullanılan kamıştan yapılmış hokka kalem ve dolma kalemin atası olarak bilinen ilk kalem örneği

Kaynak: Hesap Tabletleri, 2002:15

Yazı, insanlık tarihinde en önemli unsurların birincisi olma özelliğine sahip bir buluştur. Aklimızda soyut düşüncelerin somut hal kazanmasında ve başka bireyler ile iletişim sağlaması olayının baş kahramanı olarak kabul edilir. Dünya üzerinde bulunan her bir icat gibi yazı da geçen zaman ile paralel değişim ve gelişimler yaşamış, uygarlıklar döneminden günümüze kadar birçok boyut, tarz, şekil değiştirmiş, evrimleşerek dünya üzerindeki yaşamına insan nesliyle birlikte devam etmektedir.

Günümüzde yapılan detaylı araştırmaların sonucunda pek çok yazı türünün resim yazısından çıktığı anlaşılmış ve yazının Üst Paleolitik devirlerin duvar sanatında başladığı araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür.

Uygarlık tarihinde önemli bir yer tutan ve tarihsel devirlerin oluşmasını sağlayan yazı, ilk defa MÖ 3200 yılında Mezopotamya ve Mısır'da ortaya çıkmıştır. Yazının ilk olarak kullanıldığı Ön Asya'nın eski medeniyetleri üzerine sahip olduğumuz bilgilerimiz, 19. yüzyılın başlarına kadar Tevrat'ın veya eski Yunan yazarlarının anlattıkları bilgilerden oluşmaktaydı. Bunlardan Herodotos ve Ksenophon gördükleri, gezdikleri memleketleri, eserlerinde anlatıyorlardı. Hâlbuki bu, eski Ön Asya kavimleri MÖ 3000. yıldan itibaren kendilerine dair tarih bilgilerini kendi yazıları ile yazmışlardı (Kinal, 1963:2).

İnsanlık tarihinin en önemli buluşu olan yazı, çivi yazısı (cuneiforme) sistemi ile başlamıştır. Sümerler tarafından icat edilen ve bugüne kadar çıkarılan eski tabletlerin çoğundan elde edindiğimiz sonuç, bu çivi yazılı metinlerin MÖ 3200 yılına tarihlenebilir ve Sümer dilinde yazılmış olmasıdır. Sümer çivi yazısını Sümer topraklarına yakın milletler de kullanmıştır. MÖ 2000 yılında Yakındoğu’da çokça kullanılan bir yazı olmuştur (Kramer, 2002:309).

Yazı, yumuşak kil üzerine sivriltilmiş uçlu kamış parçaları ile şekiller çizilerek gerçekleştirilmiştir. Kullanılan kil tabletin kızgın fırınlarda pişirilmesi ile ise kalıcı yazı elde edilmiştir (Köroğlu, 2006:53).

Çivi yazısı, resim yazısı olarak başlamış ve her işaret bir nesnenin resmi, aynı zamanda o nesnenin ismine yakın veya aynı olan kelimeyi de anlatıyordu. Bu sistemde iki zorluk vardı. İşaretlerin şekli ve çokluğu çabuk okumayı zorlaştırıyordu. Sümer yazarları bu birinci zorluğu işaretlerin resim yazısı hâli yok oluncaya kadar basitleştirmekle çözümlemişler, ikincisini de işaretlerin miktarlarını azaltıp onların ne olduğunu belirten yardımcı işaret kullanmışlardır. Çok önemli işaretlerin ideografik değeri yerine fonetik değerini kullanmışlardır (Kramer, 2002:309; Köroğlu, 2006:54).

İnsanların yazıyı anlaması ve öğrenmesi çok uzun zaman alan bir durum olmuştur. İlk olarak mağara duvarlarına, kaya ve taşlara yaşamış oldukları durumları anlatan resimler yapmaya başlamışlardır. Fakat yaptıkları bu resimlere bakıldığında bir yazı özelliği taşımamaktaydı. İlerleyen zaman içerisinde resimlerin geliştirilerek ortaya ideografik yazı biçimi çıkmıştır.

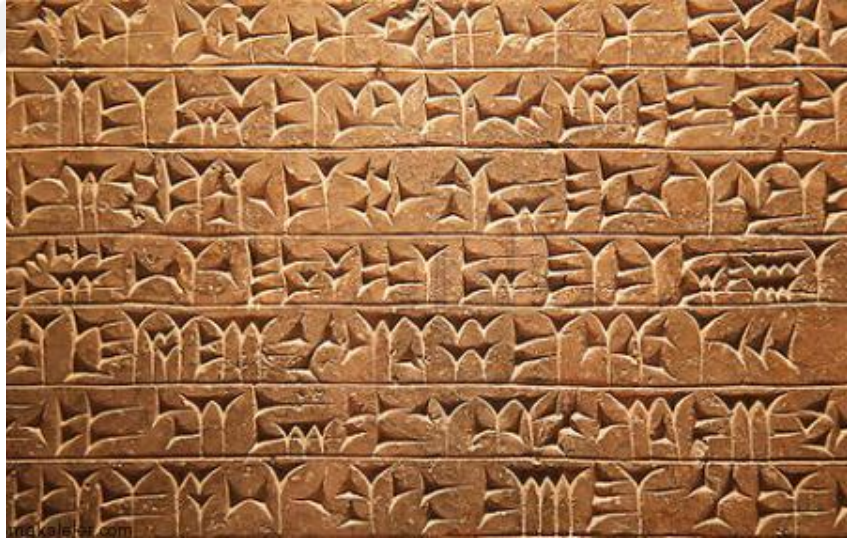
“Tarihte insanlığın son beş bin yılda dünyanın başka yerlerinde elde ettiği başarılarının son derece az ve noksan bir kaydı vardır. Tarihin incelediği kesim, insanların dünyada etkin olmaya başladıklarından bu zaman kadar olan bölümün olsa olsa yüzde biri kadardır” (Childe, 1996:19).

Yazının icadı ile yaşam alanını oluşturan kentlerin kurulması aynı zamanlarda kurulmuştur. Bu kentlerin kurulumu sebepleri arasında yazının ulunmasının da rolü olduğu düşünülmektedir.

“Uygarlıkların kendilerini barbarlıktan ayırt eden özgün başarıları, kuşkusuz yazının ortaya çıkışı ile başlamaktadır. Sümer, Mısır ve Hindistan’da ekonomi, sayı işaretleme, ağırlık ve uzunluk ölçme ve zaman hesaplama sistemleri yazının icadı ile mümkün olmuştur. Bu sayede bilgi biriktirme ile var olan bilgiler kuşaktan kuşağa

aktarılmış” (Çığ, 1994:685) “ve bu aktarılan bilgiler de yeni tür bilimlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır” (Childe, 1996:147).

Mısır ve Sümer’deki Resim ve Çivi Yazıları en büyük medeniyet unsurudur. Hiyeroglif (kutsal yazıt) yazı, 700’den fazla işaretten oluşmaktaydı. Her bir işaret özel bir sesi ve nesneyi temsil etmekteydi. Cisimlerin yönüne göre soldan sağa veya yukarıdan aşağıya olarak yazılabilirdi. Önceleri levhalar üzerine kazılan bu yazı, sonradan kazılmayıp yazılınca resimlik vasfı kaybolarak Hieratik yazı haline dönüştü. Hieratik yazının da kısaltılıp kullanışlı bir hâle gelmesiyle Demotik yazı meydana geldi (İnan, 1992:254). Hiyeroglif yazının Hieratik şekli, Yunan ve Romalı din adamlarınca kullanılırken 25. ve 26. hanedan zamanından itibaren Demotik şekli de günlük hayatta kullanıldı. Philae adasındaki kutsal İsis tapınağında en son hiyeroglif yazılar yazıldı. İlk olarak Fransız dilci Jean- Francois Champollion tarafından 1822 yılında okundu (İnan, 1992:21). İnsanlık tarihinin en önemli buluşu olan yazı ilk olarak Sümer rahipleri tarafından tapınak ve depolarda bulunan malları kaydetmek için MÖ 3200 yıllarından itibaren geliştirilmiştir (Yıldırım, 2004:66-67).

Şekil 3.2: Çivi Yazısı

Kaynak: Makaleler, 2018

Şekil 3.3: Resim Yazısı

Kaynak: Eodev, 2012

Yumuşak kil üzerine sivriltilmiş uçlu kamış parçaları ile şekiller çizilerek gerçekleştirilmiştir. Kil tabletin kızgın fırınlarda pişirilmesi ile yazı kalıcı hale dönüştürülmüştür (Koroğlu, 2006:54).

Bakıldığında yazının aniden ortaya çıkmadığı, ilerleyen zaman içerisinde uygarlık insanları tarafından geliştirilerek ortaya çıkmış olduğu görülmektedir.

Klişe bir anlatım olsa da başlarda mağara resimleri ile ideografik adı altında ortaya çıkan yazı sonraları yerini çivi yazılarına bırakmıştır. Ardından oluşturulan ilk alfabe örneklerinden olan Fenike alfabesi de çivi yazısının yerini almıştır ve zamanlar yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Yazının yaşam açısından faydaları yapılan işlerin kayıt tutulması, nesillere günün şartları açısından bilgi aktarması açısından önemlidir. Geçmiş dönemlerde ticaret kayıtları için tüccarların tutmuş oldukları tablet örneklerine arkeoloji müzelerinde rastlamaktayız. Bu yazının birçok konuda işleve sahip olduğunu göstermektedir. Kargaşa oluşmasını engellemek için de geliştirilmiş önemli bir icattır demek mümkündür.

Yazı, çok yönlü ve karmaşık verileri düzenlemek maksadıyla bu engelleri aşmak için geliştirilmiştir. Yaygınlaşan yazı zaman içerisinde küçülerek resim özelliğini kaybetmiştir. Tabletlere çizilen yatay hatlar üzerine resim karakterinden devşirilen çivi biçimli işaretler yapılmaya başlanmıştır. Çivi işaretleri, değişik pozisyonlarda dikey veya yatay biçiminde ıslak kile uygulanıyordu. Sözcükler çivi yazısında tek bir işaretle

değil, her biri sadece bir heceyi gösteren çivi işaretleri ile yazılıyordu. Ayrıca eski sistemin devamı olan, işaretler de kullanılıyordu (Koroğlu, 2006:54).

Yazılar zaman içinde diller arasında değişiklik ve gelişimlere uğramış kurallı yazı yazma sistematik bir hal almıştır.

“Yazının yaygınlaşmaya başlaması, bir yazıcı sınıfın ve okul geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Bulunan tabletler arasında, yazıcı sınıfın öğrenim aşamasında yaptıkları tekrarları gösteren karalama defterleri türünde olanları mevcuttur. Uruk tabletlerinin bir bölümünde satılan malların listesi, hayvan ve görevli isimlerini içeren listeler de mevcuttu. Bu listeler, başlangıçta tapınaklarda bulunan okullarda uzun yıllar boyunca okuma yazma öğretilirken kopyalanmış ve çoğaltılmıştır.” (Koroğlu, 2006:55).

Şekil 3.4: Uruk tableti

Kaynak: Gazete Karınca, 2017

Çivi yazısının kullanıldığı diller Sümerce, Akadça, Eblaca, Elamca, Hurice, Hititçe, Urartuca, Ugarit dili ve eski Persçe’dir (Yıldırım, 2004:68).

Şekil 3.5: Milattan Önce IV. Bin yıldan kalma Uruk Tableti, üzerinde birbirinin tekrarı gibi göstergelerin bulunmasından dolayı hesap defteri olarak yazılmış olduğu düşünülmektedir.

Kaynak: Hesap Tabletleri, 2002:13

3.2 İslam Etkisinde Kitap

Türk toplumunda okuma anlayışı her kim yapıyorsa yapsın herkes tarafından saygı gören bir eylemdir. İslam'ın etkisi olduğunu düşündüğüm bu saygının tabanında, Kur'an'ın Cebrail tarafından Hz. Muhammed aracılığı ile ilk indirilen Alâk Suresinin ilk ayetinin “oku” olmasıdır. Türk toplumunun tarihine baktığımızda, İslamiyet'i kabulünden sonrasında Kur'an'ı yaymak için savaştığını, bu uğurda milyonlarca şehitler verdiğini, fetihlerde bulunmuş olduğunu tarih kitaplarında ve bir çok kaynakta görmekteyiz. Yine günümüzde Türk toplumu olarak İslam dinini benimseyen veya başka dinlere mensup olsa da farkında olmadan İslam dininin etkisinde kalmış kültür ve gelenek anlayışını sürdürmekteyiz. Ateist veya Müslüman olmayan bireyler dışında toplum genelinde Kur'an'ın etkilerini günlük yaşantımızda görmekteyiz. Bu sebeple okumak eylemine karşı gösterilen saygı, İslam'ın kitabı olarak Allah tarafından

insanlığa gönderilmiş, Kur'an-ı Kerim'e gösterilen saygı geleneğinden gelen bir neden olmaktadır.

Türkler okumaya bu kadar saygılı bir toplum olarak anılmaktadır. Ancak, okumanın bireylere kazandırmış olduğu fikir sahibi olabilmek, mantıksal sorgulamalarda, eleştirilerde bulunabilmek hiçbir zaman toplum içinde hoş karşılanmamaktadır. Bu durum aslında dünyanın çoğu yerinde de bu şekilde yürütülmektedir.

İslam dünyasındaki kitabın oluşumunda önemli bir yeri olan sözlü rivayet dönemi etraflıca incelenmeden kitabın gelişim sürecini ve bilginin nakledilmesini anlamak mümkün değildir. Bu sözlü rivayet döneminde camilerdeki ders halkaları, seyahatler, imlâ meclisleri, öğrencilerin, verrâkların, müstemlîlerin kitabın ortaya çıkmasına, bir metin haline getirilmesine ve çoğaltılmasına katkıları, detaylı bir şekilde incelenmeden kitabın tarihini ortaya koymak mümkün olmayacaktır (Erünsal, 2018:20).

İslamiyet Türkler üzerinde bir çok değişime sebep olmuştur. Bu değişim toplumsal din değişikliğinin getirmiş olduğu kültürel, geleneksel ve tasarımsal unsurlarda İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlere ait kalıntılarda kendini göstermektedir. Örneğin süsleme sanatlarına bakıldığında İslamiyet öncesinde canlı hayvan ve insan figürleri, yüz betimlemeleri bulunurken İslam sonrasında el yazması Türk yapımı eserlerde bunlara rastlanmamaktadır. Daha çok çiçek figürleri ve soyut renklendirmeler tasarım olarak eserler üzerinde yerini almıştır. Yani “İslamiyet sonrası kitap sanatlarına baktığımızda, Türk kitaplarında gelişim yaşanırken, yeni üslup anlayışı ve sanat alanları da ortaya çıkmıştır.” ifadesini kullanabiliriz. Bu üslupların ve sanatların en güzel örneklerinin ise Kur'an-ı Kerim'in yapılışında uygulandığı ve geliştirildiği görülmektedir. Dinin neden olduğu saygı anlayışı, kutsal kitabın muhteşem, hatta kusursuz işçilik ve motifler ile hazırlanmış olması gereğini de meydana getirdiğinden ilk yapılmış ve en güzel örneklerin Kur'an'ın içinde yer aldığını düşünmekteyim. İslamiyet sonrası Kitap Sanatlarının en güzel ve en gelişmiş örneklerine ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde rastlamaktayız. Osmanlı Padişahlarının geleneksel sanat ve sanatçılara olan ilgisi bu alanların yaşatıldığı ve geliştirildiği saray içinde bile zümrelerin oluşturulmasına neden olmuştur. Bu sayede de çok sayıda usta sanatçılar yetiştirilmiştir.

“Birçok Avrupa ülkesinde basımcılık ve yayıncılık alanlarında gelişmeler yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaanın kurulmaması dikkat çekmektedir. Müteferrika

Matbaası'na değin, Müslüman olmayan azınlıklar tarafından Osmanlı topraklarında 37 matbaa kurulmasına rağmen, 275 yıl boyunca devlet tarafından matbaa için resmi ve yaygın biçimde destek sağlanmamıştır" (Doğan, 2009).

Baskı sanatı, Avrupa'da ilk eserlerini Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle dünyada yepyeni bir çığır açtığı sıralarda vermeye başladığı halde; Türkler, Avrupa'da kendi dillerinde kitap basan en son uluslardan biri olmuştur. Fatih döneminde matbaanın bilindiğini ancak kabul edilmediğini görmekteyiz. Bunun nedeni bazı kaynaklarda Osmanlı'nın barbarlığı olarak gösterilmeye çalışılsa da aslında sanat eseri ve sanatçılara olan saygı ve bağlılıktan meydana geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü matbaa basımı işler hızlı yapılsa da el yazmalarında yapılan işler ile aynı kalitede ve özelliklerde yapılmamakta ve sanatçıların yok olmasına neden olacağından matbaa sanata ilgili olan Osmanlı Padişahları tarafından uzunca süre destek bulamamıştır.

Tüm bunların dışında Padişahların, liderlerin tam aksine Okur-yazarlık, Türk toplumunda ne kadar saygı görürse görsün, toplum içinde çok fazla yaygınlaşmamıştır. Bunun ispatını saray dışında yapılmış eserlerin sayılarına baktığımızda veya kütüphane kültürünün insanlar arasında çok fazla yaygın olmayışından açıkça görmekteyiz. Matbaanın geç kullanılmasının diğer nedeni olarak ta okur yazar kitlenin az olmasıdır. İslamın etkisi olarakta matbaanın Türk kültürüne dahil oluşunda ilk baskı kitapların incelendiğinde, genellikle dini metinlerin basımında kullanıldığı bilinmektedir.

Bunun sebebi el yazması ve hattatlık ile geçinen insanların varoluşudur. Bir diğer sebebi ise devlet büyüklerinin basılacak olan dini metinlerin Kur'an kopyalarının hatalı olarak basımının gerçekleşmesi ihtimaliyle, çoğaltılmasını istemeyişinden kaynaklanmaktadır. Toplumda da kitaplara olan az ilgi de buna sebep gösterilir.

Türkler okuma yazma bilseler de tarihi bilgiyi ve Kur'an'ı dinleyerek, ezberleyerek, anlatarak nesillerce ilerlettikleri için bu çok uzun süre ezbere yatkın edebi üslup kazanmalarına sebep olmuştur. Ezbere yatkınlıkta kitapların çoğaltılmasına ve matbaanın kullanılmasını gereksiz hale getirmiştir.

Osmanlı'da ise yazma eserler halk arasında değil daha çok medreselerde gerçekleşmektedir. Okur yazar kitlenin bulunduğu ve yetiştirildiği medreseler o dönemin eğitim merkezleridir. Osmanlı dönemi padişahları dönemlerinde eğitim açısından iyi yetişmeleriyle, sanata olan ilgi, yatkınlıklarıyla ve Türk Sanat

miraslarımıza kazandırmış oldukları eserler ile bilinmektedir. Bunların içinde ağaç oymacılığı, çinicilik, edebiyat, mimari gibi alanlar bulunmaktadır. Padişahların sanat alanlarına göstermiş oldukları ilgi, kitap üretim ve geleneksel kitap süsleme sanatçılarının bulunduğu zümrelerin, saray içinde oluşmasına sultanlara sunulan kitapların buralarda yapılmasına sebep olmuş, geleneksel kitap sanatları Osmanlı döneminde saray sanatları haline gelmiştir. Sarayda bulunan bu zümreler darphane denilen kısımda iş yapmaktadır.

Osmanlı döneminde kitap tasarım özelliklerine bakıldığında, el yazması işçiliğine bağlı kalınarak üretim yapıldığı, kitabın çerçeveli bir düzen halinde tasarlandığı, ince işçiliğin olduğu ve kitabın üst sayfasının hemen hemen yarısına kadar yazıldığı görülmektedir. Osmanlı döneminde el yazması eserlerde kullanılan, geleneksel yapılmakta olan ve geleneksel kitap sanatları olarak anılan Cilt, Hat, Tezhip, Minyatür, Ebru, Katı gibi teknikler bulunmaktadır. Bu tekniklerin her biri kendi içinde sanatçıların yetişmesine ve yetiştirilmesine sebep olmaktadır.

18.yüzyıldan başlayarak Rönesans devriminin de etkisi ile birlikte kültür ve yenilikler, Osmanlı dönemini de etkilemeye başlamıştır.

“İlk Türk Basımevi, 1727 yılında kurulmuştur ama Türk topraklarında ilk basımevinin kuruluşu daha eskilere uzanmaktadır. 1493 yılında, yani Gutenberg’den 43 yıl sonra Türkiye’ye yerleşen Museviler İstanbul’da ilk basımevinin faaliyete sokmuşlardır” (Becer, 2013:113).

“Matbaacılığın icadı, tüm dünyada büyük yeniliklere ışık tutarken ülkemize dışardan sadece Arap harfleriyle basılı eserlerin girmesine izin verilmiştir. Bu sayede halkın aydınlığa ulaşabileceği düşünülmemiştir. Bu sanatın yurdumuza girmesi üç yüzyıl sürmüştür. Bunu başaranlar İbrahim Müteferrika ile Sait Efendi’dir. İbrahim Müteferrika’nın İstanbul’da “Vankulu Lügat-ı” basması ile Türk matbaacılığının temellerini atana kadar kimse bu işe girişmemiştir” (Doğan, 2009).

Şekil 3.6: Vankulu Lügati

Kaynak: En Son Haber, 2015

Osmanlı döneminin kurulan ilk matbaasında, yani Müteferrika matbaasında, basılan ilk kitapların 1729 tarihinde yapıldığı bilinmektedir.

“İbrahim Müteferrika, 14 yıl içinde toplam 23 cilt tutan 17 eser basmıştır. Bunların 11 tanesi tarih, 3 tanesi dil, 3 tanesi coğrafya, fen, askerlik gibi konular üzerinedir” (Doğan, 2009).

Bu dönem kitapların tasarım özellikleri; geleneksel el yazma eserlerdeki üretim tekniklerine bağlı kalınarak, çerçevesel bir düzenleme yapıldığı, renkli tezhip, ince işçilikli, üstten sayfanın yarısına kadar çalışıldığı görülmektedir.

“Basımevleri ve yayınlardaki artış 1875 yılından itibaren hız kazanmıştır. Artışın sebepleri batılılaşma hareketlerinin gittikçe yoğunluk kazanmasından, kitap ticaretinin başlamasından, basımevlerinin kâr getiren işletmeler haline gelmesinden, okul sayılarının ve buna bağlı olarak okuryazarlığın yükselişinden kaynaklanmıştır. Bu dönemlerde toplam 3534 çeviri kitap hazırlanırken; 1918 yılına değin Fransızca’dan, daha sonra İngilizce’den çeviri kitapların sayısı artmıştır” (Doğan, 2009).

3.3 Geleneksel Kitaplarda Kullanılan Teknikler

Antikçağdan günümüze kadar kitapların yapılışında birçok malzemeler kullanılmıştır. Bu geçmiş zamanlarda yapan kişilerin edinebildiği malzemelerden teknolojik gelişmelerin sağladığı günümüz kağıtlarına kadar olan çeşitliliği kapsamaktadır.

Kitapların en eski örneklerinden biri de kil tabletlerdir. Kil tabletler milattan önce olarak tanımlanan zaman diliminde yapılmış çivi yazısı tekniği kullanılarak yapılmıştır. Kilden yapılan tabletlerin üzerine yazı yazıldıktan sonra pişirme yöntemi kullanılarak sertleşmesi sağlanıyordu.

Kağıt henüz icat edilmemişken bitkilerden elde edilerek yapılan papirüsler yaygın ve popüler olarak kullanılan, döneminin önemli malzemelerindendir. Döneminde dünyanın dört bir yanında kullanılmıştır. Papirüs kitaplar rulolar halinde hazırlanır, dayanıklılık süresi ise oldukça az zamandır.

Şekil 3.7: Parşömen kağıdının yapılışı; kullanılacak olan derinin düzleştirilme ve temizlenme işlemi

Kaynak: Jean, 2006:80

Antik Yunan kültüründe ise önceleri kullanılmakta olan papirüs ruloları daha sonraları yerini parşömenlere bırakmıştır. Parşömenlerin yaygınlaşmasının sebebi Mısır kralının kütüphanelerdeki rekabet sebebiyle papirüslerin ihracını durdurmuş olduğundan parşömenin papirüslere alternatif olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Parşömen hayvan derisinin işlenmiş hali olarak tanımlanan yazı yazılan bir malzeme iken hayvan bulunan her yerde elde edilebiliyorken papirüs yalnızca mısırdaki üretiliyordu. Bu sebepte parşömenin yaygınlaşma sebeplerindendir. Parşömenler zaman içinde gelişim göstererek çift tarafı yazılabilir olarak üretilmeye başlanmıştır ve bu durumun günümüz kitapları için önemli bir gelişimdir. Geline bu süreçle birlikte, kitap biçim değiştirmiş ve zamanla rulo kitap yerini kodeks kitaba bırakmaya başlamıştır.

Parşömen kodeks kitap biçimi, kullanım olarak rulo kitaplara göre daha pratiktir. Kodeks üzerinde aranılan bilgi kolaylıkla bulunabilmektedir. Kodeks kitap biçimi, günümüzde kullanılan kitap biçimi ile benzerlik göstermektedir (Öcal, 1971:71).

Şekil 3.8: Parşömen kullanılarak elde edilmiş bir kitap örneği, ismini eski Fransızca'dan almış, (velin) veel yani dana sözcüğünden almıştır. Özelliği ise mürekkebi kolay emiyor, renkleri canlı tutuyor olmasıdır.

Kaynak: Jean, 2006:81

Kitabı oluşturan yapbozun parçaları uygarlıklar tarafından dönemler içerisinde yavaş yavaş oluşturulurken, Çin bu yapbozun temel parçasını oluşturan kağıdı icat etmiştir ve bu insanlık tarihinin en önemli icatlarından biri haline gelmiş, günümüzde de çeşitlenerek gelişim göstermiştir.

Günümüz uygarlığının temelini oluşturan kâğıt, matbaa gibi pek çok önemli buluşun Çin’de ortaya çıktığı ama Çin uygarlığının gelişim sürecinde çok büyük bir etki uyandırmadığı görülmektedir. Bunun aksine anılan buluşlar Avrupa kıtasında pek çok gelişmeye itici güç olmuştur.

Kağıdın icadı kitabın oluşumuna sebep olmuş, ondan sonra el yazması kitaplar dünyanın dört bir yanında yazılmaya başlanmış ve zaman geçtikçe toplumlar arası bu iletişim ve kayıt niteliği taşıyan nesneler, sanat eserlerine dönüşmüştür. Yazılar tarz kazanmış, görsel öğeler kitapların iç ve kapak sayfalarında yer almaya başlamış, desenler, motifler oluşturulmuş ve kitaplar apayrı bir boyut kazanmıştır.

Türk toplumu tam bu noktada sanata olan yatkınlığıyla bilinen, sanat eserlerine dair en eski örnekleri kazılar sonucu bulunmuş olan, tarihin her sahnesinde yerini alan fakat kitabın sanata dönüştüğü kısımda birçok üsluba öncülük etmiş, yeni tarzlar oluşturmuş ve İslamiyet sonrası ve matbaanın kullanılmaya başlanması gibi önemli iki dönem arasında değerli eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerin yapımında Türk toplumunu en çok bulundukları konum, inandıkları din etkilemiştir.

Kitap yapımında kullanılan birçok tekniği kendilerine zanaat haline getirmiş, sanatları geliştirmiş ve sanatçılar yetiştirmiştir. Bu sanatlar başlıca şunlardır; Hat, Tezhip, Minyatür, Kat’ı, Ebru, Cilt Sanatları’dır.

Matbaanın bulunduğu 1450 yılına kadar kitaplar el yazması biçimindeydi. Kitaplar insan eliyle yazılıyor ve çoğaltılmaları tek tek yapılabilirdi. Batı’da el yazması kitapların çoğu kodeks şeklinde olmasına rağmen rulo biçimli kitaplar da mevcuttu. Kitap konusunda Yunanlı’ların etkisinde kalan Romalı’larda kitap çoğaltma işlerini özel yetişmiş köleler yürütmekteydi. Zamanla kitap yazımı, daha çok kilise görevi olarak görülmeye başlanmıştır. Genel olarak kitap çoğaltma işi manastırların “scriptorium” adı verilen yazı atölyelerinde yapılmıştır. Kilisenin el yazması kitap sanatı üzerine etkisi bütün Ortaçağ boyunca devam etmiştir. 7. yüzyıldan itibaren bu elyazmaları, İslam kütüphaneleri tarafından toplanmaya ve Arapça’ya çevrilmeye başlanmıştır. Ortaçağ’da kitap çoğaltımı gene manastırlarda yapılmıştır.

Şekil 3.9: Manastır kütüphanelerinde bulunan atölye, yazıcı ve el yazması bir eserin kopyalanması

Kaynak: Jean, 2006:84

“8. yüzyılın sonlarında el yazması kitaplarda Roman sanatı çağı etkili olmuştur. Yazı sanatında standart haline gelen Karolenj yazı sistemi 11 ve 12 yüzyılda uzun, dar ve sıkışık köşeli Gotik yazı biçimini almıştır. 13. Yüzyılın sonlarına doğru üniversitelerin kurulmasına bağlı olarak kitap çoğaltan meslek kuruluşları ortaya çıkmıştır. 14. ve 15. yüzyılda kiliseye bağlı olmayan hattat, minyatürist ve kitap süsleyicileri yetişmiş; kitap sanatında, konularda ve şekillerde değişimler olmuş; tarih ve roman gibi yazma kitaplar ortaya çıkmıştır. Ortaçağ’ın sonlarına doğru parşömenin doğal olarak da el yazması kitabın pahalılaşması yazı malzemesi olarak parşömenin yanında kâğıdın da kullanılmaya başlamasına neden olmuştur” (Öcal, 1971:81-89).

Diğer bir deyişle, kâğıdın kitap yapımında kullanılmasında ekonomik faktörler ve okur yazar nüfusta artış etkili olmuştur.

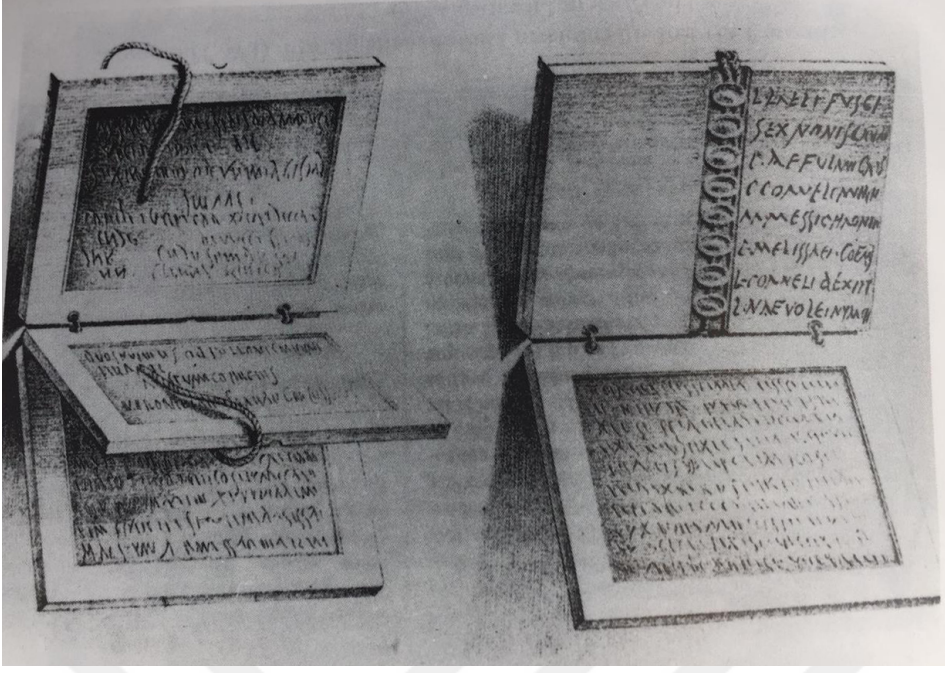
Geleneksel yöntem ve teknikler kullanılarak yapılan kitaplar 3 bölümden oluşmaktadır. Bunlar fiziksel yapısını oluşturan, iç tasarımını oluşturan, süsleme yapılan yöntem ve tekniklerdir.

Fiziksel yapısını oluşturmak için kullanılan teknik ve yöntemler; Cilt, kağıt makasçılığı, kağıt aharcılığı’dır. İç tasarımını oluşturan teknik ve yöntemler; Hat,

Kat-1, kalemtraşlık, mürekkepçilik'dir. Süslemede kullanılan yöntem ve tekniklere ise; Minyatür, Tezhip, Ebru Sanatı, Zervarakçılık, Rihçılık, Kalemkeşlik, Telkari'dir.

“Yazma eserlerin iç düzeni, iç kapaktan metnin son bulunduğu yere kadar mevcut bölümlerin genellikle hangi sırada karşımıza çıkabileceğine dair tanımlayıcı bilgilerdir. Bu düzen kuşkusuz tüm yazma eserlerde aynı şekilde ortaya çıkmayabilir. Ancak burada verilecek bölümler bir çok yazma eserde ortak olduğundan böyle bir düzenin bilinmesi, incelediğimiz yazma esere ilişkin niteleme yaparken hangi tür bilgilerin eserin hangi bölümlerinde yer alabileceğine dair aydınlatmalar içermektedir ve yazma eserden sorumlu uzmanlar tarafından çok iyi bilinmesi gerekir. Yazma eserlerde iç düzen hakkında bir yargıya varabilmemiz için öncelikle eserin mensür (düzyazı) biçimde mi yoksa manzum (şiir tarzında; ikilik, üçlük, dörtlük, beşlik) olarak mı yazıldığını tespit etmemiz gerekir. Zira yazma eserler mensür ya da manzüm biçimde yazılmalarına bağlı olarak iç düzeninde bir takım farklılıklar gösterebilmektedir” (Rukancı, Anameriç ve Tuzcu, 2016:19).

Yazma eserlerin Fiziksel ve sanatsal özelliklerinde ise ; “ Konuları bakımından çok çeşitlilik gösteren yazma eserler, fiziksel özellikleri nedeniyle kitap zevki ve okuma isteği uyandırması bakımından da çok güçlü bir etkiye sahiptir. Matbaanın İslam dünyasında kullanılmaya başlamasına kadar geçen sürede yazılan, istinsâh edilen eserler hat (yazı) sanatının doğması ve gelişmesine neden olduğu gibi, kitaba verilen kıymet, kitabın dönemin önemli kişilerine ithaf edilmek üzere hazırlanması, onun süslenmesine dolayısıyla kitap süsleme sanatlarının doğmasına neden olmuştur. Bu süslemelerin herbiri ayrı bir sanat dalı olarak gelişmiş, bu alanlarda yetişen çok değerli kitap sanatkârları, olağanüstü güzellikte eserler meydana getirmişlerdir. Fikir ürünlerinin kaydedilmesi için kullanılan yazı ise zamanla bir sanat haline gelmiş ve yazma eserlerde görsel açıdan estetik özellikler taşıyan çeşitli yazı stilleri eserin sanatsal değerini arttırmıştır (Rukancı, Anameriç ve Tuzcu, 2016:23).

Şekil 3.10: Pompeii’ den beşli levha

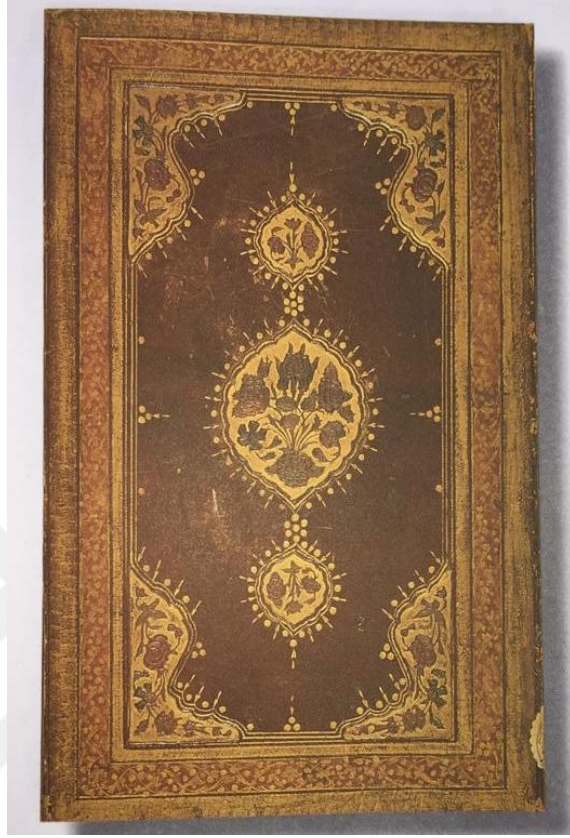
Kaynak: Overbeck, 1875:488

Sanat çerçevesinden bakılmadığında “cilt” dediğimizde hepimizin aklına vücudumuzda iç organlarımızı tamamen kapatan, onları dış etkenlerden koruyan, tenimiz aklımıza gelmektedir. Aslında konu, kitap sanatları olduğunda da tanım biraz benzemektedir. Çünkü bu Kitap Sanatlarında vücudumuzda olduğu gibi kitaplarında dışına yapılan, iç sayfalarını korumak ve toparlamak için büyük bir ustalık gerektiren, zanaat haline gelmiş olan Türk Geleneksel Sanatları’na dahil önemli bir sanattır.

Yazma eserlerin dış kapakları eski zamanlar da deri ile kaplanmaktaydı. Her bir sanat eseri yapılış ve teknik özellikleri ile yapıldığı dönemden bulunduğu toplum özelliklerini yansıtmaktadır. Bu tanımın Cilt Sanatı’nda da uyumlu olduğunu Türk toplumunda yapılan ciltler aracılığıyla bilmekteyiz. Türklerin başlıca uğraşlarından olan hayvancılık sebebiyle yapmış oldukları ciltlerde kolay elde edebildiklerinden, yaygın olarak deri kullanmışlar, deri üzerinde bulunan süslemeleri kültür ve geleneklerine bağlı kalarak oluşturmuşlardır.

Tarihi gelişimi içerisinde Doğu Cilt Sanatı, Hatay-i,(kaşi, Horasan, Buhara, Dıhlavi), Herat (Herat, Şiraz, Isfahan), Arap (El-Cezire, Halep, Fas), Türk (Diyarbakır, Bursa, Edirne, İstanbul, Şukufe, Rugan / Lake, Barok), Lake (İran, Hint), Buhara-yı Cedid gibi üsluplara ayrılmaktadır.

Doğu ciltlerinin birçok kültür özelliklerini dışa vurduğu düşünülürse, doğu ciltlerinde oldukça başarılı sanat eserleri yaratmış olan Türk toplumunun bu sanatı bir hayli geliştirdiği sonucunu vermesi kaçınılmazdır.

Şekil 3.11:Klasik formulu Şukufe tarzı ile yapılmış cilt

Kaynak: Esiner Özen, 1998:67

Türk ciltçiliğinin en parlak örneklerine Klasik Üslup ta da rastlanmaktadır. Türk Cilt Sanatı bu dönemlerde Klasik Üsluba da önderlik vasfı kazandırmaktadır.

16. yüzyılda cilt sanatçıları sarayda eserler yaratmaya başlamış, bu sanat ise saray sanatları olarak anılmaya başlamıştır.

18. yüzyılda; klasik deri ciltlerin yapılmasına devam edilmiş, bunun yanı sıra başka tip ve teknikte ciltler de yapılmıştır. Bunlar; lake ciltler, Yek-Şah tabir edilen ve yaldız sürülmüş deri zemine demiri kakmak suretiyle yapılan ciltler, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra bilhassa Avrupa tesiriyle meydana gelen ve rokoko denilen süslemeli ciltlerdir.

İsmet Binark'ın 1975 Ankara basımı olan “Eski Kitap Sanatlarımız” adlı kitabında cilt sanatlarında kullanılan çiçek üslubundan şu şekilde bahsetmiştir. “Şukufe devri(çiçek

üslubu), klasik üslubun sonu sayılır. Daha sonraları lake, Barok, ve Rokoko üslupları bir devri takip ederler. Barok ve Rokoko üsluplarıyla Türk ciltçiliğinde Batı kitap kaplarının ilk tesirleri görülmüş, sonunda modern ciltler, eskilerin yerini almıştır.

Makineleşmenin getirmiş olduğu kolaylıklar ve ucuza mal ediliş sebebi bu işin sanat niteliği taşıma özelliklerini kayba uğratmış, sanayileşme kavramına uygunluk kazandırmıştır.

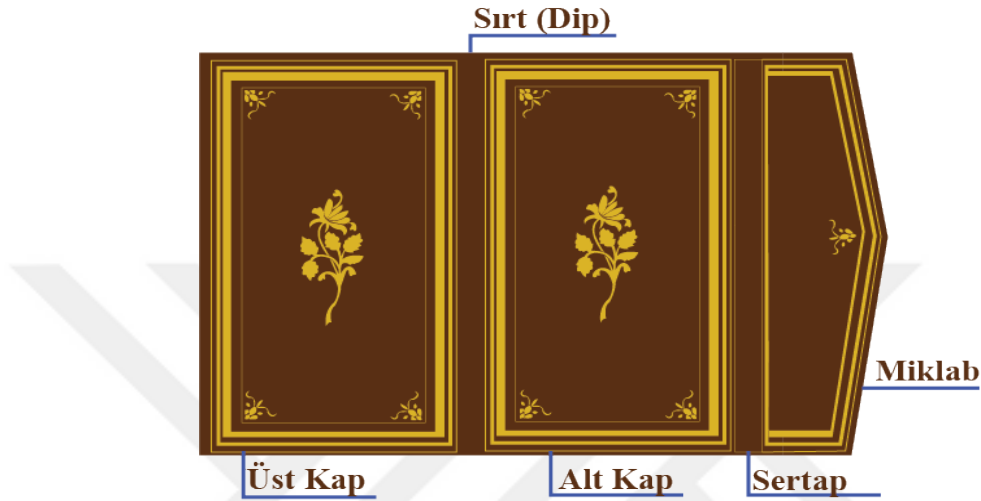
Cilt sanatının da diğer sanat alanları gibi dahil olduğu bu sanayileşme dönemi ne yazık ki Cumhuriyet döneminde de hızla devam etmiştir. Okur-yazar nüfustaki artış ve çok sayıda basılması ihtiyacı, bu alanda sanat kavramının yok olmaya dair iteklenmesine sebep vermiştir.

Şekil 3.12: Cilt Örnek

Kaynak: Güney ve Güney, 2001:126

Osmanlılar zamanında bu sanat, pek büyük bir gelişme göstermiş ve cilt için birinci derecede lüzumlu, daha az kullanılan meşinin çeşitli renkte en güzel örnekleri İmparatorluğun birçok şehrinde yapılmıştır. Keçi derisinde yapılan cilde sahtiyan, koyun derisinde yapılan meşin tabir olunur. Deri ciltler de kırmızı, vişne, yeşil, mor, siyah, kahverengi, en çok kullanılan renklerdir. Kahverengi açık bejden en koyusuna kadar bütün nüansları ile görülür. Yazma bir cildin kısımları şemadaki gibidir;

Şekil 3.13: Yazma Bir Cildin Kısımları

El yazmaların aşınmasını engelleyecek olan kılıf görevi gören kaplara Cildbend denir. Grup halinde ibrişim ile dikilmiş olan sayfaların sağlamlığını arttırmak amacıyla tamamını tutan şeritlere ise şiraze denir. Bu bölümler de kitabın cildini oluşturan unsurlar olabilirler.

Klasik Ciltler süsleme üslupları ve yapılış malzemeleri açısından incelendiğinde altı gruba ayrılmaktadır. Bunlar; Mukavva Ciltler, Deri Ciltler, Lake (Rugani ya da Edirne Kâri) Ciltler, Kumaş Ciltler, Ebru Ciltler ve Murassa Ciltlerdir.

Şekil 3.14: 1940 yılında Prof. Süheyl Ünver'in yapmış olduğu Saz Üslubu kullanılmış, Buketli ve Miklepli Lake Cilt

Kaynak: Esiner Özen, 1998:67

Şekil 3.15: El yazması süsleme yöntemleri

Şekilde verilmiş olan cilt elyazması süsleme yöntemleriyle resmedilmiş bir örnektir. Bu örnek şu şekilde açıklanabilir; süsleme tekniklerinde ek olarak yapılan formlar örneklendirilerek açıklandığında daha kolay anlaşılmaktadır. Kapaklarda bulunan çerçeveler tek bir çizgi halinde yapılmış olsaydı buna altın cetveli denilmektedir. Fakat bu örnekte birden fazla çizilmiş çerçeveler bulunmaktadır, bu çerçevelerin fazla

olduğu süslemeler Zencirek olarak adlandırılmalıdır. Çerçevelerin köşelerine yerleştirilmiş olan çiçek motifleri köşebend'dir. Ve son olarak cildin orta kısmında bulunan motif Şukufe Üslubu yani çiçek üslubu ile yapılmış çiçek motiflerindendir.

Türk Cilt sanatlarında Şemse kullanılan süslemelerden sonra yaygın olarak kullanılan bir üsluptur.

Eski zamanlarda sanat olarak yapılmakta olan ciltleme işlemleri ve süslemeli kitap kapakları sanayileşen dönem olan günümüzde ondan fazla şekilde yapılmakta, hiçbir sanatsal üslup, estetik değer ve kaygı taşımamaktadır.

Cilt sanatının ardından kitabın fiziki yapısının oluşumunda, kullanılan malzemelere uygulanan işlem, kağıt aharlamak ve meslek olarak yapılmakta olan Kağıt Aharcılığı gelmektedir.

Ahar ve mühre kavramlarının anlamı, eski dönemlerde kağıtların kullanılacak olan yüzünün cilalanarak, parlak bir yüzey oluşturma işlemidir. Aharlanmış bir kağıdın mürekkebi emmesi mümkün değildir. Bu sebeple aharlı kağıtlar, silinip birkaç defa kullanılabilir. Ahar, kağıt yüzeyinde koruyuculuk anlamında görev teşkil etmekte ve mürekkebin kağıdın içine geçmesini önlemektedir.

Osmanlı zamanında üretilmekte olan kağıtların yüzleri günümüzde kullanılan kağıtların yüzleri gibi pek parlak olarak görünmezdi. Nedeni ise, insanların kağıdı kendi tarzlarına uygun şekilde kağıdın yüzey tarafını cilalayabilmeleri idi. Yapılan bu cilalama işi de ahar ve mühre ile olmaktadır. Ahar, kağıt yüzeyinde koruyuculuk anlamında görev teşkil etmekte ve mürekkebin kağıdın içine geçmesini önlemektedir. Kağıdın üzerine sürülmüş olan ahar cilalı bir katman olarak görev üstlenir ve kağıdın üzerine mürekkep ile yazılmış olan yazıları bir sünger yardımıyla silinmesi mümkün olmaktadır. “Ancak, Aharlı kağıt üzerindeki yazı, kazınarak veya yalanarak değiştirilebildiği için, Osmanlı İmparatorluğunda bütün resmi kayıtlar, aharlenmeden, sadece mührelenerek üstündeki pürüzler giderilmiş kağıtlara yazılmıştır. Böyle kağıtlar üstündeki yazılar, yalamakla ve kazımakla çıkmaz. Resmi kayıtlarda kazıntı ve silinti kabul edilmemekle, vicdanen sapıtanların yapacakları herhangi bir tahrifatın önüne geçilmiştir.” (Derman, 1968:344).

Aharlanmış kağıtlar, yüzeylerinde kalemin diğer kağıt yüzeylerinden daha kaygan olarak kullanılıyor olması ve bu kağıtlar üzerine yazılan yazıların daha net görülmesini sağlamaktadır. Aharlama işlemi de yumurtanın akı, nişasta, kitre, Arap zıncı ve üstübeç karıştırılarak yapılmaktadır. Osmanlı döneminde kağıt aharlama işlemi meslek

olarak yapılmakta ve bu işin adına kağıt aharcılığı denilmektedir. Ahar ve mühre işleminin uygulandığı kağıtlar dayanıklı olup çok uzun süre bozulmadan saklanabilmektedir.

Şekil 3.16: Aharlanmış kağıt

Kaynak: İsmek, 2018

Son olarak ise yazı yazılacak olan kağıtlar büyük tabakalar halinde satılmakta, yazılacak olan kağıtlara yazının boyutuna göre kesilme işlemi uygulanmaktaydı . Bu kesim işleminin, düz bir biçimde yapılabilmesi için tasarlanmış olan, kağıt makasları kullanılarak yapılmaktaydı. “Kağıt makasçılığı, İstanbul’da, Foça’da, Sivas’ta, Rumeli’de Bosna ve Pirzerin’de mahalli el sanatları meyanında yer almış, imparatorluğumuzun ihtiyaçlarını temin ettiği gibi ihraçta da bulunulmuştur.” (Ünver, 1964:116).

İç tasarımını oluşturan teknik ve yöntemler de ise güzel yazı yazma sanatı anlamına gelen Hat önemlidir.

Geleneksel sanatların önemli bir bölümünü oluşturan “Hat” güzel yazı yazma sanatı olarak açıklanabilir. Hat sanatını yapan kişiler Hattat denilmektedir. Bu sanata batıda Calligraphie tanımı yapılmaktadır. Hat sanatı tenasüp (uyum), zarafet, ihtişam, ulvilik (yücelik) gibi estetik unsurlarıyla, güzel sanatlar arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Mushaflarda, yazma eserlerde, mimaride, kitabelerde, mezar taşlarında, metal ve tahta işlerinde, kumaş, çini, tuğla ve dekorasyonlarda farklı teknikler kullanılarak en güzel şekilde yazılmış ve işlenmiştir.

Şekil 3.17: Zahir-i Harzemşah başındaki Besmele, 1290

Kaynak: Güney ve Güney, 2001:103

Genellikle renklerin yer almadığı uçuk bir zeminde estetik kavramının sadece siyah çizgiler halinde böylesine ifade edilişi, diğer yazı sistemlerinde pek görülmediği için batılı ressamlarca da inceleme ve ilham konusu olarak ele alınmıştır. Bu noktadan bakıldığında da hattı resim seviyesine çıkarmamış basit ve iptidai bir çalışmanın sonucu olarak değil, resmin ötesinde ve resim kavramları ile anlatılamayacak bir estetiği ifade eden yüksek bir sanat eseri olarak görmek gerekir.

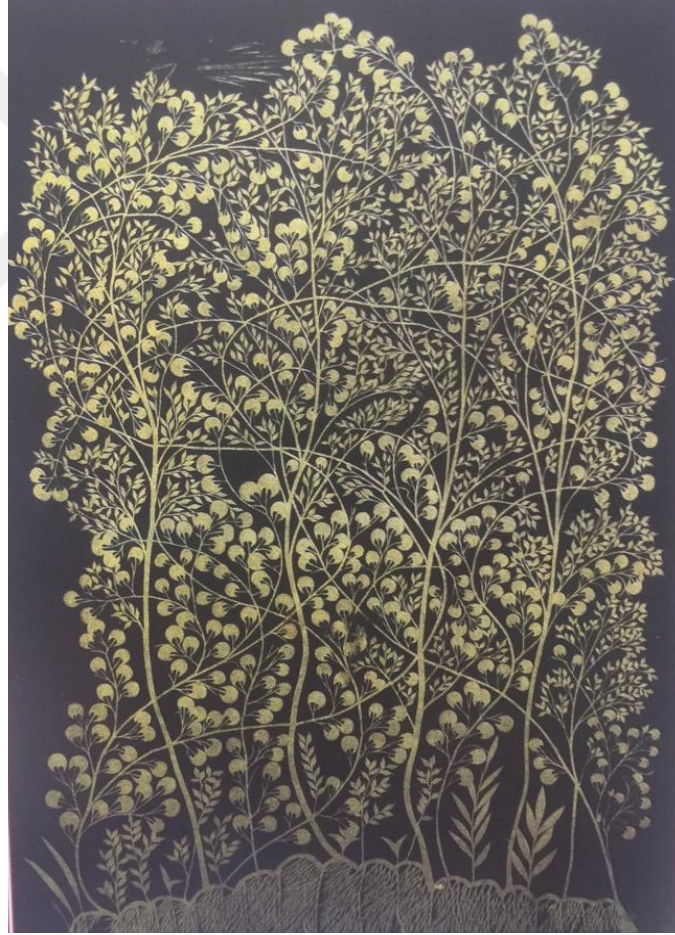
Şekil itibarıyla temeli Arap harflerine dayanan bu sanat, Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin yazıyı öğrenmeyi teşvik etmesinin yanı sıra dünyanın hiçbir alfabesinde görülmeyen çizgisel bir kıvraklığa sahip olan Arap harflerinin kelimenin başında, ortasında ve sonunda farklı şekillerde yazılabilme imkânına sahip olması nedeniyle estetik boyutta gelişerek İslam sanatı hüviyetini kazanmıştır.

Türk Kitap Sanatları arasında yerini alan Hat Sanatı Orta Asya'da kurulmuş olan bütün Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular gibi Türk uygarlıklarından beslenmiş Osmanlı dönemine ulaştığında zengin bir gelenek yapısına sahip olmuştur. Osmanlı Hat Sanatında yenilenmeye geçiş Fatih döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı Hat Sanatında Fatih döneminden sonra Hün-i Hat dünya çapında tanınmaya başlamış ve uluslararası önemli görsel sanatlar haline gelmiştir. Osmanlı dönemi güzel sanatların birçok alanında olduğu gibi Hat sanatının da altın çağı kabul edilmektedir. Hat sanatının en büyük sarsıntıları Divan-ı Hümayun'a ilgi azalması sonucu önemsiz hale gelmeye başladığında yaşanmıştır. Divan-ı Hümayun güzel yazı eğitimlerinin verildiği önemli yerlerden biridir. Matbaanın Osmanlı'ya girişi ise bütün sanat alanlarında olduğu gibi hat sanatını yıkıma uğratmış Abdülhamid döneminde

canlandırılmaya çalışılsa da başarısız olunmuştur. Bu sanatın nadir yapılmasına neden olmuş günümüze kadar geçen teknolojik gelişimler ise bu sanatın artık yalnızca geleneksel sanatlara dair verilen özel eğitimlerde ya da müzayede ve sergi gibi alanlarda kurulan geleneksel sanatı yaşatma etkinliklerinde görmemize neden olmuştur.

Hat sanatından sonra kitaplarda içeriği oluşturan teknik ve yöntemlerden kat-ı sanatı gelmektedir.

Türlere özgü geleneksel kitap sanatlarından olan Kat'ı Sanatı; kâğıt veya deriden oyularak çıkartılan parçaların, başka bir yüzey üzerine istif yapılarak yapıştırma işlemine verilen isimdir. Bu işlemi yapan sanatçılara Kaatı' ya da Katta Sanata ise Mukatta ya da Katia ismi verilir.

Şekil 3.18: Topkapı Sarayı, Katı' sanatı örneği

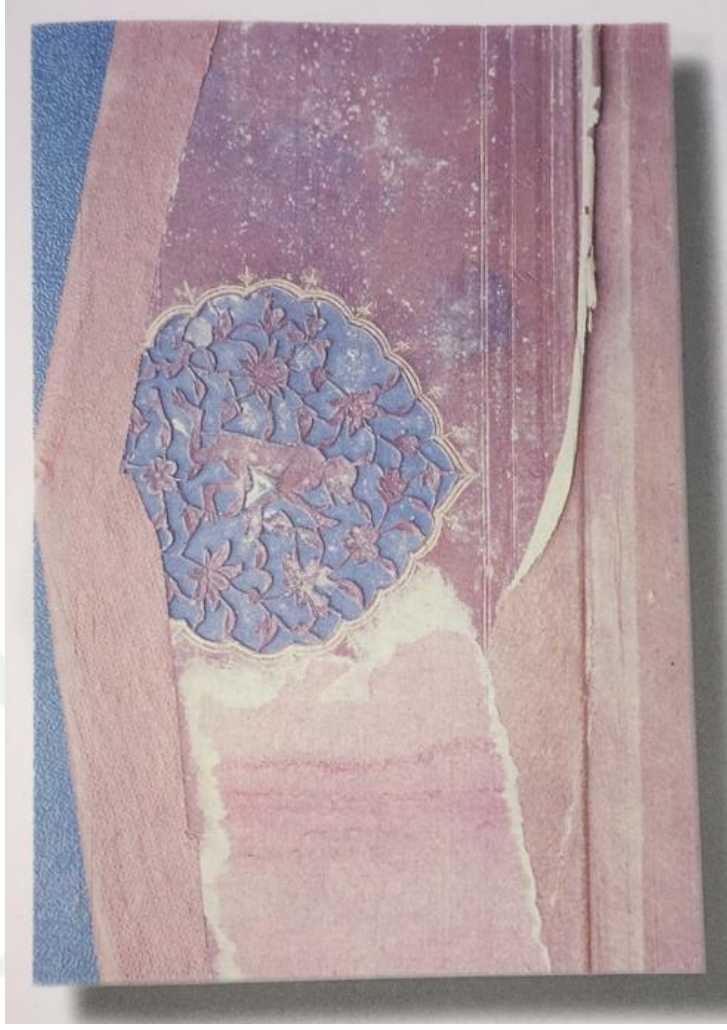
Kaynak: Güney ve Güney, 2001:135

Şekil 3.19: Kati' sanatı örneği

Kaynak: Osmanlı Arşivi Belge Başkanlığı, 1997:133

Deriden yapılmış kati' işleri de vardır. Kati' sanatçılarının en tanınmışısı Bursalı Fahri'dir. Ve "Fahri Oyması" diye tanınan tarzı meşhurdur. Cilt sanatının şemse ve köşebent tarzındaki ince ve zarif motifleri Hüsni Hat örneklere en çok rastlanan şekiller olarak cilt kapaklarında albümlerde ve elyazması eserlerde görülür. Manşei İran'a kadar uzanan kati' sanatının en eski örneklerini 15. ve 16. yüzyıllarda Herat'ta yaşayan üstadların kitaplarında rastlanmaktadır. İslam kitap kaplarının kati' sanatı 14. Yüzyılda başlamaktadır (Güney ve Güney, 2001:136).

Şekil 3.20: Katı sanatı ile yapılmış Cilt örneği, Miklep içi Katı’a şemsede dallar ve çiçekler içerisinde maymun figürü yapılmıştır, Ayasofya müzesinde yer almaktadır.

Kaynak: Esiner Özen, 1998:65

“Eski Osmanlı Dönemi kitap ciltlerinin iç veya üst kısımlarında bulunan deri oyma süslemelere “filigre” denilmektedir” (Mesara, 1998:14).

Şekil 3.21: Filigre örneği

Kaynak: Pinterest, 2010

“Bazı kaynaklarda kâğıt oymacılığının Fransızca karşılığı “L’art de la Silhoutte” ve “Decoupage”, Farsça ‘da “Efşan”, İngilizce de “Paperfiligree, papercut” veya “Silhouttecutting”, Almanca da “Silhouettenkunst, Scherenschnitt” olarak verilmektedir” (Özsayiner, 1995:14). Kat’ı sanatının gelişimi ile ilgili olarak çeşitli kitap sanatlarında farklı görüşler öne sürülmektedir. İlhan Ovalıoğlu’nun (2007) de yapmış açıklamaya göre; “araştırmacılar, kâğıt ve deri oymacılığının iki bin yıl kadar önce halk sanatı olarak Çin’de doğduğunu ileri sürmektedirler. Eldeki örneklerden yola çıkarak, bu sanatların İslam dünyasında Orta Asya kanalından geçerek ortaya çıktığı söylenebilmektedir”. Kemal Çığ (1973) ise “Dr. W. Eberhard “Çin ressamlığındaki Batı ve bilhassa Türkistan tesirinin ne kadar büyük olduğunu, Türkistanlı ressamlar Tanrı tasvirini gayet iyi bildikleri için Çin Budist mabetlerinin tezyinatını yapmak üzere Çin’e celb edildiklerini, vakıa Çinlilerin bu resamlara sanatkâr nazariyle bakmamakla beraber onların maharet ve tekniklerine hayran kalarak bu sanatı onlardan öğrendiklerini, fakat orta çağların Çin ressamları Orta Asya’dan pek fazla şey öğrendikleri için bilâhare “Çin” adı verilen sanat tipinin orada gelişmiş olması imkân dahilinde bulunduğunu” delillere dayanarak iddia ve ispat etmekte, orta

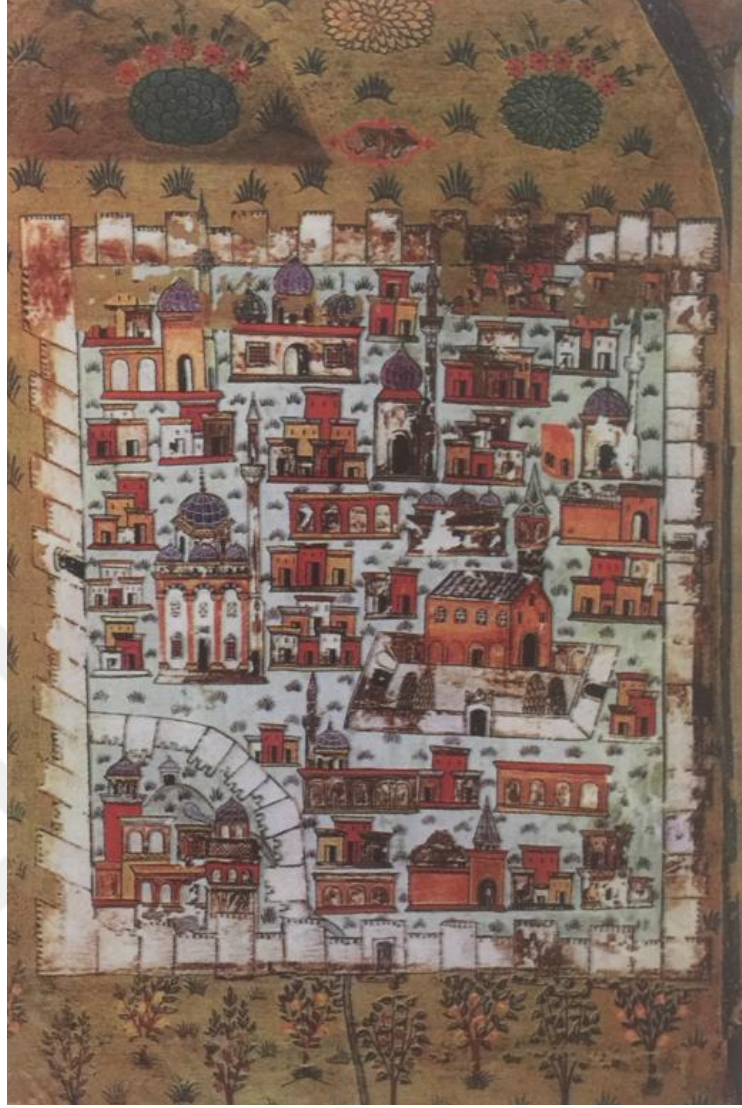
zamanların tezyini sanat bakımından Türk sanatkârlarının, Çin sanatkârlarına önderlik ettiklerini açıklamaktadır” (5-6) ifadesini kullanarak gelişimini anlatmaktadır.”

Günümüzde kalem açma anlamına gelse de, kalemtraşçılık tabiri aslında Osmanlı döneminde kitap tasarımı aşamasında uygulanan teknik yöntemlerden biridir. Hattatlar kamış kalemlerini yazmak istedikleri yazıya göre boyutlandırmaktadırlar. Bu kalemlerin boyutlarındaki önemli olan kısım kalemin esneme payının boyuyla orantılı biçimde değişmesidir. “Hattatlar kamış kalemi açarlarken, çıkan parçaları, yongaları ayak altına atmazlar, genellikle biriktirip toprağa gömerler. Bunun sebebi, kalemin Kur’an’da geçmesi (Kur’an-ı Kerim, 29. Cüz, Kalem süresi) ve onunla Kur’an yazılmasından dolayı ona duyulan hürmetin ifadesidir. Hatta bazı eski hattatların, bu şekilde birikmiş kalem parça ve yongalarını, öldüklerinde yıkanmaları için hazırlanacak suyun kaynadığı kazanın altına konularak yakılmasını vasiyet ettikleri dahi bilinmektedir.” (Alparslan, 1973:581).

Kalemtraşların içinde sap ve bıçak kısmı arasında pirinç bir halka bulunmaktadır. Bu kısımlara prazvana denilmektedir. “Kalemtraşların bıçak kısımları üzerinde, prazvanaya yakın yerinde çeşitli şekillerde oyulmuş altın ve gümüşle işlenmiş imzalar, tezyinat vardır. Kalemtraşçılar icazet almadan imza koyamazlardı. Bunlar peştemal kullanırken en yaşlı kalemtraş üstadı, kendilerine o güne kadar kullanılmamış isimlerden birini verirdi. İmza koymanın, eski lonca teşkilatının kendine has örf ve adetlerine tabi olduğunu, Musahipzade Celal teferruatlı olarak yazmıştır.” (Celal, 1946:51).

Kalemtraşçılık gibi kitap tasarım tekniklerinden içeriğinde kullanılan yöntemlerden bir diğeri ise mürekkepçiliktir. Osmanlı döneminde kağıt yüzeyine yazılıp silinebilen mürekkebin adına Türk Mürekkebi denilmekteydi.

“Siyah mürekkebin yanı sıra, la’al ve surh denilen kırmızı renkte mürekkepler de yapılmıştır. Siyah mürekkep; neft, çıra isi, keçi kılı isi, bezir yağı isinden yapıldı” (Derman, 1968:97-112).

Şekil 3.22: Matrakçı Nasuha ait Diyarbakır Minyatürü

Kaynak: Güney ve Güney, 2001:113

Kitabın yapılışında kullanılan süsleme yöntem ve tekniklerinin ise en önemlilerinden olan minyatür; ilk örnekleri ortaçağ da el yazmalarının bölümlerinin başlarına yapılan süslemeler olarak görülmektedir. Günümüz illüstrasyonları ile mağara resimleri arasında yapılmış olan el yazması kitapların içinde bulunan bilgileri betimlemek için çizilen görsel öğelerle işlenmiş bir çeşit süsleme sanatıdır.

Minyatür terimi Latince miniare, İtalyanca miniature sözcüğünden gelmektedir. İlk olarak el yazmalarında metin içindeki baş harflerin minimum denilen kırmızı sülien boyası ve yıldızla yazılarak süslenmesi için kullanılan bu terim kırmızı ile boyamak anlamına gelmektedir. Zamanla el yazması kitaplarda metinde işlenen konuyu canlandırmak ve aydınlatmak için yapılan renkli resimleri ifade eden minyatür, genel

anlamda küçük boyutta, ince ayrıntıları gösterecek biçimde çizilmiş resimler için kullanılmıştır. Minyatür terimi, etimolojik açıdan yanlış olarak minus (küçük) sözcüğüne temellendirilip özellikle XVI. – XIX. yüzyıllarda küçük boyutlu portreler, manzaralar ve figürlü sahneler için de kullanılmıştır. Dolayısı ile minyatür, bir kitabı süslemek için kullanıldığı gibi bazen bir madalyonu bazen de bir objeyi süsleyebilir. (Mahir, 2012:15)

Bir çok kaynak ve literatür taramalarından edinilmiş bilgiye göre bu sanat Çinliler ve Türklerden İranlılara İrandan ise Avrupa'ya yayılmıştır.

“Osmanlı Dönemi’nde de minyatür terimi yerine “tasvir” yada eskisi gibi “ nakış” sözcükleri kullanılmıştır. Minyatür sanatkarlarına eserin türüne göre, boya ile resim yapıyorsa “nakkaş”, tablo ve insan resmi yapıyorsa “musavvir” veya “şebih”,manzara ve tezyinat yapıyorsa “tarrah” denmiştir. Ressam sözcüğü Tanzimat’tan sonra kullanılmaya başlanmıştır.” (Binark, 1975:272). Sanat eserleri yapıldığı toplumun her türlü özelliklerinden etkilenmektedir. Bu sebeple; “İslamiyet öncesi Türk sanatı üzerinde Şamanizm, Budizm, Hristiyanlık ve Maniheizm inanışlarının önemli etkileri vardır. Minyatür sanatının en gelişmiş dönemi olan Uygurlar Dönemi’nde Maniheist etkileri görmek mümkündür. Şamanizm dinine mensup Uygurlar, hükümdarları Böğü Han’ın 762 yılında Hristiyanlık ile Zerdüştlüğün kaynaşmasından ortaya çıkan Maniheizmi kabul etmesi üzerine, bu dini kabul etmişlerdir.” (Yetkin, 1963:5). “Uygurlar zamanından kalan minyatürlerin çoğunluğu, Maniheizm dinini anlatan kitaplar içerisinde yer almıştır. Bunlar kısmen dini, kısmen dünyevi sahneleri canlandırırlar. Bunlardan başka büyük resimler, sayfalar ve sancaklar da yapılmıştır. Mani mabetlerinde saklanan ve ayinlerde kullanılan bu resimlerin, minyatürlerin kaynağı olduğu kabul edilmektedir.” (Aslanapa, 1984:21).

Minyatürler metinler içinde geçen bir olay veya bir durumun figürler kullanılarak görselleştirme biçimidir.

“Nakkaş, metinde geçen olayları resimlerken, ışık-gölge, perspektif ya da renk değerleri, gibi öğelere dayanan Batı resim geleneğinin tersine, nesneler gibi canlıları da doğadan soyutlar, onları gerçek görünümlerinden çok farklı bir dekoratif öğeye dönüştürebilir. Yapılar, ağaçlar yan yatar, atlar maviye, tepeler eflatuna, gökyüzü altın yaldıza boyanabilir; gölge oyunundaki gibi iki boyutlu bir kalıba dönüşen insan figürü, çevresindeki nesnelerle hiç orantılı olmayabilir. Dolayısıyla doğadan köklenmiş

öğeleri birer soyut nakış ögesi gibi işleyen minyatür ustaları, yüzyıllar boyunca doğayı en gerçek görünümüyle verme çabasında olan batılı ustaların tersine, doğadan bağımsız bir gerçeği aramışlar, düşündüklerini, tasarladıklarını resmetmişlerdir” (Renda, 1997:1262).

“Uygur minyatürlerindeki figürler, normal insana oranla biraz daha büyük ve genellikle kırmızı bir fon üzerine çizilmişlerdir. Kitap resimlerinde dinsel sahneler, rahipler ve müzisyenler canlandırılmıştır. Kadınlarda saçlar örgülüdür. Uygur Dönemindeki sanat anlayışında göze çarpan renklerin harmonisi ve çizgilerdeki ustalıktır.” (Turan, 2017:269).

“İslamiyet’ten önce Orta Asya’da Uygurların üstün bir seviyeye çıkardıkları minyatür sanatı, İslamiyet’ten sonra da çeşitli yollarla Anadolu’ya ulaşmıştır.” (Binark, 1975:270). “13. asırda Moğol ordusu Bağdat’da el yazması kitapları ve resimli din kitaplarını çuvallara doldurup imha etmiştir. Bu dönemde İslam dünyasının tek hakimi olan Selçuklu Türkleri, Uygur nakkaşlara sahip çıkmış ve Türk-İslam üslubunu yaratmışlardır.” (Elmas, 2000:4). “Uygur minyatür üslubunun etkilerinin uzun yıllar sürdüğü gözlenmektedir. Bağdat’ta ilk İslam minyatür mektebini açanlar Selçuklu Türkleri olmuştur. Bu mektebin minyatürleri, Selçuklu sultan ve emirlerinin katip ve nakkaşları olan Uygur Türkleri tarafından geliştirilmiştir.” (Binark, 1975:270).

Günümüze ulaşmış tıp ve doğa gibi konuların işlendiği minyatürlerin bulunduğu el yazmaları ulunmaktadır.

Selçuklular devrinde Artuklu emirlerinin 12. ve 13. yüzyılları arasında minyatür sanatına destek verdikleri, eserlerden anlaşılmaktadır. Selçuklu Döneminde, hükümdarların yanı sıra Mevlana ve muridlerinin desteğiyle Anadolu’da oluşturulan sanat ortamında minyatür sanatına önemli bir yer tutmaktadır (Mahir, 2012:33).

Osmanlı döneminde ise padişah gibi mevki sahibi kişilere sunulmak üzere yapılan saray sanatı olarak nitelendirilen resimlerdir.

Saray Kültüründe Fatih ve I. Süleyman dönemlerinde gelişim göstermiş olan Minyatür sanatı, İmparatorluk Nakkaşhanesi denilen yerde yapılmaktaydı. Dünyanın dört bir yanından getirilmiş olan ressamalar ile Osmanlı Minyatür Sanatı’nın gelişimi sağlanmış, farklı kültürlerin özelliklerinden de faydalanılmıştır. “Genel olarak tabiat tasvirlerinden ziyade padişah ve padişahların katıldığı savaşlar, elçi kabulleri, padişahların avlanmaları, cirit oynamaları, ok atmaları, büyük merasimlerle yürüyen

ordu alayları, düğün şenlikleri ve padişah portreleri Osmanlı minyatür sanatkârlarının seçtiği konuların başında gelmektedir.” (Tanındı, 2016:32).

Fatih Sultan Mehmed’in şövale resmine önem verdiği, İtalyan ressamlarını sarayına getirttiği bilinmektedir. Bunların çevresinde Türk ressamlar da yetişmiş, hatta bazıları eğitim için İtalya’ya yollanmışlardır. En tanınmışları Fatih’in minyatür portresi ile bilinen Pavli’nin öğrencisi Sinan Bey’dir. Fatih bu portrede bağdaş kurmuş oturur vaziyette, resmiyetten uzak ve samimi bir halde gösterilmiştir. Fatih’in duyarlı kişiliğini başarı ile yansıtan portrede, padişah gözleri uzaklara dalmış, elinde tuttuğu gülü koklarken resmedilmiştir (Raby, 2000:82).

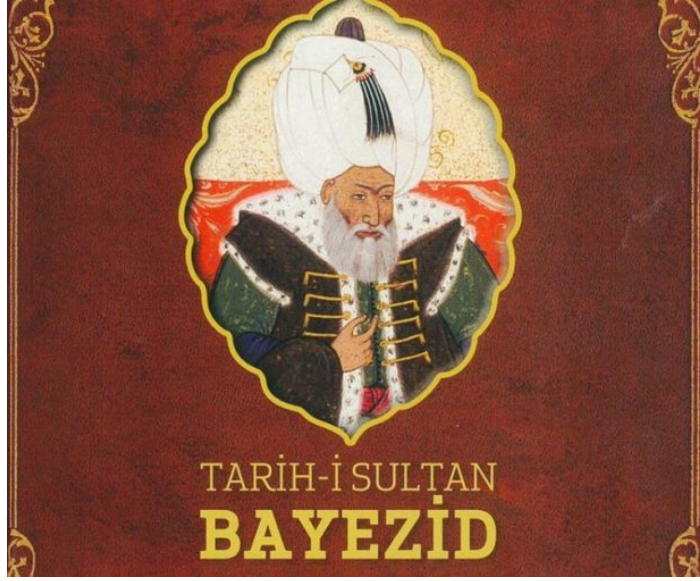

Şekil 3.23: Yapımı Sinan Bey’ e ait Fatih Sultan Mehmed Han’ın gül koklayan minyatür portresi

Kaynak: Uludağ Sözlük, 2019

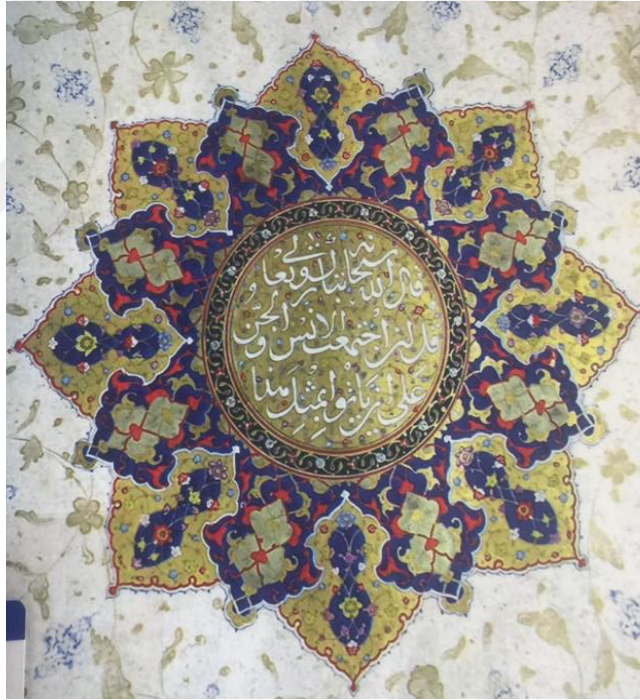
“Kanuni döneminde ise; klasik Osmanlı minyatürcülüğü en parlak dönemini yaşamış, çok sayıda eser meydana getirilmiştir. Bunlardan ilki Şükrî tarafından hazırlanan Selimname Yavuz Sultan Selim’in fetihlerini anlatan yirmi dört minyatürlü ve mesnevi nazım şekliyle Türkçe yazma bir eserdir. Kanuni döneminin en ünlü minyatürcüsü aynı zamanda tarih yazarı, matematikçi, matrak oyuncusu, silahşör ve hattat da olan Matrakçı Nasuh’tur. Matrakçı Nasuh’un II. Bayezid dönemi olaylarını anlatan ilk eseri Tarih-i Sultan Bayezid adını taşır. Matrakçı Nasuh’un en ünlü yapıtları Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn ve Süleyman-nâme deki minyatürleridir” (Mahir,

2012:50-51; Resim ve Minyatür..., 1981:753-756). “Matrakçı Nasuh, Osmanlı minyatüründe topografik ressamlık adı verilen yeni bir tasvir türünün yaratıcısı sayılmaktadır. Nasuh bu yeni tasvir türünde farklı bakış açılarından elde edilmiş görüntüleri yan yana getirerek şematik ve figürsüz manzaralar yapmıştır” (Atasoy ve Çağman, 1974:20). Klasik üslup kullanılarak yapılan minyatürler Ahmed Nakşi ile Osmanlı minyatür sanatından kopuş yaşamaya ve değişime uğramaya başlamıştır. “XVII. yüzyılda büyük bir değişiklik göstermeyen Osmanlı minyatürü, XVIII. yüzyılın başında Lale Devri ile son parlak dönemini yaşar. Batılaşma dönemi olarak bilinen Lale Devri III. Ahmed’in saltanat yıllarında hız kazanmıştır. Bu yıllarda Osmanlı tasvir sanatının henüz geleneksel kimliğinden kopmadan klasik üslubun kabuğundan çıkarak yeni bir sanat anlayışının özümsemiği söylenebilir. Bunda III. Ahmed’in saray baş nakkaşı Levni’nin ilk eserlerinden biri olduğu tahmin edilen, Kevîr Musavver Silsile-nâme Osman Gazi’den III. Ahmed’e kadar hüküm sürmüş Osmanlı padişahlarının dizi halinde portrelerini içerir. Kendinden sonraki portre sanatçılarına esin kaynağı olacak bu minyatürlerde Levni’nin geleneksel kalıpları yeni bir anlayışla yorumladığı görülür. Onun çalışmaları, ışık-gölge etkilerini vermeye çalışan kendinden önceki nakkaşların başlattığı perspektif kazandırma girişimlerini daha iyi denemelerdir” (Mahir, 2012:78). “Klasik eserlerle Levni eserlerini karşılaştıracak olursak Levni’nin Türk minyatüründe kendine özgü bir ekol olan özel bir sanatçı olduğu görülür. Levni’nin başyapıtı Sultan III. Ahmed’in şehzadelerinin sünnet düğünü şenliklerini anlattığı Vehbî’nin eseri Sûr-nâme deki resimlerdir (Güney ve Güney, 2001:113). Bu sanat zamanla daha da batı etkisine girmiş, ilerleyen dönemlerde teknolojinin meydana getirdiği zorunlu değişim ile evrilmiş olan Minyatür Sanatı, yerini günümüzde yapılmakta olan resimlere ve illüstrasyonlara bırakmıştır.

Şekil 3.24: Matrakçı Nasuh'a ait olan Tarih-i Sultan Bayezid kitabı ve minyatürü

Kaynak: Tarih Bilimleri, 2019

Şekil 3.25: Türk Tezhip Sanatı

Kaynak: Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007

Yine aynı şekilde el yazmalarında Süsleme sanatı olarak yapılmakta olan tezhip, Türk geleneksel sanatlarında büyük önem taşımaktadır. Teknik olarak Altın yaldız kullanılarak yapılmakta olan bu süsleme sanatını oluşturan kişilere Müzehhib denilmektedir. “Tezhip, özellikle küçük boyutlarda hassas bir şekilde uygulanan bir

kitap süsleme sanatıdır. Altınla birlikte toprak boyalardan çeşitli renklerin kullanıldığı, ince fırça tekniğinin önem kazandığı bu sanat, yazma eserlerde yazının (hattın) bezenmesi, en güzel biçimde giydirilmesi olarak hayata geçmiştir. Başlangıçta kûfi mushaflarda görülen bu sanat zamanla çok gelişmiş ve fevkalade incelmıştır.

Kur-an-ı Kerim'den başka diğer yazma eserlere de intikal eden süslemeler, tarihî boyutta akıl almaz derecede çeşitlilik kazanmış, zenginleşmiştir. Yazma eserlerde sadece birkaç parça tezhipli kısım olanlar yanında, çoğu tezhiplenmiş olanları da bulunmaktadır. Yazma eserlerde tezhibin yanında daha iri formdaki çiçek ve motiflerle düzenlenmiş ve sadece altınla işlenmiş halkâr adı verilen bir süsleme tarzı yaygın olarak görülmektedir. Yüzyılları aşan bir geçmişte yaşanarak bugüne gelen bu sanat, vazgeçilmez bir estetik değer ve ayrıcalıklı bir zenginlik göstergesi olmuştur. Hüsn-i hattı yani güzel yazıyı ve cilt sanatlarını tamamlayan, onlara ahenk ve güzellik kazandıran tezhip; devlet büyüklerinin, önemli kişilerin veya kitapseverlerin kütüphaneleri için yazılan başta dinî kitaplar olmak üzere, divanları, mesnevileri, tarihî, ilmî, edebî el yazması kitapları, güzel yazı levhalarını, murakkaat denilen güzel yazı albümlerini, tuğraları süsler.” (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007:29).

Küçük Ayasofya’da bir atölyede rastlamış olduğum bir ustanın anlattıklarından aklımda kalanlar ve Demiriz’in, 1999 yılında yazmış olduğu çalışmasından kaynaklı yapılışı hakkında aldığım bilgi şöyleydi; kağıt üzerine çizilmiş olan veya tekrarlar halinde kullanılacak olan motifi oluşturan hat çizgileri aralıklı olarak iğne ile delinip kalıp haline getirilirmiş. Kalıp haline getirilen motif kömür tozu kullanılarak çizilecek olan zemine kopyalar halinde yerleştirilir. Su ile inceltilmiş olan altının fırça kullanılarak boyama işlemi gerçekleştirilir, sonraki işlem ise tahrir adı verilen desenin kontur çizgilerinin çizilmesidir kontur çizgileri hat sanatında önemli bir husus olarak bilinmekteymiş hem desenin görüntüsünü ortaya çıkartmakta hem de zemin üzerinde kullanılan boya ile altın yaldızın karışmasını önlemekteymiş. Sonra sıra zemin kısımlarının renklendirilmesine gelir. Zeminde genellikle lacivert kullanılır. Bu bir ölçüde dönem üslubuna ve sanatçıya göre de değişir. En sonunda renkli ayrıntılar eklenir. tığlar çekilir, zeminde serpme, nokta ya da tarama gibi son rötuşlar yapılır ve çalışma tamamlanır.

“Türklerde tezhip sanatı, Uygur Türkleri'ne kadar uzanır. Orta Asya'da, Karahoça'da yapılan Turfan kazılarında bulunmuş vakıf yapan Maniheist Uygur rahipleri minyatürlerde süsleme ögesi olarak kullanılan stilize edilmiş bitkisel motifler, daha

sonraki dönemlerde karşımıza çıkan bitki kökenli " hatâi'lerin prototipleridir. Tezhip sanatında bulunan en erken örnekler; XII. ve XIII. yüzyıl Selçuklu eserlerinde bulunur. XIII. yüzyılda medeniyetlerinin ve sanatlarının zirvesine çıkan Selçukluların başkentleri ve aynı zamanda önemli bir sanat merkezi olan Konya'da Selçuklu sarayına bağlı sanatkârların elinden çıkmış sade, ancak olgun tezhibi eserler, "Konya stili" denebilecek üslubun en güzel örnekleridir. Tezhip sanatını Anadolu'ya getiren Selçuklular, "Rumi" motifini getirmişlerdir. XI. Yüzyıl Selçuklu tezhibinde daha çok geometrik formlar, geçmeler kullanılmıştır. XIII. Yüzyıla doğru gelindikçe geometrik formlara ilaveten bitkisel motifler ve rûmiler oldukça dolgun ve iridir. Selçuklu döneminin en belirgin tarzı "münhani"lerdir. Selçuklu, Mısır Memlûkları ve Beylikler dönemi tezhibi, motif, kompozisyon ve renk özellikleri bakımından birbirine benzer.” (Taşkale, 2010:65).

İslamiyet dinine göre yapılmış en eski kitap olma özelliğini taşıyan Kur'an-ı Kerim'dir. “Kur'an süslemeleri genellikle geometrik şekiller ve çiçek motiflerinden ve genellikle sure sonlarına yapılmıştır. Hicri III. yüzyılla birlikte sayfa başında ve sonunda yer alan tezhipli şeritler daha ince bezemeli olarak sayfada daha geniş bir yer kaplamış ve yatay olarak düzenlenmiştir. XIII. yüzyılda geometrik bezemenin yerini sayfanın tamamını dolduran dikey şekillere bıraktığı görülür.” (Rukancı, Anameriç ve Tuzcu, 2016:25).

Şekil 3.26: Münhani renklendirme tekniği

Kaynak: Güney ve Güney, 2001:83

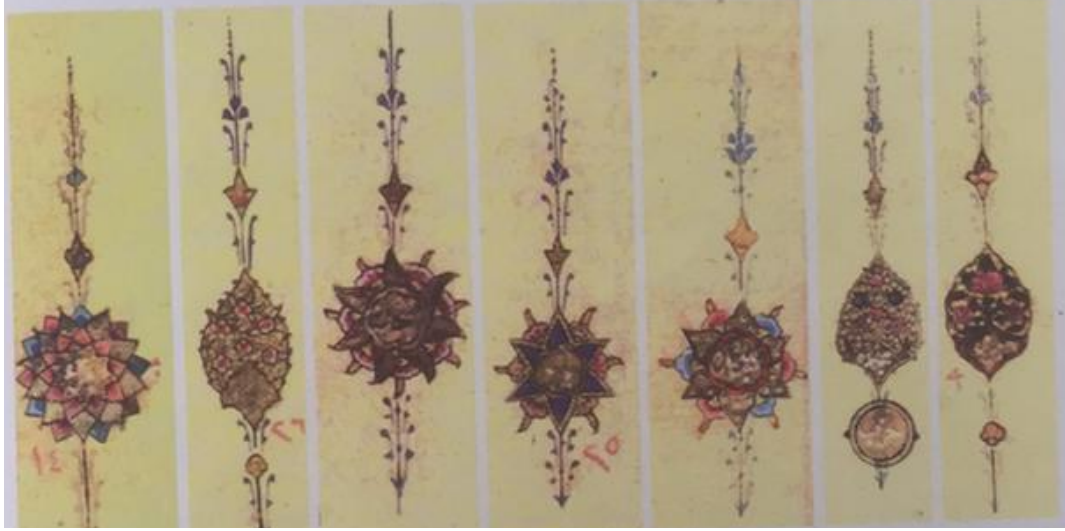
“Osmanlılar, siyasette olduğu gibi sanatta da merkezleri olan İstanbul’da kıymetli müzehhipler yetiştirmişlerdir. Çok ince bir sanat olan tezhibin değerli ustaları yüksek maaşlarla Saray Nakışhanesi’nde çalıştırılırlar, devlet namına resmî işleri tezhip ederlerdi. Ayrıca bu üstatlar büyük devlet adamlarına, zenginlere, ileri gelenlere de eserler yaparlardı.” (Aksu, 2015:22). “Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki XIV. yüzyıla ait olduğu sanılan yazmanın baş sayfa tezhibinde ise Selçuklu sülüsü denilen tipte beyaz yazılar karşımıza çıkar. Lacivert zemin ve canlı renklerle tüm sayfayı aralıksız kaplayan bu tezhip de dönemin tipik bir ürünüdür. XV. yüzyılın ilk yarısından Osmanlılara ait pek az tezhipli örnek kalmıştır. Bunlardan biri de Sultan II. Murat için yazıldığı bilinen, müzik konulu kitaptır. Baştaki iki sayfada rûmi ve küçük çiçekli tezhip tüm sayfayı kaplamaktadır. Bu yapıt, klasik Osmanlı tezhiplerinin öncülerinden biridir. Aynı kitabın bir başka sayfasında ise çeşitli tezhip düzenlemeleri bir araya getirilmiştir. Yazı oval bir madalyon içine alınmış, tezhip için açık renk bir zemin tercih edilmiştir. Rumilerin egemen olduğu süslemeyi, küçük çiçeklerin oluşturduğu zarif bir çerçeve sınırlamaktadır. Fatih Sultan Mehmet dönemi, birçok sanat dalında olduğu gibi, tezhipte de bir doruk noktasıdır. Fatih için hazırlanan birçok yapıt, ağırbaşlı ve olgun bir üslup sunar. Daha önceki dönemlerde Kur'an-ı Kerim tezhipleri ön planda idi. Oysa Fatih döneminde bilim ve sanatla ilgili telif ve tercüme pek çok yapıtla karşılaşılır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan yazmanın baş sayfasında yapıtın Fatih'in kitaplığına ait olduğunu belirten tuğralı mühür yer almaktadır. Yine Fatih'in özel kitaplığı için hazırlanmış olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmanın (Damat İbrahim Paşa, 819) zahriye sayfasında Fatih için hazırlandığını belirten satırlar, ortada daire madalyon içinde yer almaktadır. Bu örnek sayfanın tümünü kaplayan tipik bir Fatih dönemi tezhibidir.” (Demiriz, 1999:99). “XX. yüzyıl Cumhuriyet döneminde tezhip sanatındaki gelişmelerin merkezi, "Güzel Sanatlar Akademisi" olmuştur ve bu gelenek halen devam etmektedir. Klasik tezhip eğitiminin yanı sıra, "Serbest Tasarım" dersi amacına ulaşmış ve 2000'li yıllardan itibaren klasik özelliklerden yola çıkarak yeni arayışlar içerisinde çalışmalar yapılmaktadır. Aynı kalıpların tekrarı sanatın gelişimini engellediği kadar müzehhipleri de yormaktadır.

Şekil 3.27: Mushaf'ın Serlevhası, Tazhip sanatı ile süslenmiş Kur'an sayfası

Kaynak: Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007

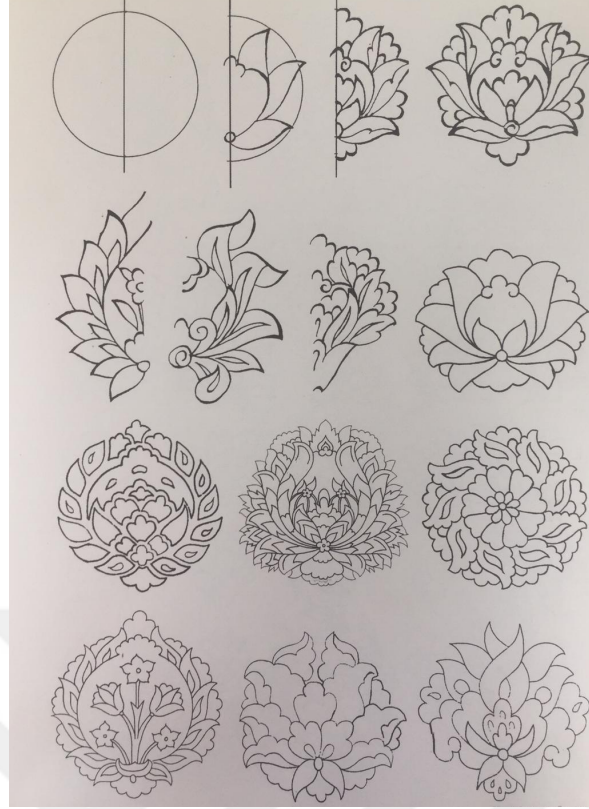
Son dönemlerde XIII. yüzyıldan günümüze, farklı üslupların bilinçli bir şekilde incelenip bazı öğelerin bir arada ya da geliştirilmiş olarak tasarlanıp uygulanması, farklı çalışmaların ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Tezhip sanatında serbest ve özgün tasarımlar; formlar ve renk geçişleri; kağıt renklerinde renk geçişleri ve efektler; doğal ve yapay öğelerin kullanılması; bazen bir konunun işlenmesi, gelecekte ortaya çıkabilecek yeni tarz ya da üslupların prototiplerini oluşturmaları açısından önemlidir. Bu bağlamda sanatkârların, motif, desen, kompozisyon, tasarım ilkeleri, renk uyumu, teknolojinin imkanlarını abartıdan uzak yerinde kullanma ve yazıyla uyum gibi hususları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Klasik kurallara ve geçmişe körü körüne bağlanıp geleceğe kapıyı kapatmak, sanatın gelişimini engeller.” (Taşkale, 2010:87).

Şekil 3.28: Genellikle Kur'an sayfalarının kenarlarında kullanılan Tezhip Motifleri

Kaynak: Güney ve Güney, 2001:81

“Türk sanatında kullanılan motifler tüm İslam dünyasında ortak olarak kullanılmıştır. Bu sebeple birçok toplumun katkısıyla gelişerek inanılmaz bir zenginlik, çeşitlilik ve iç içe geçmişlik arz eder. Bazı örnekler o derece farklı biçimlendirilmiştir ki motifin bir yaprak mı, bir çiçek ki veya bir rûmi mi olduğunu söylemek zordur. Bu gelişmiş motif birikimini gruplandırarak sıralamak yeni tasarımcılar için kısıtlayıcı olabilir. Bununla birlikte motifleri tanımak için tezhip sanatında en çok kullanılan motifler üç ana grupta toplanabilir: Bunlar, bitkisel motifler, Rûmiler ve geometrik motiflerdir. Bu temel gruplar ile birlikte; Geçme-zencerek, bulutlar, hayvan figürleri, münhani, tığ ve nokta (durak) motifleri de kullanılan diğer motiflerdir. Tezhipler genel olarak yazıların süslemesinde kullanılır. Yazma eserler dışında özellikle mimari süslemede yazı başlı başına bir süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Yazının bir bezeme unsuru olarak kullanılması, estetik olarak tezyinata elverişli Arap harflerinin (İslam harfleri) farklı karakterlerle yazılmasıyla İslam sanatları içinde gelişmiştir. Yazı diğer süsleme motifleri ile mükemmel bir biçimde kaynaştırılarak sanatın hemen her alanında görülen eşsiz kompozisyonlar oluşturulmuştur.” (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007:59).

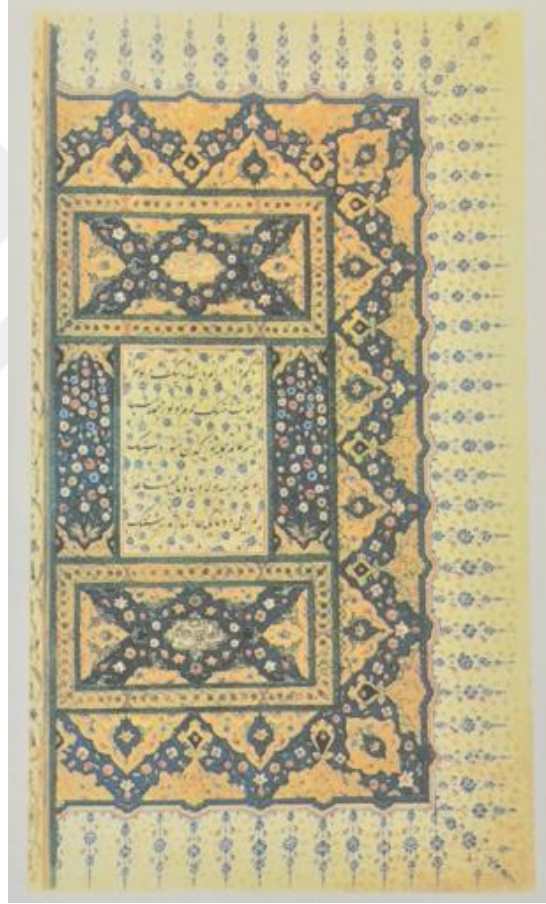
Şekil 3.29: Tezhip sanatında motif oluşturma aşamaları

Kaynak: Güney ve Güney, 2001:43

“Tezhip kitabın çeşitli yerlerinde, bazen de tamamında yapılır, bir yazma eserde genellikle tezhipli bölümler şunlardır;

- Zahriye: En önemli ve zengin tezhip örnekleri, kitapların zahriye kısmında yer alabilir. Tezhip kitabın zahriyesinde yuvarlak, beyzi, köşeli şekillerde olabilir ve ortasında bir madalyon halinde, çoğu zaman eserin ve mü'ellifin adı ile eserin kimin namına yazıldığı kayıtlıdır.
- Serlevha / İktil: Bazı yazma eserlerde özellikle Kur'an-ı Kerim'ler de ve padişahlara takdim olunan eserlerde bu sayfa ile karşısındaki sayfa tamamıyla tezhipli olabilir.
- Bölüm ve sure başlıkları (Kur'an-ı Kerim'ler de)
- Durak, Cüz, Aşer, Hizip, Secde işaretleri (Kur'an-ı Kerim'ler de ve dua mecmualarında)
- Hatime: Son sayfadaki tezhibe hatime veya ketebe (imza) tezhibi adı verilir.
- Cetvel ve bordür.
- Zencirek

- Tığ: Tezhipte yardımcı eleman olarak kullanılan tığların görevi tezhipli kısımlarla, boş bırakılacak kısımlar arasında oran ve dengeyi sağlamak, tezhipli kısımlardan boşluğa geçişi rahatlatmaktır. Tığlar tezhibin bittiği yerden başlayarak paralel çizgilerle dışa doğru ok gibi uzanır ve uçlara doğru incelerek sivri bir şekilde son bulurlar. Tığlar bulundukları yerlere göre çeşitlilik kazanmışlardır. Zahriye kısmında, dikdörtgen şeklinde düzenlenen tezhiplerde, mihrabiyelerde tığlar birbirine uzanan paralel oklar şeklinde olduğu halde yuvarlak ve beyzi madalyonların etrafındaki tığlar ise bir noktadan yayılan güneş ışıklarına benzerler.
- Cilt kapakları, mikle ve Sertab (Rukancı, Anameriç ve Tuzcu, 2016:27–28).

Şekil 3.30: Tezhip Süsleme Sanatı ile yapılmış Kur'an sayfası

Kaynak: Güney ve Güney, 2001:88

“Zaman içinde unutulmuşluğa terk edilmiş bu zarif ve zor sanat, son 10 yıl içinde bu sanata gönül veren çeşitli grup ve kişilerce canlandırılmıştır. Günümüzde Türkiye’deki pek çok üniversitede “tezhip bölümleri” ve belediyelerce açılan kurslar yetenekli sanatçılar yetiştirmektedir.” (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2012:39).

Geleneksel Türk Süsleme sanatlarından olan Ebru Sanatı, kıvamı bakımından koyu yapılmış boyaların su üzerine damlatılıp ince çubuklar ile desen oluşturulması, su yüzeyinde yapılmış olan desenin kağıt yüzeyine değdirilerek çekilmesi işlemine denilmektedir. Ebru yapılacak olan kağıt emici özellikte bir kağıt olmalıdır ki boya yüzeyle temas ettiğinde iyi sonuç alınabilmelidir.

şekil 3.31: Ebru sanatı rneği

Kaynak: Barutçugil, 2007:120

Türk geleneklerinde eski bir yere sahip olan Ebru Sanatı, Ciltilikte ve Kitapların i sayfalarında kullanılmaktaydı.

Şekil 3.32: Ebru Sanatı ile yapılmış bir cilt örneği, Süleymaniye Kütüphanesi,Nusret Hepgül Koleksiyonu

Kaynak: Barutçugil, 2007

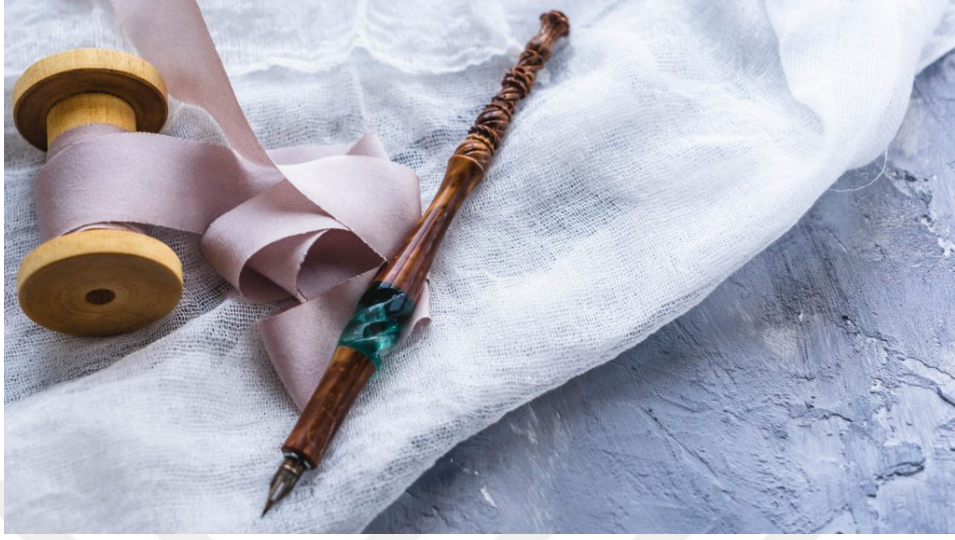
Şekil 3.33: Ebru Sanatında Gelincik çiçeğinin yapılış aşamaları

Kaynak: Barutçugil, 2007:130

Kum ile yazı kurutma işlemine Rıh adı verilmektedir. Yıldızlı ve pembe ya da mavi renklendirilmiş olarak iki çeşit rıh bulunur.

Rıh porselenden yapılmış üzerinde delikleri bulunan Rıhdanlık adı verilen kaplara konulup ince kum elde edilip yazı üzerine dökülüp yazının kurutulması işleminde kullanılmaktaydı.

El yazmalarının kenar bölümlerinde mürekkep ile çizilen çizgi işlemine kalemke denir. Bir diğer adı da cetvelke olarak anılır.

Şekil 3.34: Kalemke

Kaynak: Halfapx, 2015

Aharlanmı ve mühre işlemi görmüş olan kağıtların üzerine altın serpme yapılırdı. Bu işlemin adına Zervarak denilmiştir.

Altın serpme işlemi ŗu ŗekilde yapılmaktaydı; Bir fincan içine bir kaç tane nohut konur ve bu fincan içine de altın tozu dökülürdü. Bir kağıt üzerine zamlık sürülür ve ağızına tlbent gerilmı fincan bu kağıt üzerinde sallanırdı. Tlbentin deliklerinden sızan altın zerrelri kağıt üzerine dklrek bir tabaka teşkil ederlerdi.

4. GRAFİK TASARIMININ KİTAP SANATLARIYLA İLİŞKİLERİ

Mağara duvarlarına çizilmiş ilkçağ resimleri ya da sembolleri ile başladığı bilinen grafik tasarım örneklerine, taşınabilir eserlerin en eskilerinden kabul edilen, el yazması kitaplar da geleneksel kitap sanatları başlığı altındadır. Grafik tasarımı ve geleneksel kitap sanatlarının oluşmasını sağlayan süslemeler, görseller, tipografik temel unsurlardır.

Kitaplar İnsanlık tarihi içinde nesiller arası bilgi akışını sağlayan en önemli nesnelerdir ve zenginlik ifadesi haline gelmiştir. Uygarlığın gelişmişliğini ifade eden en önemli unsurlardan biri haline gelen kitaplar yağmalamalar, hırsızlıklar, tahrip edilmeler ile kiplardan kormak gibi bir paranoya gelişmiştir. Buna karşın, kitapların içeriklerinde bulunan grafik unsurlar bireyleri ve toplumları derinden etkilemiştir.

Şekil 4.1: Semerkand kâğıdı

Kaynak: Cnntürk, 2004

4.1 Kitap Tasarımında Bugün

Günümüz Kitaplarına geçişi sağlayan en önemli unsur matbaadır. “El yazması kitaptan basılı kitaba geçiş matbaanın icadıyla mümkün olmuştur. Tahta kalıp baskısı denilen basım tekniği geleneksel Çin basımının temel aracıdır. Bu alanda yapılan baskının ilk örneği, dut ağacı kabuğundan yapılmış kalın kâğıttan elde edilmiş minyatür bir tılsım

tomarıdır. Bu tomar, 6 m X 60 cm ölçülerinde olup üzerinde 12 tahta kalıp baskısı bulundurmaktadır.

Dünyadaki en eski basılı kitap, 868 yılına tarihlenen Elmas Sutra'sının Çince çevirisinin kâğıda basılı bir kopyasıdır. Çin'de hareketli harflerin II. yüzyıl ortalarında bulunmuş olmasına rağmen tahta kalıp baskısı önemini korumuştur. Bu duruma neden olarak, Çince'nin özelliklerinden dolayı hareketli harflerin işgücünde önemli bir tasarruf sağlamaması gösterilmektedir" (Bloom, 2003:62-63).

Georges Jean'a göre "dil ve alfabe gibi kültürel unsurların, uygarlık sürecindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin olabileceği" saptamasını yapmak yanlış olmayacaktır. "Yüzyıllardan beri bilinen baskı makinesi Gutenberg'den önce, üzüm sıkma, kâğıt parlatma ve kumaşlar üzerine baskı yapmak için de kullanılıyordu. 15. yüzyıl başında, ahşap kalıplı harfler, İncil'den sahneler ve aziz resimleri ile birlikte basılmıştır. Ancak bu baskılar, kâğıdın arka yüzünün tahtaya sürtülmesiyle elde edilmişti. Gutenberg ise değişebilen harflerle baskı yöntemini (tipografi) geliştirmiş, baskıyı mekanikleştirmiş ve kâğıdın önemini anlayarak basımda kâğıdı kullanmıştır" (Jean, 2006:93-95).

Çağdaş kitap basımının temellerini Jean Gutenberg atmıştır. "Gutenberg'in matbaasıyla kitapların hızlı biçimde ve çok kopya olarak basılması olanaklı hale gelmiş, basımcılık gelişmiş ve kısa sürede Avrupa'da birçok matbaa kurulmuştur. 1500 yılına kadar geçen yaklaşık 50 yıllık sürede Avrupa'da 300 kentte faaliyet gösteren 1700'den fazla matbaa bulunduğu belirtilmektedir." (Johnson, 1973:73).

Bu dönemden sonra ise "Matbbaa" günümüz baskı teknolojilerinin temelini oluşturmaktadır.

"Bu durum, basımcılığın yeni bir işkolu olarak ortaya çıkıp kısa sürede benimsendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Literatürde matbaanın icadı ve basımcılığın getirdiği yeniliklere ve doğurduğu olumlu sonuçlara çeşitli açılardan geniş olarak yer verilmiştir. Bunlar; bilgiyi kayıt altına almanın kolaylaşması, bilgi kaynaklarının kopyalarının kısa sürede ve çok sayıda üretilebilmesi, bilgi kaynaklarının ucuzlaması, okuryazar sayısının artışı ve insanların eğitim düzeyindeki yükselme olarak sıralanabilir." (Çakın, 2004:154). "Çalışmanın konusu açısından en önemli sonuçlar ise; modern kitabın ortaya çıkarak kısa sürede çok sayıda basılabilmesi ve yaygınlaşmasıdır. Matbaanın icadından önce bütün dünyada toplam 30.000 kadar kitap (el yazması) olduğu tahmin edilmektedir. Bunlarda, manastır ve kiliselerde, özel

koleksiyonlarda ulaşılması zor bir durumda bulunuyordu. 1500 yılına gelinceye kadar ise yaklaşık 40.000 orijinal kitap 15.000.000 kopya olarak basılmıştır.” (Johnson, 1973:73; Barutçugil, 2002:20) “20. yüzyılın başlarında kitap sayısının 5.000.000’u bulunduğu ve yalnızca 1982-1986 arası dönemde ise bu sayının 3.935.500 olduğu belirtilmektedir.” (Labarre, 1991:97).

Kitap sayısındaki bu hızlı artış, insanlığın yazılı birikiminin daha geniş alanlara daha hızlı biçimde aktarılabilmesinin önünü açmıştır. Diğer bir deyişle, dünya üzerinde kitap sayısının artmasıyla kütüphane koleksiyonlarının genişlemesi arasında paralellik bulunduğu söylenebilir.

“Genel olarak ifade etmek gerekirse, baskı teknolojisinin 16. yüzyıldan bu yana gelişmesi sonucu, dünya çapında kitap basımında büyük bir artış görülmektedir. Kitaplar hem konu hem de tasarım olarak çeşitlilik kazanmıştır. Görünüş olarak dikkat çeken kitaplara minyatür kitaplar, büyük boy kitaplar, ipek ciltliler, karton kapaklılar ve nadir baskılar örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde çok çeşitli konularda kitaplar yayınlanmaktadır. Kabaca bir ayırım yapmak gerekirse bu kitapları romanlar ve roman olmayan kitaplar olarak sınıflanabilir. Dünyada kitap yayımında ABD, Rusya, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkeler ilk sıralarda yer almaktadır. Teknolojideki gelişmelere rağmen Türkiye’de gelişmiş ülkelere göre yayın sayısında ciddi bir artış bulunmamaktadır” (Önen ve Türkyılmaz, 2011:2-3).

Bununla birlikte, bilgi teknolojisinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan e-kitaba rağmen basılı kitap yayıncılığı varlığını sürdürmektedir. Günümüzde de modern kitabın gelişimi ve değişimi anılan unsurların etkisiyle şekillenmeye devam etmektedir. Ancak bilgi teknolojisindeki gelişmelerin e-kitap teknolojisini ortaya çıkarmasıyla tamamen biçim değiştiren kitap, halen elektronik ve basılı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte nakkaşlar yerini tasarımcılara bırakmışlardır.

“Tasarımcı; yazar, yayınevi ve okuyucu arasında köprü kuran kişidir. Hazırlanan tasarım, psikoloji ve anlam açısından yazarı ve okuyucusunu, ekonomik ve teknolojik açıdan da yayınevini tatmin etmelidir. Tasarımın temel amacı, bir kitabı diğerinden ayrı kılan benzersiz bir kişiliğe ulaştırmaktır. Yazar, metin ve görüntü arasında kusursuz bir mesaj ilişkisi oluşturmaya çaba gösterirken kitap tasarımcısı da yazı sütunları ve illüstrasyon boyutları arasında armonik ve esnek bir yapı kurmaya çalışır”

(Becer, 2013:239).

Grafik Tasarımcı ne yapar? Önce neyi kitap haline getirecekse onu anlamaya çalışır. Onun kimliğini, ruhunu çok iyi kavraması gerekir. Bundan sonra yapacağı herşey o ruhun izini taşıyacaktır. Tasarımcı bu ruhu görünür hale getirecektir, bu ruhun bedeni ortaya çıkaracaktır. Bu ruh iyi kavramazsa olanlar, olabilecekler, yazarın korkularına neden olur. Kitap uzaktan değil elle tutulan, elle tutulma yoluyla işlevini yerine getiren bir nesnedir. Kitapla girilen ilişkide tutma, dokunma, hatta koklama bile vardır. O nedenle kitabın boyutu, cilt biçimi, sayfaların özellikle kapağın çünkü elle tutulan kapaktır- kağıt cinsi bu ilişkide –kitap/okur ilişkisinde- tarif edici özellikler taşır. (Erkmen, 2003).

Ulusel'in 2008 yılında yaptığı araştırma makalesinde, “Bir kitap çıkarmak için yapılacak işler, kitabın seçimi/kabulü ile başlıyor, sonra da eksiksiz, hatasız, yazı karakterlerinden, punto seçimine, sayfa boşluklarından dipnota, kâğıt kalitesine kadar her şeyi düşünülüp, tasarlanmış, öncesinde gerçekten okunmuş, 'edit' edilmiş bir kitabı ortaya çıkarmak ve bu kitaba bir kapak yaptırmak (bizdeki eğilim daha ziyade yapmaktır). Sonra onu basmak, dağıtmak, insanlara duyurmak ve satmakla devam ediyor. Bu süreçte yapılan işlerin hepsi, insanların kitap sevmesine iyi ya da kötü etki ediyor.” (Ulusel, 2008)

Aynı araştırmacının farklı tarihte yazmış olduğu makaleye göre; “Kitap Tasarımı dediğimiz zaman, kağıdı, yazı karakteri, görsel malzemesi boyutları, cildi ve kitabı oluşturan akla gelebilecek her türlü öğeyi içine alan bir grafik tasarımdan söz ediyoruz. Bunu yapanın da tasarımcı olduğunu söylüyoruz. “Aslında ilk mesele, kitabın ilgi çekici yanını insanlara gösterecek şeyler akıl etmek.” (Ulusel, 2003).

“Kitap –tümü- hem sıradan bir ‘mal’ olarak, hem de ona yüklenmiş ve kendiliğinden taşıdığı anlamlardan dolayı, tasarımına önem verilmesi gereken bir şey, ilk olarak yayıncılar kapakları kendileri yapmaktan vazgeçmelidir. Yayıncıların kapak tasarlama 'hevesleri'yle birlikte bir de 'iyi kapak' tarifleri meselesinin de bir biçimde hallolması gerekiyor. Çünkü ülkemizdeki kitap kapaklarına alıcı gözle baktığımızda ortada pek de öyle insanın sevesi gelen kapaklar olmadığını biliyoruz, sevilesi kapakların azınlıkta olduğunu görüyoruz. Bu durumun baş mimarları da, iyi kapak tarifi uzmanı yayıncılarımız hiç kuşkusuz. Bu kerameti kendinden menkul uzmanlık alanına hâkimiyetlerinin, yine sadece ve sadece kişisel deneyimlerinden neşet ediyor olması

da işin tuzu biberi. Tuzu mu biberi mi fazla kaçmış bilmiyorum ama bu işin tadının çoktan kaçtığı belli. Belli çünkü insan piyasadaki kitapların çoğunu, değil durup dururken sevmek, aldığı kitabın kapağını sevmiyor, değil sevmek bakası gelmiyor.” (Ulusel, 2008).

Günümüzde kitap tasarımı yapılırken, grafik tasarım kurallarının dışında, kitap üzerinde uygulayacağı ve alıcı kitleye vereceği mesaj, tamamen tasarımcının hayal gücü ve estetik anlayışına bağlı şekillenmeli ve özgün tasarımların oluşturulması sağlanmalıdır. Yayınevleri tarafından tasarımcı ve yazarlar özgür bırakılmalı kitaplar yazarı ve tasarımcı ile yapılan iş aracılığıyla birebir iletişim sağlamalıdır.

“Yayınevleri kitap çıkmadan önce müstakbel okurlarla, internet üstünden ilişkiye geçebilir. Alternatif kapaklar yaptırıp bunları sitesinde yayımlayıp, kitabı en beğenileniyle basabilir. İnternette yayımlanacak kitabı ilan edip, kapak için öneriler alınıp, buradan ilerlenebilir. Bu tür şeyler hepimize, yayıncıların iyi diye tarif ettiği (yani kitabın satılmasını kolaylaştıran/teşvik eden kapak tariflerinin), doğru olup olmadığını kesin olarak gösterecektir. Aynı zamanda yayıncıların, o kapak iyi, satar, bu kapak kötü, satmaz diye dayattıkları 'gerekçeler'in, ne kadar geçerli şeyler olduğunu görmek de mümkün olabilecektir bu sayede... Yayıncıların dikte ettirmeye çalıştığı kıstaslar gene kendi koydukları kıstaslardır” (Ulusel, 2008).

Kimi kitaplar ketumdur, içlerindeki açık etmemek için ellerinden geleni yaparlar; yine de iç dünyaya açılan bir kapı olarak yüzün çizgilerinde ipuçları ararız. Bazıları ise çok kolay ele verirler kendilerini. Çoksatar mı, klasik bir metin mi, ciddi mi oldukları kapaklarından okunabilir (Öğdül, 2011).

Tasarımcı çağının bir üretimi ve üreticisi olarak kimikleştirici kuvvetleri, çizgileri kitaba taşıyan biridir, kitaba kimliğini verendir. Bir grafik sunum sadece kitabın içeriğini değil, tarihsel anlamını, kültür tarihindeki durduğu noktayı da gösterir bize. Kitaplar ve kapakları entelektüel geleneğin capcanlı, fiziksel tezahürleridir (Öğdül, 2011).

Kitap nesnesi birincil işlevini kaybetti. Bilginin depolanması ve dolayımlanması daha pratik ve esnek mecralarla mümkün artık. Nesne olarak kitabın varlığının meşru kılınabilmesi için fiziksel özelliklerinin öne çıkması, editoryal yapısının daha deneysel olması gerekiyor. Bu da tasarım açısından yeni imkânlar sunuyor (Karol, 2014).

Yazar, kitabını oluştururken onun biçimi ve iç yapısı hakkında bazı düşünceler üretir.

Bu düşünceler; ya belirli bir kitap üzerinde yoğunlaşır, ya da bir çok kitabın damıtılmış bir sentezi olarak ortaya çıkar. Yazar genellikle kitabını başlıklar ve bölümler halinde tasarlar. Ama bir metin en olgun evresinde bile yazarının kafasındaki mesajı okuyuya tam anlamıyla yansıtamaz (Becer, 2013:239).

“Kitap tasarımı, yayıncılık işinden ve basılı ürün pazarından ayrılamaz. Bir tür ‘fantezi yaratma’ alanı değildir. Hele eli kırık grafikerlerin ilhamına ya da yayınevi sahiplerinin insafına hiç bırakılamaz. Kitap karmaşık, zor gerçekleştirilen bir ‘ürün’dür. Aynı zamanda da güzel bir nesne.” (Ada, 2003).

“Kitabı bir estetik nesne olarak görmek için neleri, nasıl göz önünde tutmak gerekir? Bunu konuşmaya kapaktan başlanabilir. Kitabın önce yüzüne bakarız, sonra konuşmaya başlarız onunla. Kitaba bakanın ilk algısını oluşturduğu için kapak, yayıncının büyük sorunlarından, bilen bilir, çözümü bazen bir karabasan gibi çöktüğü için.” (Gümüş, 2013).

“Pek çok yayıncı, bazen ekonomik güçlükleri yüzünden, çoğu kez de kapak tasarımı için ayrıca bir maliyet kalemi daha yazmak istemediğinden, kapakları kendisi yapar. Bu durumu gözünüzde canlandırın ve sonuçlarını düşünün. Tasarımcıya kitabın bütün maliyeti içinde küçük bir kalan bir parayı ödemekten kaçındığı için, kapağı kendisi yapan yayıncının yaptığı işin devamından kuşku duyabiliriz. Oysa ödenen o para, neredeyse on tane kitap satışıyla karşılanabilecek bir tutardır.” (Gümüş, 2013).

“Çizgisi ve yaratıcılığı olan iyi tasarımcı, birikimi/deneyimi olan iyi editör kitabın içi ve dışından her dem sorumludur. Gene de, ben, kitapta özgün tasarım düşüncesine hep inanmışımdır. Bir yayınevinin kimliği tasarımdan geçer.” (Andaç, 2015).

Nakkaşlar, keşişler, hattatlar, tezhipçiler, katipler vb. sanatçı ve zanaatkarlar geleneksel yöntemler ile bir kitabı tasarlarlarken, büyük emek ve uzun zaman harcamışlardır. El yazması kitapların içindeki bilgiler kopyalanabilmiş fakat tasarım olan görsel ve sanatsal özellikleri hiçbir zaman aynı şekilde kopyalanamamıştır. Bir kitabın yapımında teknik özellikleri oluşturan kişiler günümüzde grafik tasarımcı olarak adlandırılmaktadır. Bu kişilerin yapmış olduğu kitap tasarımları, geçmiş dönemlerde nakkaşların, minyatür sanatçılarının oluşturduğu kitaplara göre daha hızlı ve sayıca daha fazladır. Geleneksel kitap yapım tekniklerine bağlı kalınarak oluşturulan kitaplar günümüzde çok nadir olarak yapılmaya, bu nedenle pahalı fiyatlarda satıldığından koleksiyonerlerin kütüphanelerinde yer almaya başlamıştır.

4.2 Hayalperest Yayınevi ve Kitap Üretim Süreci (Söyleşi)

Bir kitabın teknik ve basım açısından oluşum süreci günümüzde şu şekilde gerçekleşmektedir.

Bu bölüm başlığı altında verilen araştırma bilgileri Hayalperest yayın evi ile 18.07.2019 tarih ve saat 14:00 de sayın Fatma Top ile yapılan söyleşide günümüz kitap tasarımı ve yayını hakkındadır.

Yeni teknoloji kullanımında kitaplar; görsellerde kullanılan renklerin canlılığıyla, baskı, ciltlenme aşamasıyla ve basılacağı kâğıtların kalitesi açısından ve çeşitlilik kazanmıştır. Günümüz de yapılmakta olan kitaplar geçmiş dönemlerde yapılmış kitaplardan daha özgün ve daha modern görünüşe sahiptir. Geçmişte kitap kapakları yapılırken çok fazla malzeme ve tasarım açısından çeşit bulunmamaktaydı. Günümüzde bu faktörler zengin çeşitliliğe sahiptir. Kitabın içeriğinde ve kapak tasarımında kullanılacak olan Görsellerde de malzemeler kadar çeşit bakımından oldukça fazla ve baskı kalitesi bakımından bakıldığında orijinaline yakın renklerde oluşturulmaktadır. Yapılan tasarımlar sayıca fazladır her biri birbirinin aynısıdır. Geçmişte yapılan kitaplar el yazmalarında tek bir nüshaya sahiptir. Kopyası yapılsa bile hiçbir kopya diğeriyle aynı değildir. Matbaa tekniği bu anlamda hepsini aynı şablona sokmuştur. Geçmişe göre sayıca çok az hazırlanan ve uzun zamanlarda yapılan kitaplar günümüzde çok kısa sürede çok sayıda hazırlanmakta ve okuyuculara çok kısa sürede ulaşabilmektedir.

Kitabın oluşum süreci; Bir yazarın hazırlamış olduğu kitabın dosyasının basım için yayınevi ne getirir. Her yayınevinin basım için kendi şablonu yazım kuralları ve dil konsepti bulunmaktadır. Kitap getirildiği ilk aşamada yayınevi editörü tarafından okunur ve dil akıcılığı konseptine uyumluluğu bakımından kontrol edilir. Editörün “basıma uygundur” onayı ile matbua basım süreci başlar. Akabinde her iki tarafın yasal hakları sebebiyle yazar ve yayınevi arasında sözleşme oluşturulur. Bu sırada kitap redaksiyona yani düzeltmelerin yapıldığı aşamaya geçmiş olur. Bu düzeltmeler kitabın konusunu ve orijinalliğini bozmadan imla kurallarına yönelik yapılır. İmla hatalarında düzeltme aşaması bittikten sonra kitap yayınevi editörüne geri döner editör kitabın dil akıcılığında bulunan düzeltmeleri yapar. Metnin orijinalliği ve konusu bozulmadan daha akıcı hale çevrilir örneğin cümle kopuklukları varsa bu hatalar bu aşamada editör tarafından düzeltilir. Her yayınevinin kendine özgü bir tarzda dil

bütünlüğü ve yazım kuralları bulunmaktadır. Her yayınevinin kendine uyumlu bulduğu ve şablon olarak kullandığı yazım ve imla kılavuzu vardır. Örneğin hayalperest yayınevi olarak biz Necmiye Alpay'ın imla kılavuzunu kullanmaktayız.

Tüm bu eserin özünde bozulmaların yapılmadığı düzenlemelerin ardından kitap yayınevi tarafından yazarın onayına sunulur. Yazar herhangi bir kusur görmez ise tasarım ve uygulama aşamasına geçilir. Yayınevleri tasarım açısından bazen kendi bünyesinde bazen dışarıdan bir grafik tasarımcı ile çalışmaktadır. Kitabın içinde editör yazar ve yayın evinin iş birliği ile kullanılacak görseller seçildikten sonra yayın evinin kendine özgü belirlemiş olduğu serilerde bulunan font ve punto şablonunda hazırlanılır. Kapak tasarımı hazırlanır kapak tasarımlarına bazen yayınevleri bazen yazar karar verir. Yapılan iş uygun ise tasarım aşaması bittikten sonra yine editöre dönen kitap “son okuma” aşamasına geçer. Bu son okuma denilen işlemin amacı tasarım yapılırken metinde ve görsellerde kaymalar meydana gelebilir. Bu hataların bu aşamada düzeltilmesi yapılır. Tüm bu aşamalar bittikten sonra prova baskı için kitap matbaa ya gönderilir.

Kitap baskı aşamasına geldiğinde baskıya geçilmeden ISBM* onayı için kütüphaneler ve yayınlar genel müdürlüğüne yayınevi tarafından başvuru yapılır. Yine aynı şekilde telif hakları bandrolü alınır ve tüm bu onay dosyaları matbaaya tüm düzeltmeleri ile gönderilir istenilen sayı ebat ve kalitede basımı yapıp yazara gönderilir.

Bu süreç yurt dışında daha önce basılmış yabancı kitaplar için daha farklıdır. Kitabın çeviri yapıp basılmasına karar verildikten sonra daha önce basılmış olduğu yayın evi ile yeni basımı yapacak olan yayınevi arasında yasal yazışmalar ve sözleşmeler gerçekleştirilir. Bazı yayınevleri bu telifleri üstlenmediği zamanlarda ise yazar ile iletişime geçilip izin onay ve sözleşmeler gerçekleştirildikten sonra editör okuması tasarım ve basım işlemleri başlatılır. Genel olarak yurt dışı yayınlarında muhatap olunacak taraf çoğu zaman daha önce basımı gerçekleştiren yayınevidir.

Kitabın sayfa düzeni yayınevi ve yazarın tercihiyle yapılan bir iştir. Bazen yayınevi kendi standartlarına uydurarak bu düzeni oluşturur bazen ise tamamen yazar karar verir. Tasarım açısından düşünüldüğünde; yayınevlerinin belirlediği standart şu özelliklere göre oluşturulur; eğer yapılacak iş içerisinde görsellerin ön plana çıkması gerekiyorsa daha büyük görsellerin bulunduğu daha görselin ön plana çıkacağı çoklukta ve boyutta yazılar kullanılır.

Kitap tasarımı yaparken özellikle yapılan iş sanat yayıncılığı ise baskı kalitesi kâğıt seçimi ve kullanılacak görseller en önemli unsurlardır.

Bugünün şartları altında kitap tasarımı yaparken dikkat edilmesi gereken kurallarda biri de görsel kullanımıyla ilgilidir. Konu ile ilgili seçilen görseller kitap içeriğine yerleştirilirken; metnin akışına göre yerleştirilmelidir. Metnin detaylarını canlandırmak için kullanılır. Görselin ön planda olması gerekiyor ise; yasal hakları elde edilen kullanılacak görseller tek bir formada sayfa ortasında kullanılır ve boyutuna da yazar karar verir.

Kitapların okunmasında da satılmasında da grafik tasarım önemlidir. Kapaklar içeriğe uygun veya kitlelere hitap edilecek gibi hazırlanmalıdır. Satılması kitaplar için önemlidir. Örneğin Elif şafak aşk isimli kitabının ilk basımında pembe bir kapak kullanmıştır. Bu kitabın içeriğine bakılmaksızın erkek kitle tarafından alınmamasına sebep olmuştur. Biraz cinsiyet ayrımı olarak görünse de kapağıyla albeni sağlayan kitap 2. Basımda erkekler için pembe dışında gri renkte basıldı ve erkek kitleye satışı sağlandı. Bir kitap yıllar geçse de 2. 3. Basımı olsa da sadece kapağı ve tasarımı için alıcı kitleye hitap edebilir satışı sadece tasarımdaki değişiklik ve özen sebebiyle sağlanabilir bu açıdan baktığımızda ve kitabın oluşumunda grafik tasarım gerçekten önemlidir.

5. SONUÇ

Konu başlığı “Grafik Tasarımının Geleneksel Kitap Sanatlarıyla İlişkileri” olarak belirlenen tez araştırmasının temelinde grafik tasarım alanlarından biri olan geleneksel kitap sanatlarını incelemektir.

Geleneksel yöntemler ile yapılmış olan kitaplar, İçeriğinde ve dışında bulunan tasarım unsuruna dahil olan her özellik, günümüzde teknolojinin avantajı ve yeni tekniklerle tasarlanmış olan kitaplara göre işçiliğiyle, içeriğiyle, cilt tasarımıyla her zaman daha gösterişli ve zahmetli oluşturulmaktadır.

Günümüzde Grafik Tasarım'ın iki temel unsurunu oluşturan tipografik ve görsel öğeler, mağara duvarlarından çıkmış, zaman içinde insanoğlu tarafından geliştirilerek, kitaplarda yer almıştır. Mağara duvarlarında, kalıcı görsel ve yazıların bulunduğu ilk örnekler, kitaplar sayesinde taşınabilirlik ve kolay saklanıp, korunabilme özelliği kazanmıştır.

İlk örnekleri tipografik unsurlar kullanılarak hazırlanmış, daha sonra gelişen teknik ve malzemeler ile görsellerinde bulunduğu kitaplar oluşmuş, gelişerek günümüz kitaplarına dönüşmüştür.

Geleneksel teknikler kullanılarak taşınabilir kitap nesnesi oluşturulurken;

- Malzeme bakımından incelendiğinde; ilk örnekler kil tabletlere, ağaç ve bitkilerden oluşturulan tahta tabletlere, kazıma yöntemiyle yapılıyorken, bu işlem insanoğlu tarafından geliştirilerek hayvan derilerine, papirüs ve parşömene daha sonra tüm bu malzemelerin en gelişmiş hali olan kağıdın icat edilmesinden sonra kağıtlar üzerine kalem ve mürekkep kullanılarak yapılmıştır. Geleneksel yöntemlere göre; Kağıtlar ahar adı verilen boyama yöntemi ile renklendirme veya mühreleme işlemi ile parlatılarak çeşitlilik kazanmıştır. Önceleri is ile elde edilen siyah mürekkepler kullanılıyorken, daha sonra kahverengi, mavi ve kırmızı renkler elde edilmiştir. Bu renkler de kitabın oluşumunda yazılacak yazının veya süslemenin kalınlığına göre kamış ve tahtadan elde edilmiş kesik uçlu kalemler ile yapılmaktadır.

- Biçim ve kapak sayfası bakımından incelendiğinde;
El yazması kitap kayıtları önce papirüse, parşömene yazılmış tomarlar ve rulolar halinde bulunmaktaydı. Bu kayıtlar daha sonra zaman içinde geliştirilerek günümüzdeki ciltli kitap formunu almıştır. Ciltli kitaplar, mücellitler tarafından mukavvalar üzerine deri ya da kumaş ile kaplanıp dikilerek yapılmaktadır. Bu kitap ciltleri biçimsel olarak; sayfaların ön - arka yüzünü örten alt ve üst kapak, sayfaların birbirine bağlanmasını sağlayan dikişlerin bulunduğu yüzeyi örten dip-sırt, ön kapak üzerine örtülen miklep ve son olarakta miklebin kapağa bağlanmasını, hareket özelliğini sağlayan sertap olmak üzere dört bölümden oluşturularak yapılmıştır.
- El yazmaları, süsleme sanatları, iç tasarımı ve görsellerin oluşturulması gibi teknik özellikleri incelendiğinde;
Öncelikli olarak kitap ciltlerinde, ebrû, katı', halkari, tezhip, minyatür gibi süsleme sanatlarının kullanıldığı görülmektedir. Türk geleneksel kitap tasarımlarına bakıldığında da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bu süsleme sanatlarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.
İç tasarımlarında da müzehhib adı verilen kişiler tarafından yapılmış tezhip sanatı süslemelerinin bulunduğu görülmektedir. Bu süslemeler yapıldığı kültürün özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Hristiyan toplumda tezhip sanatı yapılışında hayvan figürleri kullanılıyorken, özellikle İslamiyet sonrası Türk toplumunda çiçek motifleri ve geometrik formlar kullanılmıştır.
Görsel unsurlar bakımından incelendiğinde ise; musavvir yada nakkaş adı verilen kişilerin oluşturduğu, çoğu zaman içerikte yazan bilginin anlatıldığı, iki boyutlu, perspektif özellikleri olmayan, fakat padişahlar gibi önemli kişilerin diğer insanlara göre daha büyük çizilmesiyle ön plana çıkartıldığı, tasvir diğer adıyla minyatür adı verilen el çizimi resimlerin yapıldığı görülmektedir.
- Kayıt altına alınan bilginin yazılışı incelendiğinde ise; ilk çağlarda yazının icadı ile taşınabilir kitaplar, tabletler üzerine çivi yazısı ve resim yazısı olarak yapılyorken, gelişim sürecinde alfabelerin oluşumundan sonra, güzel yazı yazma sanatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk ve islam yazı sanatına bakıldığında; Kûfi' ve "aklâm-ı sitte" altı kalem adı verilen altı yazı türleri yani günümüzdeki fontlar ortaya çıkmıştır. Güzel yazı sanatı, dünya üzerinde toplum ve kültüre göre değişiklik göstermektedir. Yazı yazılmış olduğu alfabeye

göre de farklı üslup özelliklerine sahiptir. Hat sanatı ile yazılmış Arapça ve Gothic yazılmış harflerin arasındaki fark bu konuya örnektir. Hat sanatı 11. Yy. da Araplar tarafından yapılmaya başlansa da gelişimi en çok Türk geleneksel kitap sanatları ile yapılmış el yazması örneklerinde görülmektedir. Hat sanatı güzel yazı yazma sanatına verilen isimdir. Bu sanat el yazması kitaplara hattat adı verilen kişiler tarafından yazılmaktadır. Hat sanatı oluşturulurken, yazının kalınlığına göre hazırlanan kamyş ve tahtadan yapılmış kalemler kullanılmaktadır.

- Geleneksel tekniklerin kullanıldığı kitapların yazıldığı ve kopyasının yapıldığı yerler incelendiğinde;

Hristiyan toplumlarda manastır kütüphanelerinde, islam kültüründe medreseler ve cami kütüphanelerinde din adamlarının kontrolünde, Osmanlı döneminde ise saray içinde padişahların denetiminde kitap yapımı için ayrılmış zümrelerde el işçiliği ile yazılıp kopyalandığı hiçbir teknolojik cihaz kullanılmadan yapıldığı görülmektedir.

Zamanla Teknolojik gelişmeler yaşanmış kitaplar çok uzun zaman alan geleneksel yöntemler kullanılarak yapılmaktan kopmuştur. Önce matbaa kurulmuş, fotoğraf makinesi icat edilmiş, bilgisayar icat edilmiş, Bilgisayarlarda tasarım yapılması için programlar geliştirilmiş, bu tasarımları yapacak kişi olarak Grafik tasarımcıları yetiştirilmiştir. İnternetin bulunması ve yaygın olarak kullanılması ile de kitaplar günümüz haline bürünmüştür.

Günümüzde yapılan kitaplar, biçim, basım, kopyalama, malzeme, iç ve kapak tasarımı, görselleri ve yazar ve tasarlayan kişiler olarak incelendiğinde;

Avrupa’da Johannes Gutenberg tarafından icat edilmiş, Osmanlı döneminin sonlarından itibaren ise İbrahim Müteferrika tarafından hayatımıza dahil olan matbaa kurulmuş, kitaplar artık saray, medrese ve manastırlardan çıkmış matbaalarda makineler tarafından basımı gerçekleştirilmiştir. Geleneksel tekniklerin kullanıldığı el yazması kitaplara göre bir kitabın aylarca yazılması ya da kopyalanması yerine bir günde yüzlerce hatta günümüz teknolojisi ile aynı anda binlerce basımı ve birebir kopyalanması yapılmaktadır. Tüm bu gelişim okur yazar kitlenin çoğalması ve kitaplarda yazılan konuların çeşitlenmesine neden olmuştur.

Okur yazarlığın gelişimi, konulardaki çeşitlilik kitap yapımında kullanılan malzelerin de çeşitlilik kazanmasına neden olmuştur. Geçmişte mükre ve ahar tekniğı ile kağıtlar çeşitlilik kazanıyorken, günümüzde fabrikalarda çok sayıda, farklı kalınlıklarda, renklerde, boyutlarda, parlaklıkta üretilmeye başlanmıştır. Bu kağıtlara bilgi yazıcılar ve matbaa makinelerine yerleştirilmiş özel üretilen mükrekkepler istenilen rengin istenilen tonunda basılmaya başlanmıştır. Kalem, mükrekkepler de geliştirilmiştir çok sayıda, çeşitte kalem, her renkte mükrekkep ve boyalar üretilmiş fakat kitap yapımında günümüzde el yapımı yöntemler değil dijital yöntemler kullanılmaktadır.

Geçmişte din adamlarının gözetiminde yapılan ve yazılan kitap içerikleri, günümüzde yayınevlerinin kurulmasıyla, bilgi yazarlar tarafından yayınevlerine teslim edilmekte, yayınevi editörleri tarafından kontrol edilip, düzeltmeleri yapılmaktadır.

Kitaplara kaydedilecek olan bilgi editör tarafından kontrol edilip, tasarım aşamasına geçer. Bu aşamada iş grafik tasarımcının hayal gücüne, yeteneğine ve yazarın isteklerine bağlı hareket edilir. Bilgisayarın, internetin, fotoğrafın ve tasarım programlarının icadı ile geleneksel teknikler ile kitabı oluşturan kişiler yerini günümüzde grafik tasarımcılara bırakmıştır. Grafik tasarımcılar bir kitabın yapımındaki bütün tasarım unsurları ile ilgilenen kişidir. Süsleme sanatları artık kitapların içlerinde konuya göre yer alırken çeşitli dijital baskı yöntemleri ile de yapılmaktadır.

Hat sanatı yerini tipografiye, tasarım için geliştirilmiş bilgisayar programlarında kullanılmak hazırlanan binlerce font tasarımına bırakmıştır. bu fontlar artık kültüre göre değil grafik tasarımcının seçimi ve konuya uygunluğuna göre değişim göstermektedir.

El yazmalarında süsleme ve konuyu canlandırmak için yapılan minyatür sanatı günümüzde fotoğraflara yine bilgisayar programlarında grafik tasarımcılar tarafından çizilen illüstrasyonlar ve vektörel çizimlere yerini bırakmıştır. Kitapların içinde ve kapak sayfasında bulunan görseller teknoloji ile yeni bir boyut kazanmıştır. Perspektif ile derinlik oluşturulmuş, renkler daha canlı hale gelmiş ve çeşitlilik kazanmış, fotoğrafların kullanılmasıyla kitapta yazan bilgi bazen birebir anın yakalanmasıyla kayıt altına alınmış, konuyu anlatma da kullanılmış ve basılmıştır. Fotoğraflar önceleri siyah beyaz çekilip kullanılıyorken, günümüzde daha da canlı hale gelip, birebir renklerde ve netlikte çekilmektedir. Tüm bunları tasarlayan grafik tasarımcılar, yapmış

oldukları tasarımı dijital olarak baskıya hazır hale getirip eskisi gibi oturup birer birer yazıp kopyalayıp yada çizmek yerine, basılmak üzere matbaalara göndermektedir. Matbaalar ise istenilen çeşitte kağıtla, istenilen boyutta ve formda kitapları matbaa makineleri kullanarak istenilen yöntemle ciltleyip aynı günde binlerce sayıda hazırlayıp okurlara ulaştırmaktadır.

İncelendiğinde geçmişte ve günümüzde yapılan bütün kitaplar, içeriği ve tasarımıyla grafik tasarımı oluşturan görsel ve tipografik unsurların tamamını barındırdığından, teknik özellikleriyle, yapılış aşamalarının tasarlanıp kitap formuna bürünene kadar grafik tasarımcılar tarafından yapıldığından, geleneksel kitap sanatlarında kullanılan tekniklerin geliştirilmiş halinin günümüzde yapılan kitap tasarımları oluşuyla bu tezin konusu ispat edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ada, S.** (2003), Tasarım konusunda ne düşünüyorlar? *Picus Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:4,
- Arseven, (1975)**, *Sanat Ansiklopedisi*. (5. Basım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aslanapa, O.** (1984), *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, 11.baskı
- Atılğan, M.** (2006), Antik Çağın en önemli yazı malzemesi: Papirüs. *Bilgi Dünyası*, 7 (2), 293-312.
- Aytan, D.** (1991), *Ciltleme ve Serigrafi İş ve İşlem Basamakları I. II. III. Sınıf*, Emel
- Barutçugil, H.** (2007), “*Suyun Rüyası Ebru Yaşayan Gelenek*”. Ebristan Yayınları
- Barutçugil, İ.** (2002), *Bilgi Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Becer, (2013)**, *İletişim ve grafik tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi. 9. baskı
- Binark, İ.** (1975), *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*, Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, Türkiye.
- Bloom, (2003)**, *Kâğıda işlenen uygarlık: Kâğıdın tarihi ve İslam dünyasına etkisi*. (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Buhari, (2010)**, *Sahih-i Buhari Tercüme ve şerh-i 11. Cilt*, Sağlam yayınevi.
- Childe, G.** (1996), *Kendini Yaratan İnsan*, İstanbul: Varlık Yayınları
- Cunbur, M.** (1967), *Dr. Ön Asya Kanunu: Süleymanın Baş Müzehhibi Karamemi*, C2.
- Çakın, İ.** (2004), Mütferrika Matbaası’nın düşündürdükleri ve Avrupa’da basımcılığın etkileri: Gelecek için geçmiş anlamak. *Bilgi Dünyası*, 5 (2), 153-167.
- Çığ, K.** (1973), “Kitap Kapları”, *Türkiyemiz Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul.
- Çığ, M.İ.** (1994), *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*", Kaynak Yayınları
- Dahl, (1999)**, *Antik Çağ'dan günümüze her yönüyle kitabın tarihi* (M. Dünder, Çev.). Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.
- Demiriz, (1999)**, “Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki H.413 Sayılı Sümbülname ve Sanatımızdaki Yeri”, *Sanat Dünyamız*.
- Demirtepe, E.Ü.** (1983), “Dünyada ve Türkiye’de Yayımcılığın Gelişmesi. *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 84, 15 Kasım 1983.
- Derman, M.U.** (1968), “Hattat Halim Efendi,” *İslâm Düşüncesi*, sayı 6, Kasım 1968
- Doğan, A.N.** (2009), *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatı'nın Ana Hatları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dumas, A.** (2012), *Kraliçe Margot*, Alfa Yayıncılık,
- Dünder, (2011)**, “Grafik Tasarım Bağlamında Kitap Nesnesi ve Nesne Olarak Kitap” Mimar Sinan Üniversitesi, 2011, *Yüksek Lisans Tezi*.
- Dünder, B.** (2011), *Kitap nesnesi olarak kitap*, Akın Nalça Kitapları, 2011
- Eco, U.** (1986), *Name of the Rose* (Gülün adı)
- Elmas, H.** (2000), *Çağdaş Türk Resminde Minyatür Etkileri*, Konya.
- Emecen, (2007)**, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa 2006. (2. baskı, 2007)
- Erdem, S.** (1991), “Babil”, İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 4.
- Erkmen, B.** (2003), Biz Neye Kitap Deriz? *Picus Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* Sayı:4
- Erünsal, İ.E.** (2018), *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*
- Esiner Özen, M.** (1998), *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Güney, K.Z. ve Güney, A.N.** (2001), *Osmanlı Süsleme Sanatı*, Cilt:126.
- Hesap Tabletleri**, (2002), *Yazı İnsanlığın Belleği*.
- İnan, A.** (1992), *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jean, G.** (2006), *Yazı: İnsanlığın belleği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Johnson, E. D. (1973).
- Johnson, O.E.G.** (1973), “An Economic Analysis of Corrupt Government with Special Application to Less Developed Countries”, *Kyklos*, Vol: 28.
- Karol, E.** (2014) *Marketing Türkiye Dergisi*, "Tasarım" eki, 15 Şubat 2014, Sayfa:54.
- Kınal, F.** (1963), “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, Ankara: *D.T.C.F.D Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12.
- Köroğlu, K.** (2006), *Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kramer, S. N.** (2002), *Sümerler*, İstanbul.
- Labarre, A.** (1991), *Kitabın Tarihi*, çeviri : Galip Üstün, Yeniüzyıl Kitaplığı,
- Mahir**, (2012), *Matbaacılık Sanayi*, Ankara, Türkiye.
- Melleart**, (1962), “Excavation at Çatal Hüyük”, *Anatolian Studies XII*
- Mesara, G.M.** (1998), *Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı*, İş bankası kültür yayıncılığı
- Milli Eğitim Bakanlığı**, (2012), *MEGEP Ders Modülü*
- Osmanlı Arşivi Belge Başkanlığı**, (1997), *Başbakanlık Osmanlı arşivindeki belge türleri, Badişah el yazıları ve belge restorasyonu*, İstanbul.
- Ovahoğlu, İ.** (2007), *Arşivin Rengi Osmanlı Belgelerinde Ebru ve Etiket*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Overbeck, J.** (1875), *Pompeji*:488.
- Öcal**, (1971), *Kitabın evrimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası. Önen, B. Z. ve Türkyılmaz, M. (Yay. Haz.). (2011).
- Önen, B.Z. ve Türkyılmaz, M.** (2011), *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türkiye,
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, B.** (2007), *Türk Sanatında Tezhip*, İstanbul
- Rukancı, F., Anameriç, H. ve Tuzcu, K.** (2016), *Yazma Eserlerin Bibliyografik Denetimi*.
- Sarıkavak, N.K.** (2014), *Kaligrafik ve Tipografik Deneysel Tasarımlar*, İstanbul, Grafik Tasarım
- Şahin, Y.** (2002), *Anadolu Kadın Başlıkları*, cilt:18.
- Tanımdı, A.e.g, Z.** (2016), "Topkapı Sarayı Kitap Hazinesi'nin Nadide Eserlerinden Bir Diğeri: Hazine 2166 Numaralı Safevî Albümü Hakkında". *Journal of Art History* / 25 (Mart 2016): 187-238.
- Taşkale, F.** (2010), *İstanbul'un Ustaları* (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti).
- Tirmizi, Hadislerle Peygamberimiz (s.a.v.)'in Özel Hayatı ve Güzel Ahlakı Tam Şemail-i Şerif Tercemes**
- Türkyılmaz, Ö.** (2013), “Çağdaş Türk Resminde Gelenek Sorunsalı”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Ulusel, M.** (2003), *Tasarımcı komple bir atlettir. Picus Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi Sayı:4*
- Ünver, A.S.** (1964), *Mevlevilik Medeniyeti*, C:3, nr. 8-9-10, Temmuz
- Yetkin, A.K.** (1963), *Tebyînü 'l-muğlakât ve 'l-mühimmât min elfâzı 'l-makâmât*. 1734, Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Yıldırım, R.** (2004), *Uygarlık Tarihine Giriş*, İstanbul.

- Yıldız, N.** (2000), *Eskiçağda yazı malzemeleri ve kitabın oluşumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, S.** (1996), *“İslam Tarihinde Kudüs”*, İstanbul: Yedi İklim Yayınları.

İnternet Kaynakları:

- Andaç, F.** (2015). *Kitap Tasarımı 1: Kapak / Arka Kapak Yazıları*, Edebiyathaber. net, Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2018,
- Banned Books Online**, (2012), *Penn University*. 27 Ocak 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 23 Ocak 2012
- Bileyci Matbaa**, (2018), www.bileycimatbaa.com/images/cilt.doC (Erişim Tarihi: 19.10.2018).
- Blogspot**, (2011), <http://rahmiogdulbirgun.blogspot.com.tr/2011/12/kitap-kapaklari-ne-anlatir-bize.html> (Erişim Tarihi: 14.11.2018).
- Blogspot**, (2012), <http://dunyagerceklerim.blogspot.com/2012/02/necronomicon-nedir.html> (Erişim Tarihi: 14.11.2018).
- Blogspot**, (2012), <http://dunyagerceklerim.blogspot.com/2012/02/necronomicon-nedir.html> (Erişim Tarihi: 14.11.2018).
- Cnntürk**, (2004), <https://www.cnnturk.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Cokiiya**, (2012), <http://www.cokiiya.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Edebiyat Haber**, (2019), <http://www.edebiyathaber.net/kitap-tasarimi-1-kapak-arka-kapak-yazilari-feridun-andac/>
- En Son Haber**, (2015), <https://www.ensonhaber.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Eodev**, (2012), <https://eodev.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Gazete Karınca**, (2017), <http://gazetekarinca.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Gedai**, (2019), <http://www.gedai.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Gerçek Edebiyat**, (2016), <http://www.gercekedebiyat.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Gümüş, S.** (2013), *Kitap kapaklarını niçin önemsemeliyiz?*, Radikal Kitap, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2018, <http://kitap.radikal.com.tr/makale/haber/kitap-kapaklarini-nicin-onemsemeliyiz-373612>
- Gümüş, S.** (2013), *Önemli Sorunlarımızdan: Kitap Kapakları*, Notosoloji, Erişim Tarihi: 13 Eylül 2019, <http://www.notosoloji.com/onemli-sorunlarimizdan-kitap-kapaklari/>
- Habertürk**, (2003), <https://www.haberturk.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Halfapx**, (2015), <https://halfapx.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Hare Krishna Brighton**, (2019), <https://harekrishnabrighton.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Hürriyet**, (2019), hurriyet.com.tr (Erişim Tarihi: 19.08.2019).
- İ. Ekici**, (2017), <https://beyinsizler.net/4-bin-yillik-kil-tablet-11-kayip-kentin-bulunmasini-sagladı> (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2019)
- Korkucu**, (2012), <http://korkucu.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Makaleler**, (2018), <http://www.makaleler.com/oku-ciltleme+y%C3%B6ntemleri> (Erişim Tarihi: 14.11.2018).
- Matbaatürk**, (2018), <http://www.matbaaturk.org/index.php> (Erişim Tarihi: 14.11.2018).
- Ntvmsnbc**, (2019), www.ntvmsnbc.com (Erişim Tarihi: 19.08.2019).
- Okur Yazarım**, (2017), <https://okuryazarim.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Onedio**, (2015), <https://onedio.com/>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).

- Öğdül, R.** (2011), *Kitap Kapakları Ne Anlatır Bize?*, Birgün Gazetesi, Erişim Tarihi: 3 Kasım 2018,
- Pinterest**, (2010), <https://tr.pinterest.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Revista Leemos**, (2016), <http://www.revistaleemos.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Sabit Fikir**, (2019), <https://www.parisgezgini.com/lascaux-magarasi/> (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Sanatın Yolculuğu**, (2019), <https://www.sanatinyolculugu.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Smith, E.** (1993), *Kütüphaneci, bilim adamı ve araştırma kütüphanesinin geleceği*. Ankara: ÜNAK. Vikipedi. (2012), Johannes Gutenberg. 14 Aralık 2018 tarihinde “http://tr.wikipedia.org/wiki/Johannes_Gutenberg” adresinden erişildi.
- Tarih Bilimleri**, (2019), <http://www.tarhibilimleri.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- TUBİTAK**, (2006), <http://www.bilimgenc.tubitak.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- TUBİTAK**, (2008), <http://www.bilimgenc.tubitak.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Uludağ Sözlük**, (2019), <https://galeri.uludagsozluk.com>, (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Ulusel, M.** (2008), *Kitabı Sevdirmek, Radikal*, Erişim Tarihi: 15 ocak 2018, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=7333.
- Vatan Gazetesi**, (2019), gazetevatan.com (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- Vikipedi**, (2012), Parşömen. 14 Aralık 2018 tarihinde “<http://tr.wikipedia.org/wiki/Par%C5%9F%C3%B6men>” adresinden erişildi.
- Wikipedia**, (2012), Pergament. 14 Aralık 2018 tarihinde <http://de.wikipedia.org/wiki/Pergament> adresinden erişildi.
- Yıldırım, E.** (2017), <https://meral9dsinifi.blogspot.com/2017/05/ilk-kitap.html>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

İsim : Merve

Soyisim : Karabacak

Doğum Tarihi : 27.11.1992

Doğum Yeri : İstanbul / Kadıköy

Öğrenim Bilgileri

Lise : Üsküdar Mithatpaşa Kız Meslek Lisesi / Grafik ve Fotoğrafçılık

Lisans : İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi / Grafik Tasarım

Yüksek Lisans : İstanbul Aydın Üniversitesi, Grafik Tasarım Ana Sanat Dalı, 2019

Deneyimler :

Şişe Cam, Anadolu Cam Sanayii, Kalıp Geliştirme Müdürlüğü, Grafik Tasarımcı, 2010

Plan Tours, Grafik Tasarımcı, 2019